

รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์

โครงการวิจัยการพัฒนาการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการลุ่มน้ำสายบุรี

โดย

เพิ่มศักดิ์ มกราภิรมย์

นุกุล รัตนตากุล

วรรณชไม การถนัด

เกื้อ ฤทธิบูรณ์

สุภาพร ผังชลจิตต์

สายฝน สิทธิมงคล

พลธรรม์ จันทร์คำ

วิภา สุขพรสวรรค์

ดีอราแม ดาราแม

กอแข็ง อาบูนี

อายิ อาแว

รอเซะ เจะแมง

สุติง โตชอมิ

ลม้าย มานะการ

สมศักดิ์ บัวทิพย์

กันยายน 2552

รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์

โครงการวิจัยการพัฒนาการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการลุ่มน้ำสายบุรี

โดย

ดร. เพิ่มศักดิ์ มกราภิรมย์	มหาวิทยาลัยมหิดล
ผศ. นุฏล รัตนตากุล	มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์
ผศ. ดร. วรณชไม การถนัด	มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์
อาจารย์เกื้อ ฤทธิบูรณ์	มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์
อาจารย์สุภาพร ฝั่งชลจิตต์	มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์
อาจารย์สายฝน สิทธิมงคล	มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์
นายพลธรรม จันทร์คำ	มหาวิทยาลัยมหิดล
นางสาววิภา สุขพรสวรรค์	นักวิจัยอิสระ
นางสาวลม้าย มานะการ	นักวิจัยอิสระ
นายสมศักดิ์ บัวทิพย์	มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์

นักวิจัยชุมชน

กอแข็ง อาบูชี	การียา สะมะแอ	งามพล จะปะกียา	ชอตา สิริอมา
ชอมะ มีสา	ชาลีตมภ์ ยามา	ซูลัยยา แซเมาะ	เตมะ กะนิแร
ดอโรเฮง ยัมแย	ดีอราแม ดาราแม	ดูไลตะ เจ๊ะอามะ	บาสรี มะเซ็ง
พาตีเมาะ ดิพอง	เกาะหะห์ ซิมา	มะ โตะโด	มะหุ้ ดอนา
มะสง กากิ	มะสอและ มามู	มะสาเร กอมะมาโมง	มะฮือซอ โทะมะตะ
มัจญ์ตัน มาโซ	มาหะมะรานี ภายอ	มุสิ มะเซ็ง	มุฮัมมัดซุกรี มะลี
มุฮัมมัดสายยี เจ๊ะอุเซ็ง	มุฮัมมัดยาเกี ฮัจยีดาโอะ	ยามีลาห์ เด่นดารา	รอเซะ เจะแมง
รอมือลี บือราเฮง	วรรณเพ็ญ อุทัย	สกีอรี จะมออง	สตอพา มามู
สมพงษ์ ไ้อ์หะริญ	สมาน โตซอมิ	สมาแอ อามิง	สะมะแอ กะยู
สะมะแอ มะ	สุติง โตซอมิ	สุวิมล มะหะมะ	สุหัยมี แซเมาะ
อดุลย์ ซิมา	อะหมัด ยาสาและ	อับดุลเลาะห์ มะมิง	อับดุลเลาะห์ มุซอ
อับดุลรอซะ เจ๊ะอารง	อับดุลอาซิ สาแม	อาชีซัน มะดีเยาะ	อาयी อาแว
อาสมัน อาหามะ	อาหามะ สามะเต็ง	ฮาดีเมาะ เจะแ	

สนับสนุนโดยสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.)
(ความเห็นในรายงานนี้เป็นของผู้วิจัย สกว. ไม่จำเป็นต้องเห็นด้วยเสมอไป)

คำขอบคุณ

รายงานศึกษาวิจัยที่ปรากฏในหนังสือเล่มนี้คงจะเกิดขึ้นไม่ได้หากชาวบ้านลุ่มน้ำสายบุรีไม่ช่วยกันตั้งคำถามและหาแนวทางด้วยสันติวิธีในการแก้ปัญหาที่เกิดจากการพัฒนาที่ไม่ยั่งยืนซึ่งส่งผลต่อความเสื่อมโทรมของฐานทรัพยากรและชีวิตความเป็นอยู่ในชุมชนท้องถิ่นของตนเองมาอย่างยาวนานหลายสิบปี จนทำให้ลุ่มน้ำสายบุรีเป็นที่สนใจของสังคมและสถาบันวิชาการที่มาร่วมกันทำงานวิจัย อีกทั้งยังช่วยกระตุ้นให้กำลังใจ และร่วมเป็นอาสาสมัครนักวิจัยชุมชนในการเก็บรวบรวมและวิเคราะห์ข้อมูลร่วมกับนักวิจัยจากสถาบันการศึกษาจนทำให้งานวิจัยสำเร็จและสามารถรวบรวมผลงานมาเขียนเป็นรายงานดังที่ปรากฏอยู่ในหนังสือเล่มนี้ได้ คณะผู้ศึกษาวิจัยจึงต้องขอขอบคุณกลุ่มองค์กรชาวบ้านพิทักษ์ลุ่มน้ำสายบุรีทุกๆท่านไว้เป็นอย่างสูง ณ ที่นี้

คณะผู้วิจัยต้องขอขอบพระคุณเป็นอย่างสูงต่อสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) เช่นเดียวกัน โดยเฉพาะท่านศาสตราจารย์ ดร. ปิยะวัติ บุญหลง ศาสตราจารย์ ดร. สวัสดิ์ ตันตระรัตน์ คุณปัทมากร คติธรรมนิตย์ และทีมงาน สกว. ทุกๆท่าน ที่ได้ให้การสนับสนุนงบประมาณตลอดจนคำแนะนำอันเปี่ยมคุณค่าแก่โครงการศึกษาวิจัยนี้สำเร็จลุล่วงลงได้

ท้ายนี้ หนังสือรายงานเล่มนี้ ขออุทิศให้กับนายรอมือลี บือราเฮง ชาวบ้านตำบลจะแนะ อำเภोजะแนะ จังหวัดนราธิวาส ซึ่งได้เสียชีวิตลงระหว่างการทำหน้าที่เป็นนักวิจัยชุมชนของโครงการวิจัยนี้

คณะผู้วิจัย

บทสรุปสำหรับการบริหาร

ลุ่มน้ำสายบุรีเป็นส่วนหนึ่งของพื้นที่สามจังหวัดชายแดนภาคใต้ เป็นดินแดนที่มีความหลากหลายทางชีวภาพและวัฒนธรรมที่ยาวนานมากแห่งหนึ่งของประเทศ แต่กลับมีปัญหาคือความเสื่อมโทรมของฐานทรัพยากรธรรมชาติในปัจจุบัน จนส่งผลกระทบต่อชีวิตความเป็นอยู่ของประชาชน เกิดปัญหาความขัดแย้งกันทั้งทางความคิดและแนวทางปฏิบัติ ประเด็นความขัดแย้งด้านฐานทรัพยากรจึงเป็นการเพิ่มความขัดแย้งในสามจังหวัดชายแดนใต้ให้มีความรุนแรงยิ่งขึ้น

โครงการวิจัยการพัฒนาการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการลุ่มน้ำสายบุรีนี้ เกิดจากประชาชนเครือข่ายพิทักษ์ลุ่มน้ำสายบุรี ต้องการสร้างกระบวนการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมเพื่อพัฒนาทางเลือกในการจัดการฐานทรัพยากรธรรมชาติให้มีความสมดุลและเป็นธรรม โดยมีวัตถุประสงค์หลัก 4 ประการคือ 1) เพื่อศึกษารวบรวมข้อมูลสถานการณ์การเปลี่ยนแปลงของทรัพยากรที่เกี่ยวข้องกับคุณภาพชีวิตของเกษตรกร องค์กรความรู้ของท้องถิ่น ซึ่งรวมถึงการประเมินสถานการณ์การจัดการน้ำของท้องถิ่น เพื่อให้เข้าใจภาพรวมของทรัพยากรและปัญหาผลกระทบที่จะเกิดขึ้นจากการดำเนินงานตามนโยบายของรัฐ 2) เพื่อศึกษาทัศนคติของชาวบ้านท้องถิ่นต่อโครงการจัดการด้านทรัพยากรโดยเฉพาะโครงการสร้างประตูกันน้ำ และการส่งเสริมการปลูกพืชพลังงานปาล์มน้ำมันของรัฐ 3) เพื่อพัฒนาข้อเสนอทางเลือกการจัดการทรัพยากรทั้งในระดับประเด็น ระดับพื้นที่ และระดับนโยบาย เพื่อเป็นทางเลือกในการจัดการทรัพยากรและการพัฒนายั่งยืนโดยการมีส่วนร่วมจากภาคีการพัฒนาทุกภาคส่วน และ 4) เพื่อพัฒนากรณีศึกษาการจัดการปัญหาความขัดแย้งในการจัดการทรัพยากรระดับชุมชนสำหรับใช้ในการศึกษาเรียนรู้ให้ประชาชนในพื้นที่สามจังหวัดชายแดนภาคใต้และในสถาบันการศึกษา โดยได้แบ่งการดำเนินงานวิจัยออกเป็น 3 ระยะ **ระยะที่หนึ่ง** เน้นการศึกษาข้อมูลข้อเท็จจริงเกี่ยวกับสภาพทรัพยากร การใช้ทรัพยากร และผลกระทบจากการใช้ทรัพยากรในลักษณะต่างๆ และการศึกษาวิจัยเจาะลึกในบางประเด็นเพื่อให้เกิดความเข้าใจในภาพรวมของชุมชนและสภาพทรัพยากรธรรมชาติลุ่มน้ำสายบุรีที่ถูกต้องชัดเจนยิ่งขึ้น รวมทั้งปัญหาและผลกระทบที่จะเกิดขึ้นจากการดำเนินงานตามนโยบายของรัฐ โดยใช้เวลาประมาณ 6 เดือน **ระยะที่สอง** มุ่งเน้นการนำข้อมูลจากการดำเนินงานในระยะที่หนึ่ง มาสู่เวทีการพูดคุยในระดับชุมชนและท้องถิ่นเพื่อศึกษาวิเคราะห์พัฒนาทางเลือกและศักยภาพองค์กรในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติลุ่มน้ำสายบุรีในระดับชุมชนและท้องถิ่น และใน**ระยะที่สาม** จะเน้นการสร้าง พัฒนาและขับเคลื่อนกระบวนการนโยบายสาธารณะโดยการมีส่วนร่วมของชุมชนและภาคีพัฒนาในระดับชุมชน ท้องถิ่นและในพื้นที่สามจังหวัดชายแดนภาคใต้ สำหรับรายงานฉบับนี้จะกล่าวถึงผลการวิจัยระยะแรกซึ่งดำเนินการระหว่าง สิงหาคม 2551 ถึง เมษายน 2552 โดยมีรายละเอียดสรุปได้ดังนี้

1. กระบวนการวิจัย

ใช้วิธีการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม ด้วยการปรึกษาหารือระหว่างสมาชิกองค์กรร่วมวิจัย ได้แก่ ทีมวิจัยจากศูนย์ศึกษาและพัฒนาสันติวิธี มหาวิทยาลัยมหิดล คณะวิทยาศาสตร์ มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์วิทยาเขตปัตตานี องค์กรชาวบ้านพิทักษ์ลุ่มน้ำสายบุรี และองค์กรพัฒนาเอกชนในพื้นที่ ร่วมกันวิเคราะห์สถานการณ์ในพื้นที่ กำหนดเป้าหมายกลยุทธ์ จัดตั้งทีมวิจัยชุมชน ลงพื้นที่เพื่อติดต่อประสานงานกับแกนนำชาวบ้านในชุมชนเป้าหมาย จัดสัมมนาเชิงปฏิบัติการทบทวนกรอบความคิดโครงการวิจัย และสร้างเครื่องมือวิจัยในรูปคำถามและแบบสอบถาม นำแบบสอบถามไปทดสอบและปรับปรุงแก้ไขจนมั่นใจแล้วจึงจัดการฝึกอบรมจัดเก็บข้อมูลภาคสนาม แล้วลงไปเก็บข้อมูลในชุมชนเป้าหมาย มีการประชุมสัมมนาทบทวนความก้าวหน้าของงานและปัญหาอุปสรรคเป็นระยะ มีการปรับเปลี่ยนเป้าหมายให้สอดคล้องกับสถานการณ์ความรุนแรงในพื้นที่ จนเก็บข้อมูลและเขียนเป็นรายงานแล้วเสร็จ จึงจัดประชุมรับฟังคำแนะนำจากผู้ทรงคุณวุฒิ และปรับปรุงแก้ไขเป็นรายงานที่สมบูรณ์ฉบับนี้

2. พื้นที่และภูมินิเวศวัฒนธรรมลุ่มน้ำสายบุรี

ลุ่มน้ำสายบุรีเกิดจากภูเขาเทือกเขาสันกาลาศรีซึ่งเป็นพรมแดนระหว่างประเทศไทยและประเทศมาเลเซีย ลำน้ำสายบุรีมีความยาว 195 กิโลเมตร ไหลลงสู่อ่าวไทยที่ตำบลตะลุบัน อำเภอสายบุรีจังหวัดปัตตานี พื้นที่ลุ่มน้ำ 3,238 ตร.กม. ครอบคลุม 470 หมู่บ้าน 35 ตำบล ใน 23 อำเภอ ของจังหวัดยะลา ปัตตานีและนราธิวาส

สภาพพื้นที่แบ่งตามลักษณะภูมินิเวศวัฒนธรรมได้เป็น 3 ส่วน คือ ลุ่มน้ำตอนบน ตอนกลาง และตอนล่าง พื้นที่ตอนบนอยู่ในบางพื้นที่ของเขตอำเภอสรีสาคร สุคีริน รือเสาะ จะแนะ บาเจาะ ยี่งอ อำเภอมือง จังหวัดนราธิวาส บางพื้นที่ในเขตอำเภอสายบุรี ท่งยางแดง กะพ้อ จังหวัดปัตตานี และบางพื้นที่ในเขตอำเภอรามัน จังหวัดยะลา เป็นสังคมพหุวัฒนธรรม มีคนมุสลิม คนเงาะ คนนคร คนอีสาน คนภาคกลางอพยพเข้ามาอยู่ร่วมกัน พื้นที่ส่วนใหญ่เป็นภูเขาและป่าต้นน้ำ ชาวบ้านส่วนใหญ่ปลูกข้าวไร่กิน ปลูกยางพารา ไม้ผลไว้ขาย และเก็บหาของป่า จับปลาในลำน้ำเพื่อบริโภคและเพื่อขาย พื้นที่ตอนกลางอยู่ในบางส่วนของเขตอำเภอบาเจาะ ศรีสาคร รือเสาะ ยี่งอ และอำเภอมือง จังหวัดนราธิวาส บางพื้นที่ในเขตอำเภอท่งยางแดง กะพ้อ สายบุรี ปะนาเระ มายอ และอำเภอยะรัง จังหวัดปัตตานี บางพื้นที่ในเขตอำเภอรามัน อำเภอมือง จังหวัดยะลา มีลักษณะเป็นที่ลุ่มน้ำซึ่งประกอบด้วยพรุและบึงน้ำจืดจำนวนมาก จึงเหมาะกับการทำนา ทำสวนยางและสวนผลไม้ พื้นที่ตอนล่างเป็นที่ราบลุ่ม พรุ ชายหาด และป่าชายหาด สภาพน้ำกร่อย ชาวบ้านมีอาชีพทำสวนยางพารา สวนผลไม้ ทำประมง และค้าขาย อยู่ในบางส่วนของอำเภอปะนาเระ อำเภอสายบุรี อำเภอไม้แก่น จังหวัดปัตตานี และบางส่วนของตำบลโคกเคียน อำเภอมือง จังหวัดนราธิวาส

3. การเมืองการปกครอง

สายบุรีในอดีตเป็นส่วนหนึ่งของอาณาจักรลังกาสุกะสมัยโบราณที่รุ่งเรือง มีการติดต่อค้าขายกับต่างประเทศมานาน ในราวคริสต์ศตวรรษที่ 15 เจ้าเมืองลังกาสุกะเปลี่ยนมานับถือศาสนาอิสลามและได้มาตั้งเมืองใหม่ที่ปัตตานี เกิดยุค “ปัตตานีดารุสลาม” แต่สายบุรีก็ยังคงมีความสำคัญมากและแม่น้ำได้รับการขนานนามว่าแม่น้ำทองคำ ช่วงกรุงรัตนโกสินทร์มีการแต่งตั้งเจ้าเมืองมาปกครอง และในช่วงเปลี่ยนแปลงการปกครองในปี พ.ศ. 2475 เมืองสายบุรีถูกยุบเป็นอำเภอตะลันขึ้นกับจังหวัดปัตตานี และได้เปลี่ยนชื่อเป็นอำเภอสายบุรีจังหวัดปัตตานีจวบจนปัจจุบัน

ช่วงการเปลี่ยนแปลงการปกครองระหว่าง พ.ศ.2475 เป็นต้นมา รัฐไทยมีนโยบายเน้นชาตินิยม ย้ำเอกลักษณ์ความเป็นไทยที่แตกต่างจากพื้นฐานเดิมของชาวมุสลิม ทำให้เกิดปัญหาอัตลักษณ์ทางเชื้อชาติและศาสนา เกิดการต่อต้านของชาวปัตตานีจนเกิดเป็นประเด็นแบ่งแยกดินแดน แต่ประเด็นนี้ก็ค่อยๆจางไป จนกระทั่งในปี พ.ศ. 2547 นับตั้งแต่เหตุการณ์ปล้นปืน เหตุการณ์ที่มัสยิดกรือเซะ เหตุการณ์สลายม็อบที่ตากใบ ตลอดจนเหตุการณ์ความขัดแย้งผลประโยชน์ และการเมือง ทำให้เกิดเหตุการณ์รุนแรงบ่อยครั้ง ชาวบ้านหวาดระแวงขาดความมั่นคงในชีวิตและทรัพย์สิน ขณะเดียวกันชาวบ้านก็ขาดการเข้าถึงทรัพยากรธรรมชาติในท้องถิ่นอันเนื่องมาจากปัญหาความไม่ปลอดภัย

4. สังคมและเศรษฐกิจ

กลุ่มน้ำสายบุรีมีจำนวนประชากร 401,592 คน จำนวน 70,664 หลังคาเรือน ประชากรร้อยละ 47.05 อาศัยอยู่ในจังหวัดนราธิวาส ร้อยละ 30.31 อาศัยอยู่ในจังหวัดปัตตานี และร้อยละ 22.64 อาศัยอยู่ในจังหวัดยะลา ความหนาแน่นของประชากรกลุ่มน้ำสายบุรีค่อนข้างเบาบางประมาณ 115 คนต่อตารางกิโลเมตร จำนวนบ้าน 22 หลังต่อตารางกิโลเมตร จำนวนประชากรเฉลี่ยต่อหลังคาเรือนประมาณ 5 คน ทั้งนี้มีการเปลี่ยนแปลงของจำนวนประชากรจากปี 2537-2542 อัตราเพิ่มสูงขึ้นเฉลี่ยร้อยละ 2.38 ต่อปี

ประชากรส่วนใหญ่ร้อยละ 96 นับถือศาสนาอิสลาม และส่วนใหญ่สามารถพูดภาษามลายูถิ่นได้ดีกว่าภาษาไทย ลักษณะครอบครัวทั่วไปส่วนใหญ่เป็นครอบครัวเดี่ยว อยู่ในภูมิสำเนาเดิม มีการอพยพโยกย้ายเกิดการจากแต่งงานและประกอบอาชีพ บางส่วนอพยพไปทำงานในประเทศมาเลเซีย

ลักษณะการตั้งชุมชนดั้งเดิมมักอยู่ริมแม่น้ำ และมีการอพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานในกลุ่มน้ำสายบุรีเป็นช่วงๆ จากแรงจูงใจทางเศรษฐกิจ เช่น กลุ่มคนจีนเข้ามาประกอบอาชีพค้าขายแถบปากแม่น้ำสายบุรี เข้ามาทำเหมืองทองที่บ้านโต๊ะโมะ อำเภอสุคิริน จังหวัดนราธิวาส เข้ามาทำไม้ในเขตสัมปทานป่าไม้กลุ่มน้ำสายบุรีตอนบน และการอพยพของคนแทบทุกภาคเข้ามาอยู่ใน

นิคมสร้างตนเองอำเภอสุคีริน ทำให้มีความหลากหลายกลุ่มชาติพันธุ์ ชุมชนลุ่มน้ำตอนบน ส่วนมากประกอบอาชีพทำสวนยางพารา สวนผลไม้ผสมผสาน

พื้นที่ตอนกลางลุ่มน้ำสายบุรี เริ่มตั้งถิ่นฐานในบริเวณที่มีความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติ โดยแยกเป็นสองกลุ่ม กลุ่มแรกเป็นชุมชนที่อยู่ริมแม่น้ำ พรุ ทุ่งนา เพื่อทำมาหากิน เลี้ยงชีพ กลุ่มที่สองเป็นชุมชนที่ใช้พื้นที่บริเวณติดกับภูเขาในการทำมาหากิน มีร่องรอยของวังเก่า สุสาน หรือมีสิ่งของเครื่องใช้ในอดีตปรากฏให้เห็น ปัจจุบันประชากรส่วนใหญ่ประกอบอาชีพทำสวนยางพารา สวนผลไม้ เลี้ยงวัว ควาย ประมงน้ำจืด ทำนา

ชุมชนลุ่มน้ำสายบุรีตอนล่าง มักตั้งถิ่นฐานรอบๆ แม่น้ำ พรุ ทุ่งหญ้า ภูเขา เพื่อประกอบอาชีพทำนา ประมง เลี้ยงสัตว์ ในอดีตชาวบ้านทำสวนดงภูเขา ในฤดูทำนาหรือฤดูเก็บเกี่ยวจะเลี้ยงวัวบนภูเขา เมื่อสิ้นฤดูกาลเก็บเกี่ยวจะนำวัวลงมาเลี้ยงแถบทุ่งนา ต่อมาเมื่อมีนโยบายส่งเสริมการเกษตรแผนใหม่ จึงทำให้วิถีการเกษตรของชาวบ้านเริ่มเปลี่ยนไป มีการโค่นสะตอ ทุเรียน มังคุด แล้วปลูกยางพารา ปัจจุบันประชาชนมีอาชีพทำสวนยางพาราเป็นหลัก และยังมีอาชีพค้าขายและรับจ้างเพิ่มขึ้น ตามลักษณะของการเติบโตแบบเมืองที่ทันสมัย

ด้านโครงสร้างทางสังคม ชุมชนลุ่มน้ำสายบุรีมีผู้นำทั้งที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ ซึ่งจัดเป็นผู้นำที่มีอิทธิพลต่อการตัดสินใจต่างๆ ของชุมชนและเป็นที่เคารพนับถือของชาวบ้าน เช่น โต๊ะครู เจ๊ะฆู อุตตะส์ โต๊ะอิหม่าม เป็นต้น ซึ่งมีระบบการจัดการความสัมพันธ์ภายในชุมชนเชิงอำนาจผ่านโครงสร้างที่มีบทบาทของแต่ละกลุ่มอย่างชัดเจน เป็นลักษณะเฉพาะของท้องถิ่นมาแต่เดิม เมื่อรัฐเข้ามาพัฒนาและจัดการหมู่บ้านมากขึ้น ด้วยกระบวนการบริหารจัดการงบประมาณและกฎหมาย บทบาทและอำนาจผู้นำธรรมชาติและผู้นำทางศาสนาในชุมชนถูกจำกัดลง ทำให้การจัดการภายในโดยกลไกผู้นำธรรมชาติดังกล่าวอ่อนแอลง โครงสร้างเดิมในชุมชนที่ช่วยสร้างความมั่นคงร่มเย็นให้กับหมู่บ้านมาช้านานกำลังจะหมดบทบาทลงไป

นอกจากนี้ ความสัมพันธ์ทางสังคมยังสะท้อนให้เห็นจากกิจกรรมต่างๆ ที่เกิดขึ้นในชุมชน เช่น กิจกรรมเวลาว่าง ส่วนมากชาวบ้านมักอ่านอัลกุรอาน พูดคุยกันเกี่ยวกับการทำมาหากิน ข่าวสาร ชีวิตประจำวัน เลี้ยงนกกรงหัวจุก เป็นต้น กิจกรรมด้านประเพณีวัฒนธรรมส่วนมากมักเป็นกิจกรรมทางศาสนาทุกประเภท เช่น ฮารีรายอ เมลิด อาซูรอ ซากาด เป็นต้น ส่วนกิจกรรมเกี่ยวกับวิถีชีวิตวัฒนธรรมมีตั้งแต่เกิดจนตาย เช่น การเกิด การแต่งงาน การตาย การเข้าสู่ันต์ การเกิด การกินข้าวใหม่ การเรียนปอเนาะ เรียนอัลกุรอาน ซึ่งอยู่ในเกณฑ์สูง

ส่วนสถานที่สำคัญและความเชื่อ ปรากฏว่าส่วนใหญ่เป็นสถานที่ทางศาสนา ได้แก่ มัสยิด กุโบร์ พื้นที่วักฟฮ์ วัด โรงเรียนตาดีกา และมีสถานที่อื่นๆ ที่มีความสำคัญรองลงมา เช่น ศาลาเอนกประสงค์ สนามกีฬา และอื่นๆ เช่น สุเหร่า สำนักสงฆ์ เมรุ สถานที่สำคัญต่างๆ เหล่านี้เป็นที่รวมของกลุ่มคนหรือชุมชนในการทำกิจกรรมทางสังคม

สำหรับความเชื่อของประชาชนในลุ่มน้ำสายบุรีนั้น เนื่องจากประชากรส่วนใหญ่นับถือศาสนาอิสลาม นอกจากความยึดมั่นในอัลเลาะห์เพียงองค์เดียวแล้ว ประชากรทุกภูมิภาคส่วนใหญ่มีความเชื่อถือในบอมอกำปงหรือหมอพื้นบ้านมากที่สุด นอกจากนั้น ยังมีความเชื่อถือใน

เมาะนุยง มะโย่ง ตือรี ทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว มโนราห์ หนังตะลุง ใหว่เจ้าที่ หมอไสยศาสตร์ พิธีลาซัง เป็นต้น ตลอดจนยังมีความเชื่อเกี่ยวกับวิญญาณ/และสิ่งศักดิ์สิทธิ์ในธรรมชาติอีกจำนวนมากที่เกี่ยวกับแม่น้ำ ต้นไม้ ท้องฟ้า และอื่นๆ ได้แก่ เจ้าที่ เจ้าป่าเจ้าเขา, ฝับรรพบุรุษ, ภูเขา, มโนราห์, วิญญาณ, สถานที่, สัตว์ เป็นต้น ซึ่งโดยภาพรวมแล้วประชาชนลุ่มน้ำสายบุรีเห็นว่าธรรมชาติมีวิญญาณ/เจ้าของ/สิ่งศักดิ์สิทธิ์เฝ้าดูแล

อย่างไรก็ตาม ในทางสังคมนั้น หากพิจารณากันในระดับปัจเจก ประชาชนก็มีบทบาทในการแก้ไขปัญหาในชุมชนหลายประการ โดยเฉพาะการแก้ไขปัญหาเสพติด ปัญหาความยากจน และเรื่องทั่วไป ส่วนปัญหาที่มีบทบาทในการแก้ไขน้อย ได้แก่ ปัญหาน้ำท่วม สถานการณ์ไม่สงบ การทะเลาะวิวาท และ ปัญหาทรัพยากรถูกทำลาย และน่าสังเกตว่าในพื้นที่สามจังหวัดชายแดนภาคใต้ นั้น ปัญหาเสพติดเป็นปัญหาที่สร้างความกังวลมากกว่าปัญหาอื่นๆ อย่างเห็นได้ชัด และยังเป็นจุดเริ่มต้นที่นำไปสู่ปัญหาอื่นๆ อีกหลายปัญหาร่วมกันไปด้วย

ในด้านภูมิปัญญาท้องถิ่น ทั้งสามภูมิภาค มีการจัดการน้ำ ดิน พืช และสัตว์ ที่สัมพันธ์เชื่อมโยงเป็นเรื่องเดียวกัน เช่น การรักษาโรค วังปลา ภูมิปัญญาเกี่ยวกับต้นจาก การป้องกันตลิ่งพังและการกัดเซาะชายฝั่ง การจัดการน้ำ การดูแลป่า ฯลฯ โดยมีปราชญ์ท้องถิ่นที่เข้าใจชีวิตอย่างเป็นองค์รวมและมีความรู้ความเข้าใจด้านศาสนธรรมอย่างลึกซึ้งผ่านประสบการณ์การต่อสู้ชีวิตและได้รับการถ่ายทอดมาจากบรรพบุรุษมาหลายชั่วอายุคนเป็นผู้ให้คำแนะนำ ขณะเดียวกัน ก็มีเครือข่ายการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติเกิดขึ้นจำนวนมาก ได้แก่ เครือข่ายป่า-พรุ-สันทราย-ชายเลน เครือข่ายอ่าวปัตตานี เครือข่ายพูลานควาย เครือข่ายป่าเขตร้อนสามจังหวัดชายแดนภาคใต้ และเครือข่ายองค์กรชาวบ้านพิทักษ์ลุ่มน้ำสายบุรี และจากการทำงานร่วมกับองค์กรพัฒนาเอกชน และกลุ่มนักวิชาการต่างๆ ทำให้เกิดเครือข่ายเกษตรกรในพื้นที่สามจังหวัด คือ ปัตตานี ยะลา นราธิวาส อีก 19 กลุ่ม เช่น กลุ่มอนุรักษ์พรุแม กลุ่มอนุรักษ์ป่าชุมชนกาลอ กลุ่มอนุรักษ์พรุบึงน้ำใส กลุ่มอนุรักษ์พูลานควาย กลุ่มอนุรักษ์ป่าชุมชนบ้านน้ำตก กลุ่มเกษตรกรรมทางเลือก และยังมีปรากฏเครือข่ายการจัดการทรัพยากร อีก 17 เครือข่าย เช่น ชมรมอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เครือข่ายบ้านจะรังตาตง บ้านท่ากำชำ โรงเรียนบ้านกลาง โรงเรียนบ้านมะนังกาหิ บ้านเทียรยา บ้านแหลม วัดโพธาราม กลุ่มแม่ค้าผักปลอดสารพิษ

สำหรับสภาพเศรษฐกิจนั้นพบว่าชุมชนในลุ่มน้ำสายบุรีเป็นระบบเศรษฐกิจระดับครัวเรือนและชุมชนขนาดเล็กบนฐานเกษตรกรรมรายย่อย อาชีพหลักของประชากรส่วนใหญ่คือสวนยางพารา สวนผลไม้ การเลี้ยงวัว ควาย และทำนาไว้กิน ซึ่งเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันกับเศรษฐกิจครัวเรือน เศรษฐกิจครัวเรือนและชุมชนอาศัยฐานทรัพยากรธรรมชาติที่อยู่ล้อมรอบปัจจุบันพื้นที่นาและพรุจำนวนมากเปลี่ยนไปเป็นสวนยางพารา ส่วนอาชีพรับจ้างทั่วไปก็เป็นอาชีพที่มีความสำคัญในระดับต้น อย่างไรก็ตาม ภายใต้สถานการณ์ความขัดแย้งทางการเมือง สังคม วัฒนธรรม ได้ทำให้เป็นปัญหาต่อการประกอบอาชีพหรือระบบเศรษฐกิจชุมชนเป็นอย่างมาก

5. สถานการณ์และการเปลี่ยนแปลงฐานทรัพยากรธรรมชาติ

ในปีพ.ศ. 2530-2550 สถานการณ์และการเปลี่ยนแปลงฐานทรัพยากรธรรมชาติมีการใช้ประโยชน์จากที่ดินเพิ่มขึ้นทุกประเภท ได้แก่ พื้นที่การเกษตร พื้นที่ตัวเมืองที่อยู่อาศัย พื้นที่แหล่งน้ำ พื้นที่ป่า และการใช้พื้นที่อื่นๆ ซึ่งส่งผลให้พื้นที่ป่าลดลง 140.27 ตารางกิโลเมตร หรือ 87,668.75 ไร่ (4.37 %) และยังคงถูกบุกรุกอย่างต่อเนื่อง โดยเฉพาะป่าต้นน้ำเริ่มลดน้อยลงอย่างน่ากังวล นอกจากนี้ ตลอดลุ่มน้ำจะมีสันทราย และมีตะกอนจำนวนมาก โดยเฉพาะบริเวณตอนกลาง เมื่อน้ำหลากมาแรงจะมีตะกอนเยอะมาก และตลิ่งพัง

สถานการณ์การจัดการทรัพยากรธรรมชาติในพื้นที่ลุ่มน้ำสายบุรี แบ่งออกเป็น 3 ยุค ดังนี้

1) ยุคการเปลี่ยนแปลงสู่ความทันสมัย ตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 5 ถึง พ.ศ.2519 ซึ่งเป็นช่วงแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 3 ซึ่งมีการส่งเสริมการเกษตรแบบขยายพื้นที่มาก ทำให้ประชาชนขยายพื้นที่เกษตรเข้าไปในเขตป่าไม้และใช้ประโยชน์ป่าและทรัพยากรได้ค่อนข้างอิสระ มีการให้สัมปทานป่าไม้ ที่ดินได้ถูกจัดสรรจำนวนมาก มีการตัดถนนก่อสร้างเขื่อนขนาดใหญ่ จัดทำนิคมสร้างตนเอง ส่งเสริมการปลูกพืชพาณิชย์ ขณะเดียวกันสังคมก็เริ่มให้ความสนใจต่อกระแสสิ่งแวดล้อมด้วย เกิดคณะกรรมการสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ กฎหมายเกี่ยวกับการดูแลรักษาทรัพยากรธรรมชาติ การประกาศพื้นที่ป่าคุ้มครองและป่าสงวนที่ทำให้ไปทับพื้นที่ทำกินและที่อยู่อาศัยของราษฎรจำนวนมาก

2) ยุคกระแสสิ่งแวดล้อม (พ.ศ. 2520 ถึง พ.ศ. 2539) เป็นยุคที่ผลกระทบจากการทำลายป่าและทรัพยากรธรรมชาติเริ่มส่งผลกระทบต่อสังคมอย่างกว้างขวาง ยุคนี้นักรัฐได้เร่งพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานจำนวนมาก แต่ก็ปรากฏว่ายังมีโครงการพัฒนาที่ส่งผลกระทบต่อระบบนิเวศอย่างกว้างขวางเช่นกัน เช่น ประตูกั้นน้ำบางนารหรือฝายญี่ปุ่น โครงการเขื่อนสายบุรี โครงการสูบน้ำด้วยไฟฟ้าลุ่มน้ำสายบุรี ประตูกั้นน้ำชลประทานพรุฒแพ โครงการชลประทานขนาดเล็ก โครงการสร้างอ่างเก็บน้ำ รพช. และประตุน้ำชลประทาน การจัดการน้ำ : โรงไฟฟ้าพลังงานน้ำที่บ้านไธสงกาเปาะ อำเภอสุคีริน จังหวัดนราธิวาส และการประกาศพื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติ

3) ยุคการมีส่วนร่วมของประชาชน (พ.ศ. 2540 ถึง พ.ศ. 2550) เป็นยุคสมัยที่ขบวนการภาคประชาชน และภูมิปัญญาชาวบ้านได้รับการยอมรับมากขึ้น เกิดเครือข่ายการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ และมีการศึกษาวิจัยเกี่ยวกับภูมิปัญญาชาวบ้านในการจัดการทรัพยากร ที่นักวิชาการพยายามแสดงให้เห็นถึงองค์ความรู้สำคัญในการใช้เพื่อดูแลและอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ แต่ขณะเดียวกัน นโยบายการพัฒนาต่างๆก็ยังคงเกิดขึ้นท่ามกลางความคิดเห็นที่แตกต่าง และปรากฏว่ายังมีการทำลายทรัพยากรธรรมชาติเกิดขึ้นอย่างต่อเนื่อง ตลอดทั้งมีอิทธิพลท้องถิ่นเข้ามาเกี่ยวข้อง ซึ่งทำให้ขบวนการภาคประชาชนไม่สามารถทำหน้าที่ปกป้องทรัพยากรต่างๆได้อย่างปกติ

6. ทศนคติของประชาชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและการพัฒนา

- 1) การดูแลและใช้ประโยชน์ทรัพยากรในอดีต-ปัจจุบัน : ป่า ที่ดิน พรุ แหล่งน้ำ สัตว์ป่า
 - ต้องการเห็นการจัดการทรัพยากรธรรมชาติในท้องถิ่นโดยชุมชนดูแลรักษาด้วยการผสมผสานวิชาการสมัยใหม่กับภูมิปัญญาชาวบ้าน หรือการใช้ภูมิปัญญา หลักความเชื่อที่ชุมชนยึดถือที่เป็นไปตามคำสอน ต้องการให้รัฐ ท้องถิ่น และชุมชน ร่วมกันดูแลและจัดการทรัพยากร ซึ่งเป็นสาระณะสมบัติของชาติมากที่สุด โดยไม่ต้องการให้ภาครัฐหรือหน่วยงานภายนอกเข้ามาเป็นผู้นำการพัฒนาแต่ต้องการให้เป็นผู้สนับสนุน และดีกว่าให้องค์กรชุมชนเป็นผู้จัดการโดยลำพัง หรือปล่อยให้ไปไปตามธรรมชาติ นอกจากนี้ยังมีความต้องการจัดการทรัพยากรลักษณะอื่นๆด้วย เช่น สร้างสำนึกรักท้องถิ่น จัดตั้งสภาชุมชน ให้ผู้นำเป็นผู้ดูแล เป็นต้น ซึ่งในปัจจุบันรัฐเองได้พยายามให้ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วม แต่ยังไม่เกิดผลในทางปฏิบัติมากนัก
 - เห็นว่าปัจจุบันมีการนำเทคโนโลยีสมัยใหม่เข้ามา โดยเฉพาะปุ๋ยเคมี วิชาการสมัยใหม่ที่เน้นการควบคุมและเอาชนะธรรมชาติ เช่น การขุด ทำถนน การกั้นคันดิน การปลูกพืชเชิงเดี่ยวขนาดใหญ่เพื่อการค้า ซึ่งเป็นการดูแลที่เน้นผลตอบแทนเชิงเศรษฐกิจมากกว่าการมุ่งให้เกิดความสมดุลอย่างเป็นธรรมชาติที่เป็นการบำรุงรักษา ส่งผลให้ทรัพยากรเสื่อมโทรมเป็นอย่างมาก
 - มีความเห็นเรื่องการใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติว่า การใช้ประโยชน์ในเชิงเศรษฐกิจมากเกินไป มุ่งเน้นให้ได้เงินตราเป็นสำคัญส่งผลให้ทรัพยากรเสื่อมโทรมอย่างรวดเร็ว โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การใช้ประโยชน์จากพรุที่อดีตเคยเป็นแหล่งทำมาหากิน เช่น การประมง เพาะปลูก เลี้ยงสัตว์ หาของป่า ในอัตราสูงสุด แต่ปัจจุบัน พรุกลายเป็นพื้นที่ใช้ประโยชน์ของโครงการพัฒนาต่างๆ เช่น การขุดสระ ขุดทางน้ำ ทำคันดินกั้นน้ำ ทำสะพาน ทำถนน ขุดลอก เป็นต้น ส่งผลให้การดูแลแบบชาวบ้านที่เป็นแบบธรรมชาติลดลงอย่างต่อเนื่อง จึงรัฐกับชุมชนควรร่วมควรดูแลและจัดการทรัพยากรธรรมชาติร่วมกัน หรือไม่ก็ให้ชุมชนดำเนินการเอง ด้วยแนวทางการอนุรักษ์และฟื้นฟู เพื่อให้ธรรมชาติคงอยู่ตลอดไป

2) ทศนคติของประชาชนต่อแนวนโยบายการพัฒนา

ประชาชนมีทัศนคติหรือความเห็นต่อประเด็นการพัฒนาด้านต่างๆ ดังนี้

- **เรื่องการมีส่วนร่วมในงานพัฒนา** ที่ผ่านมาการสร้างกระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนาชีวิตความเป็นอยู่ยังไม่เกิดขึ้นจริงตามที่ทุกฝ่ายต้องการ และชุมชนเองก็ไม่แน่ใจในการเรียนรู้ของคนรุ่นใหม่ และไม่เชื่อมั่นแม้แต่ภูมิปัญญาและวัฒนธรรมเดิมของตนเองว่าจะนำไปสู่การพัฒนาที่ยั่งยืนได้ ซึ่งนำไปสู่คำถามการพัฒนาหลายประการ คือ การพัฒนาทำให้ชุมชนหมดความเชื่อมั่นในตัวตน ชุมชนมีการเปลี่ยนแปลงจนไม่เห็นตัวตน หรือชุมชนอยากเปลี่ยนตัวเองจริงๆ สิ่งเหล่านี้ยังขาดคำอธิบายที่ชัดเจน ดังนั้น เพื่อให้ชุมชนได้

ตัดสินใจเลือกวิถีชีวิตของตนเองได้อย่างอิสระ จึงควรให้มีการทบทวนประเด็นปัญหาต่างๆ ร่วมกัน

- **การจัดการทรัพยากรโดยทั่วไป** ประชากรตัวอย่างไม่มั่นใจว่า ภาครัฐมีความรู้ที่ น่าเชื่อถือควรใช้เป็นแนวทางในการพัฒนาและจัดการทรัพยากรได้ และความรู้สมัยใหม่จะช่วย เข้ามาจัดการชุมชนให้มีความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น

- **การจัดการแหล่งน้ำในลุ่มน้ำสายบุรีที่ผ่านมา** ประชากรตัวอย่างมีความเห็น (1) ไม่แน่ใจว่ารัฐได้ดำเนินการพัฒนาสร้างการมีส่วนร่วมของคนในชุมชนอย่างแท้จริง (2) ไม่แน่ใจ ว่าการจัดการแหล่งน้ำของรัฐที่ผ่านมา มีทั้งทำให้น้ำท่วม ชาวบ้านได้รับความเดือดร้อน และ แก้ไขปัญหาน้ำท่วมได้ (3) ไม่แน่ใจว่าการจัดการแหล่งน้ำแบบทันสมัย ไม่ได้ทำลาย ทรัพยากรธรรมชาติ ทำให้ทรัพยากรมีความอุดมสมบูรณ์ และส่งเสริมเศรษฐกิจทั้งระดับชุมชน และระดับประเทศให้ดีขึ้น การประกอบอาชีพของประชาชนในพื้นที่ที่มีความสะดวก มีความมั่นคง ในการทำมาหากิน

แต่สิ่งที่มั่นใจก็คือ การพัฒนาไม่ได้คำนึงถึงผลกระทบต่อชุมชนเป็นอันดับแรก และ การ จัดการโครงการขุดลอก ขุดคลอง ถม กัน ทำประตูน้ำ ส่วนใหญ่ไม่ได้ทำให้วิถีชีวิตชาวบ้านดีขึ้น และไม่สามารถช่วยแก้ไขสถานการณ์ความไม่สงบได้

- **พืชอาหารและพืชพลังงาน** โดยเฉพาะในเรื่องของพืชพลังงาน ไม่มั่นใจว่า การปลูก ปาล์มน้ำมันทำให้ชาวบ้านมีความมั่นคงทางเศรษฐกิจ และควรปลูกในพื้นที่นาหรือนาร้าง หรือไม่ นอกจากนี้ ยังเห็นว่าความรู้ความเข้าใจของประชาชนในเรื่องปาล์มน้ำมันนั้นยังมีน้อย

7. ประเด็นเร่งด่วนและข้อเสนอแนะเบื้องต้นเพื่อหาทางออกในการแก้ปัญหา

จากการวิเคราะห์สภาพปัญหาและกระบวนการพัฒนาความร่วมมือของภาคประชาชน ในการจัดการทรัพยากรลุ่มน้ำสายบุรีร่วมกับกลุ่มองค์กรประชาชนต่างๆ มีสาระสำคัญบาง ประเด็นที่มีความเร่งด่วนในการหาทางออกร่วมกัน ดังนี้

1) **การลักตัดฟันทำลายต้นไม้** ปัจจุบันยังมีการลักลอบตัดไม้ในพื้นที่สาธารณะเพื่อ การค้าอย่างคบบงจรร เช่น ไม้ใหญ่ใช้ก่อสร้าง ทำเฟอร์นิเจอร์ ไม้ลัง ไม้ลังบรรจุปลา ไม้เลื้อย ทำฟืนหรือป้อนโรงไฟฟ้าชีวมวล การลักลอบตัดไม้ได้ขยายตัวออกไปมากจากที่ทำในที่ สาธารณะ ขยายออกมาถึงที่ส่วนบุคคล จึงควรจะต้องทบทวนมาตรการป้องกันการทำ ดังกล่าวให้มีประสิทธิภาพยิ่งขึ้น

2) **การอ้างโครงการปลูกป่า** เพื่อตัดป่าและปลูกต้นไม้แถบป่าพรุท่ากำชำ อำเภอ หนองจิก ป่าไม้เสม็ด อำเภอไม้แก่น ตั้งแต่หลังมหาวิทยาลัยนราธิวาสราชนครินทร์ถึงพรุบาเจาะ และยังมีการจับจองที่ป่าเพื่อการเก็งกำไรซื้อขายที่ดิน เพราะมีการจำแนกป่าเป็นพื้นที่เสื่อม โทรม จึงต้องทบทวนหลักเกณฑ์การกำหนดป่าเสื่อมโทรมและวิธีการปลูกป่าเสียใหม่ให้ เหมาะสม

3) **การล่าสัตว์ป่า** มีการขยายตัวออกไปมาก โดยเฉพาะพื้นที่แถบควนกาหลงซึ่งเป็นพื้นที่นิคม จากการล่าสัตว์ขายเป็นตัวซึ่งเป็นจำนวนไม่มากนัก มาเป็นการล่าแล้วชำแหละเนื้อไปขาย เป็นธุรกิจเถื่อนขนาดใหญ่เชื่อมโยงกับตลาดค้าสัตว์ป่าที่กรุงเทพฯ และประเทศในแถบอินโดจีน จึงควรทำการป้องกันและปราบปรามอย่างเด็ดขาด

4) **แผ่นดินถล่มในพื้นที่ป่าต้นน้ำ** มีการเกิดแผ่นดินถล่ม (landslide) มากและบ่อยครั้งขึ้น โดยเฉพาะในแถบสุคีริน ศรีสาคร และขยายไปเกือบทุกพื้นที่ที่มีการขยายการปลูกต้นยางพาราขึ้นไปบนพื้นที่ภูเขาซึ่งเป็นป่าต้นน้ำลำธารที่มีฝนตกมาก จึงควรทบทวนและวางแผนการใช้ที่ดินบนพื้นที่ต้นน้ำภูเขาสูงให้มีความเหมาะสมสอดคล้องกับระบบนิเวศ

5) **การขุดลอกคลอง** การขุดลอกคลองแทบทุกแห่งขององค์การปกครองส่วนท้องถิ่นและของหน่วยงานราชการ ตั้งแต่อำเภอศรีสาครลงมาถึงปากน้ำสายบุรี ได้ขุดดินลงไปจนลึกมาก ทำให้เกิดผลกระทบกับระบบนิเวศ ทำลายความอุดมสมบูรณ์ของพื้นที่ และวิธีการทำมาหากินของชาวบ้าน และชาวบ้านใช้ประโยชน์จากน้ำในคลองชลประทานได้ยาก เป็นเหตุให้น้ำล้นหลายปี เพราะไม่มีน้ำทำนา จึงเสนอให้หน่วยงานของรัฐที่รับผิดชอบมีการปรึกษารื้อถอนประชาชนอย่างใกล้ชิด เพื่อปรับวิธีการขุดลอกคลองที่ไม่ทำลายธรรมชาติ และชาวบ้านในท้องถิ่นจะได้มีส่วนร่วมทำด้วย เป็นการช่วยจ้างแรงงานชาวบ้านอีกทางหนึ่ง

6) **การพัฒนาระบบชลประทานในเขตลุ่มน้ำสายบุรี** ปัจจุบันมีโครงการชลประทานขนาดเล็กจำนวนมากที่ทำได้ไปแล้วแต่ยังไม่มีการประเมินผลอย่างจริงจังว่าได้ประโยชน์คุ้มค่าหรือไม่ มีการบริหารงานที่มีประสิทธิภาพและประสิทธิผลแค่ไหน เพราะมีส่วนทำให้ชาวบ้านมีทัศนคติที่ไม่ดีต่อโครงการพัฒนาแหล่งน้ำของรัฐ ดังนั้นก่อนที่จะทำโครงการพัฒนาแหล่งน้ำขึ้นมาใหม่ควรจะได้ทำการประเมินผลโครงการเดิมเสียก่อนเพื่อนำความคิดเห็นมาปรับปรุงโครงการใหม่ๆ ให้ดีขึ้น

7) **นาร้าง** ชาวบ้านอยากให้มีการส่งเสริมการฟื้นฟูนาร้างอย่างจริงจัง มีชาวบ้านที่อยากทำนาเยอะแต่มีเงื่อนไขปัจจัยหลายประการที่เป็นปัญหาอุปสรรคทำให้กลับไปทำนาไม่ได้ จึงควรมีการศึกษาวิจัยวิเคราะห์เพื่อหาทางแก้ไขปัญหาและการฟื้นฟูนาร้างอย่างเหมาะสมเช่น การลดต้นทุน การปรับปรุงพันธุ์ เพื่อให้เกิดแรงจูงใจให้กลับมาทำนากันใหม่

8) **ผืนนาที่มีบึงหรือระบบจ่ายน้ำในนาแต่ถูกนำพื้นที่ไปปลูกปาล์ม** ทำให้รูปแบบการจัดการระบายน้ำแบบดั้งเดิมในพื้นที่ทำไม่ได้ อีกทั้งการทำคลองชลประทานระบายน้ำสูงกว่าผืนนา ยังทำให้ระบบการไหลของน้ำตามธรรมชาติถูกทำลาย ชาวนาที่ทำนาไม่ได้เพราะระบบน้ำถูกทำลายมีมากในพื้นที่เป็นแถบยาวกว่า 30 กิโลเมตรของพื้นที่ลุ่มน้ำสายบุรีตอนล่าง แถบอำเภอยะรัง ตำบลมะเมาลี ถึงเขตอำเภอปะนาเระ ควรจะต้องทบทวนและหาทางปรับปรุงแก้ไขโดยด่วน

9) **การสร้างเขื่อนป้องกันการกัดเซาะริมตลิ่ง** ในปัจจุบันทำระบบก้างปลา ทำพังกันและเป็นแกนก้างปลายื่นออกไป ทำให้เกิดการกัดเซาะในที่อื่นๆ ควรหาทางปรับปรุงแก้ไข

10) **การมีส่วนร่วมในการพัฒนาชุมชนท้องถิ่น** เกือบทุกแห่งทำงานผ่านสายงานอำเภอ แม้รัฐมีเจตนาดีอยากให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการประชาคม แต่ที่ทำประชาคมจริงๆ มีไม่มาก ประชาชนยังไม่มีส่วนร่วมอย่างแท้จริง และขาดการตรวจสอบติดตามผลงานอย่างต่อเนื่อง ทำให้โครงการพัฒนาส่วนหนึ่งมีความไม่โปร่งใส เกิดผลกระทบกับประชาชนหลายกลุ่ม จึงควรจะต้องส่งเสริมสนับสนุนกระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชนอย่างแท้จริงในงานพัฒนาทุกขั้นตอน

11) **การคุกคามแกนนำชาวบ้าน** ชาวบ้านส่วนหนึ่งรวมทั้งนักวิจัยชาวบ้านอยากเสนอความคิดเห็นอย่างเป็นอิสระ แต่เมื่อได้เสนอความคิดเห็นออกไป กลับถูกข่มขู่คุกคามจากผู้มีอิทธิพลในท้องถิ่น และผู้ที่คาดว่าจะได้รับผลประโยชน์จากการทำโครงการพัฒนาต่างๆ ของรัฐ จึงควรมีฝ่ายวิชาการเข้ามาร่วมรับรู้รับฟังความเห็นร่วมกับฝ่ายรัฐและประชาชนด้วย รวมทั้งควรมีมาตรการคุ้มครองความปลอดภัยให้กับประชาชนที่ต้องการแสดงความคิดเห็นอย่างอิสระด้วย

12) **การแก้ปัญหายาเสพติด** ยังมีปัญหาเสพติดมากในชุมชน ส่งผลกระทบมากกว่าปัญหาอื่นๆ ทั้งหมด การแก้ปัญหาในปัจจุบันยังไม่คืบหน้า ควรดำเนินการเรื่องนี้อย่างจริงจังและต่อเนื่อง

13) **การศึกษา** ไม่ตอบสนองการประกอบอาชีพในชุมชน คนแก่เฒ่าไม่ยอมส่งลูกหลานไปเรียนเพราะกลัวลูกหลานเรียนจบแล้วไม่กลับไปประกอบอาชีพในพื้นที่ ควรจัดระบบการศึกษาให้สอดคล้องกับการประกอบอาชีพและประชาสัมพันธ์ให้ประชาชนรับรู้อย่างกว้างขวาง

14) **ความขัดแย้งในท้องถิ่น** หน่วยงานของรัฐบางแห่งใช้วิธีแก้ปัญหาความขัดแย้งระหว่างหน่วยงานภาครัฐกับประชาชนในพื้นที่โดยวิธีการผลักดันโครงการโดยใช้นักการเมืองในท้องถิ่นเป็นฐาน เช่น สมาชิกสภาจังหวัด ทำให้ประชาชนมีความขัดแย้งกับนักการเมืองในท้องถิ่น ควรใช้วิธีการมีส่วนร่วมแบบประชาคม

15) **ประชาชนมีทัศนคติลบต่อเจ้าหน้าที่รัฐ** ในเรื่องการพัฒนาหลายประการ ประชาชนจึงไม่มั่นใจในวิธีการจัดการทรัพยากรว่าจะเข้ามาพัฒนาหรือแก้ไขปัญหของประชาชนได้ จึงควรมีการพบปะพูดคุย จัดเวทีสร้างความเข้าใจร่วมกันอย่างต่อเนื่อง

16) **ประชาชนขาดความมั่นใจในกฎหมายท้องถิ่น** เพราะคิดว่าความรู้ที่สั่งสมมาตั้งแต่บรรพบุรุษอาจจะไม่ช่วยแก้ไขปัญหหรือจัดการทรัพยากรได้ จึงควรให้มีการศึกษาค้นคว้าหรือฟื้นฟูทำความเข้าใจเรื่องกฎหมายท้องถิ่นให้ลึกซึ้ง ตลอดจนทั้งให้การศึกษา สร้างความเชื่อมั่นในกฎหมาย และมีการนำไปปฏิบัติจริง เพื่อเป็นต้นแบบการใช้ความรู้ท้องถิ่นต่อการพัฒนา

8. ข้อเสนอในการทำวิจัยต่อไป

งานวิจัยระยะแรกมีข้อจำกัดบางประการเกี่ยวกับความปลอดภัยและความหวาดระแวงที่ทำให้ไม่สามารถสืบค้นเจาะลึกข้อมูลได้ตามที่ต้องการ ทีมงานวิจัยมีข้อเสนอในการทำวิจัยต่อไป เพื่อให้ข้อมูลเต็มสมบูรณ์ขึ้นและสืบค้นข้อมูลใหม่ๆ ในประเด็นต่างๆ ดังนี้

- 1) การสืบค้นความรู้และภูมิปัญญาด้านการจัดการทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม
- 2) การศึกษาวิจัยเพื่อพัฒนาสร้างเครื่องมือติดตามชีวิตความอุดมสมบูรณ์ของระบบนิเวศลุ่มน้ำสายบุรี ทั้งตัวชีวิตด้านกายภาพและชีวภาพ
- 3) ค้นหาภูมิปัญญาการจัดการน้ำเพิ่มเติมจากที่ได้ศึกษาในระยะแรก
- 4) ศึกษาประเมินคุณค่าและมูลค่าทางเศรษฐกิจในการใช้ทรัพยากรในพื้นที่เพิ่มขึ้น
- 5) การศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่น โดยเฉพาะบางชุมชนที่สำคัญเพิ่มขึ้น
- 6) ศึกษารูปแบบการวางแผนการใช้ที่ดินพื้นที่ต้นน้ำลำธารที่เป็นภูเขาสูง
- 7) ศึกษารูปแบบการจัดการป่าและทรัพยากรชุมชนร่วมกับหน่วยงานของรัฐ
- 8) การสร้างนักวิจัยท้องถิ่นเพิ่มขึ้นทั้งในระดับเยาวชน และระดับประชาชนทั่วไป
- 9) การวิจัยเพื่อพัฒนาพื้นที่สื่อสารของประชาชนลุ่มน้ำสายบุรี

จากผลการวิจัยดังกล่าว ทำให้ชาวบ้านซึ่งเป็นนักวิจัยชุมชนและนักวิชาการได้เห็นข้อมูลและประโยชน์จากข้อมูลงานวิจัย รวมทั้งข้อจำกัดที่ทำให้ไม่สามารถศึกษาข้อมูลเจาะลึกในบางประเด็นที่สำคัญได้ จึงได้ร่วมกันเสนอแนะให้มีการศึกษาวิจัยเพิ่มเติมดังกล่าวข้างต้น รวมทั้งการคิดวางแผนนำข้อมูลและความรู้จากงานวิจัยระยะที่ 1 ไปขับเคลื่อนเพื่อให้เกิดการรับรู้และร่วมกันจัดการปัญหาในวงกว้างของชุมชนในการวิจัยระยะที่ 2 ต่อไป

สารบัญ

คำขอบคุณ	(1)
บทสรุปสำหรับการบริหาร	(2)
สารบัญ	(14)
สารบัญตาราง	(18)
สารบัญภาพ	(19)
สารบัญกรอบ	(22)
คำนำ	1
บทที่ 1 กรอบโครงการวิจัย	4
1.1 ความเป็นมา หลักการและเหตุผล	4
1.2 วัตถุประสงค์การวิจัย	7
1.3 กรอบแนวคิดการวิจัย	8
1) ความคิดเชิงองค์รวมทางศาสนาอิสลาม พุทธ และทฤษฎีข่ายใยชีวิต	8
2) ภูมิปัญญา: สิทธิชุมชนในการจัดการทรัพยากร	11
3) ภาษี เครือข่าย และการพัฒนาการมีส่วนร่วม	12
4) การพัฒนาฐานข้อมูล	13
5) นโยบายสาธารณะ	13
1.4 การทบทวนวรรณกรรม	14
1) ทรัพยากรธรรมชาติและการจัดการลุ่มน้ำสายบุรี	14
2) การพัฒนาชุมชนเพื่อการพึ่งตนเอง	16
3) แนวทางการพัฒนาและผลจากการพัฒนา	17
1.5 วิธีการศึกษา	24
1) วิธีการและกิจกรรมการดำเนินงาน	24
2) การกำหนดพื้นที่วิจัยและประชากรตัวอย่าง	26
3) การสร้างความเข้าใจและเตรียมความพร้อม	29
4) การสร้างเครื่องมือ	31
5) การเก็บข้อมูลภาคสนาม	35
6) การวิเคราะห์ข้อมูล	39
7) การนำเสนอผลงานวิจัย	41
1.6 ระยะเวลาในการดำเนินงาน	43
1.7 องค์กรรับผิดชอบ	43
บทที่ 2 รู้จักลุ่มน้ำสายบุรี	44

2.1 กายภาพและชีวภาพ	45
1) ลักษณะและขอบเขตพื้นที่	45
2) สภาพดินฟ้าอากาศ	49
3) ป่าและสัตว์ป่า	54
2.2 อาลัมบูตายอ : ภูมินิเวศวัฒนธรรม	66
1) ลุ่มน้ำสายบุรีตอนบน	70
2) ลุ่มน้ำสายบุรีตอนกลาง	72
3) ลุ่มน้ำสายบุรีตอนล่าง	75
 บทที่ 3 การเมืองการปกครอง สังคม และเศรษฐกิจ	 79
3.1 การเมืองการปกครอง	79
3.2 สภาพสังคม	83
1) ปีนอมมาซารากัต : การสร้างชุมชน	83
1.1) ประชากรและครอบครัว	83
1.2) การสร้างชุมชนของภูมินิเวศตอนบน	85
1.3) การสร้างชุมชนของภูมินิเวศตอนกลาง	90
1.4) การสร้างชุมชนของภูมินิเวศตอนล่าง	91
2) โครงสร้างทางสังคม	93
2.1) ผู้นำทางสังคม	93
2.2) โครงสร้างความสัมพันธ์ของผู้นำทางสังคม	94
2.3) กิจกรรมทางสังคม	95
3) สถานที่สำคัญ และความเชื่อ	102
3.1) สถานที่สำคัญ	102
3.2) ความเชื่อ	103
4) ปัญหาและการจัดการปัญหา	107
4.1) ปัญหาในชุมชน	107
4.2) บทบาทในการแก้ไขปัญหา	108
5) ผู้เชี่ยวชาญและภูมิปัญญาท้องถิ่น	109
5.1) ผู้นำทางความคิด: ปราชญ์ท้องถิ่นผู้เข้าใจชีวิต	111
5.2) การรักษาโรคด้วยภูมิปัญญาท้องถิ่น	116
5.3) วังปลา บ้านกือเม็ง ตำบลอาซ่อง อำเภอรามัน จังหวัดยะลา	117
5.4) ภูมิปัญญาเกี่ยวกับต้นจาก	118
5.5) การป้องกันตลิ่งพังและการกัดเซาะชายฝั่ง	119
5.6) ภูมิปัญญาการจัดการน้ำ	122

5.7) ป่าชุมชนกาลอ	124
6) เครือข่ายชุมชนอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ	125
3.3 สภาพเศรษฐกิจ	130
1) การถือครองที่ดิน	130
2) เศรษฐกิจครัวเรือน	133
3) เศรษฐกิจชุมชน	149
 บทที่ 4 สถานการณ์การเปลี่ยนแปลงฐานทรัพยากรธรรมชาติ	153
4.1 ฐานทรัพยากรธรรมชาติ	153
1) การกระจายของทรัพยากรธรรมชาติในพื้นที่ลุ่มน้ำ	153
2) การใช้ประโยชน์ที่ดิน	154
4.2 การจัดการทรัพยากรธรรมชาติ	160
1) ยุคการเปลี่ยนแปลงสู่ความทันสมัย (ก่อนพ.ศ. 2503 ถึง พ.ศ. 2519)	161
1.1) การจัดการทรัพยากรช่วงเร่งรัดพัฒนาประเทศ	162
1.2) การจัดการป่าสงวนแห่งชาติ	165
1.3) กรณีศึกษาการจัดการพรุลานควาย	165
2) ยุคกระแสสิ่งแวดล้อม (พ.ศ. 2520 ถึง พ.ศ. 2539)	170
2.1) การจัดการน้ำ	171
1) ประตูกั้นน้ำบางนาราหรือฝายญี่ปุ่น	171
2) โครงการเขื่อนสายบุรี	171
3) โครงการสูบน้ำด้วยไฟฟ้าลุ่มน้ำสายบุรี	174
4) ประตูกั้นน้ำชลประทานพรุแฉะ	175
5) โครงการชลประทานขนาดเล็ก	178
6) อ่างเก็บน้ำ รพช. และประตูน้ำชลประทาน	181
7) การจัดการน้ำ : โรงไฟฟ้าพลังงานน้ำที่บ้านไฮร์กาเปะ	183
2.2) การประกาศป่าสงวนแห่งชาติ	184
3) ยุคเริ่มการมีส่วนร่วมของประชาชน (พ.ศ. 2540 ถึง พ.ศ. 2550)	186
3.1) โครงการชลประทานขนาดเล็ก	186
3.2) โครงการพัฒนาลุ่มน้ำสายบุรี	187
3.3) อ่างเก็บน้ำลำพะยา	189
3.4) คลองไส้ไก่	190
3.5) การขุดลอกคูคลอง	191
3.6) การสร้างถนน	192
3.7) การจัดการพื้นที่การเกษตร	194

3.8) การกำหนดเขตป่าอนุรักษ์	196
3.9) การค้าสัตว์ป่า	199
3.10) ธุรกิจไม้วัดหลา	200
บทที่ 5 ทศนคติของประชาชนลุ่มน้ำสายบุรี	203
5.1 ความรู้ความเข้าใจต่อประเด็นปัญหา	203
1) ความยากจน	203
2) น้ำท่วม	208
3) ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม	214
5.2 ทศนคติของประชาชนต่อแผนนโยบายการพัฒนา	244
1) ชีวิตความเป็นอยู่	244
2) การจัดการทรัพยากรโดยทั่วไป	245
3) การจัดการแหล่งน้ำในลุ่มน้ำสายบุรี	246
4) พืชอาหารและพืชพลังงาน	247
บทที่ 6 สรุปและข้อเสนอแนะ	250
6.1 การเมืองการปกครอง	250
6.2 สภาพสังคม	250
6.3 สภาพเศรษฐกิจ	253
6.4 สถานการณ์และการเปลี่ยนแปลงฐานทรัพยากรธรรมชาติ	253
6.5 ทศนคติของประชาชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและการพัฒนา	255
6.6 ข้อค้นพบและข้อเสนอแนะ	257
6.7 ข้อเสนอในการทำวิจัยต่อไป	260
บรรณานุกรม	261
ภาคผนวก	269
พื้นที่ลุ่มน้ำสายบุรีของสำนักชลประทานที่ 17	270
ภูมินิเวศลุ่มน้ำสายบุรีตามการศึกษาของโครงการวิจัยลุ่มน้ำสายบุรี	271-285

ตารางที่

1. กิจกรรมการดำเนินงาน	25-26
2. ตัวอย่างประชากร	29
3. ภูมิประเทศที่จำแนกโดยท้องถิ่น	68-69
4. ข้อมูลพื้นฐานตัวอย่างประชากร	84
5. สมาชิกในครอบครัวและภูมิลำเนา	85
6. การใช้ภาษา	85
7. กิจกรรมยามว่าง	95-96
8. เรื่องที่พูดคุย	96
9. กิจกรรมด้านศาสนา	97-98
10. กิจกรรมด้านวิถีชีวิตวัฒนธรรม	99
11. สถานที่ในการทำกิจกรรม	102
12. สถานที่สำคัญ	102
13. ความเชื่อโดยทั่วไป	104
14. ความเชื่อเกี่ยวกับวิญญาณหรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ในธรรมชาติ	104-105
15. ปัญหาในชุมชน	108
16. บทบาทในการแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นในชุมชน	108-109
17. ผู้เชี่ยวชาญในชุมชน	111
18. เครือข่ายเกษตรกรจังหวัดยะลา	128
19. เครือข่ายเกษตรกรจังหวัดปัตตานี	128
20. เครือข่ายเกษตรกรจังหวัดนราธิวาส	129
21. การถือครองที่ดิน	131
22. ที่ดินสาธารณะ	133
23. ประเภทที่ดินสาธารณะที่ทำกินร่วมกัน	133-134
24. อาชีพหลักแบ่งตามประเภทกลุ่มรายได้	134-135
25. การสำรวจการเลี้ยงปลาในกระชังบริเวณปากแม่น้ำสายบุรี	141
26. รายจ่ายในการลงทุนเลี้ยงปลากระชัง	143
27. รายรับในการลงทุนเลี้ยงปลากระชัง	144
28. การเลี้ยงสัตว์	144-145
29. สถานประกอบการอุตสาหกรรมในพื้นที่ลุ่มน้ำสาขาแม่น้ำสายบุรี	153
30. การเปลี่ยนแปลงการใช้ที่ดินลุ่มน้ำสายบุรี ระหว่างปีพ.ศ. 2530-2550	157
31. การใช้ประโยชน์ที่ดิน จังหวัดยะลา ปัตตานี นราธิวาส พ.ศ. 2550	160

32. การกำหนดเขตป่าสงวนแห่งชาติ	165
33. สถานีสูบน้ำด้วยไฟฟ้าลุ่มน้ำสายบุรี	174-175
34. จำนวนโครงการชลประทานขนาดเล็กที่ดำเนินการเสร็จแล้ว ในเขตพื้นที่ลุ่มน้ำสายบุรี ระหว่างปีพ.ศ. 2521-2539	179
35. การประกาศเขตป่าสงวนแห่งชาติเพิ่มเติม	185
36. จำนวนโครงการชลประทานขนาดเล็กที่ดำเนินการเสร็จแล้ว ในเขตพื้นที่ลุ่มน้ำสายบุรีของจังหวัดปัตตานี ยะลา และนราธิวาส ระหว่างปีพ.ศ. 2540-2550	186
37. การประกาศเขตพื้นที่ป่าไม้ ในเขตลุ่มน้ำสายบุรี	199
38. คำอธิบายความยากจน	204-205
39. ในปัจจุบัน ท่านจนหรือไม่ เพราะอะไร	205
40. การจัดการความยากจน	208
41. ความเข้าใจเรื่องน้ำท่วม	209
42. น้ำท่วมเป็นปัญหา และ ไม่เป็นปัญหา	210-211
43. การแก้ไขปัญหาหาน้ำท่วม	213
44. ความเข้าใจเกี่ยวกับทรัพยากรธรรมชาติในท้องถิ่น	215
45. ความเชื่อเกี่ยวกับธรรมชาติ	216

ภาพที่

1. กรอบแนวคิดการวิจัย	14
2. แผนที่ลุ่มน้ำสายบุรี	27
3. นักวิชาการจากสถาบันการศึกษา และนักวิจัยชุมชน	30
4. การอบรมเก็บข้อมูลภาคสนาม วันที่ 13-14 ก.ย. 2551	31
5. การประชุมเตรียมการก่อนลงพื้นที่เก็บข้อมูล	32
6. การฝึกอบรมการเก็บข้อมูลภาคสนาม วันที่ 11 ต.ค. 2551	33
7. การฝึกอบรมการเก็บข้อมูลภาคสนาม วันที่ 12 ต.ค. 2551	33
8. นักวิจัยชุมชนร่วมกันกำหนดพื้นที่ในการเก็บข้อมูล	34
9. การเก็บข้อมูลภาคสนามโดยนักวิจัยชุมชน	35
10. การเก็บข้อมูลภาคสนามโดยนักวิจัยชุมชน	36
11. การติดตามผลการเก็บข้อมูลภาคสนาม วันที่ 31 ต.ค. 2551	37
12. การสัมภาษณ์กลุ่ม	38
13. การส่งเสริม จัดสรรพื้นที่ ปลูกพืชเศรษฐกิจ บริเวณพรุบาเจาะ จังหวัดนราธิวาส	39
14. การสรุปและวิเคราะห์ข้อมูล ครั้งที่ 1	40
15. การสรุปและวิเคราะห์ข้อมูล ครั้งที่ 2	41

16. การสรุปและวิเคราะห์ข้อมูล ครั้งที่ 3	41
17. การพัฒนาโครงร่างงานวิจัย	42
18. การเขียนยกย่องรายงานการวิจัย	42
19. การนำเสนอร่างรายงานการวิจัยต่อเวทีสาธารณะ มอ. ปัตตานี	42
20. แผนที่ประเทศไทย ระบุตำแหน่งลุ่มน้ำสายบุรี	44
21. ลักษณะภูมิประเทศลุ่มน้ำสายบุรีตอนบน เขตอำเภอศรีสาคร และบริเวณเทือกเขาสันกาลาคีรี	45
22. ภาพตัดขวางระหว่างอำเภอศรีสาครกับบริเวณเทือกเขาสันกาลาคีรี	47
23. ระวางแผนที่และขอบเขตลุ่มน้ำสายบุรี	47
24. แผนที่ลักษณะภูมิประเทศลุ่มน้ำสายบุรี	48
25. การเปรียบเทียบระหว่างจำนวนวันที่ฝนตกกับปริมาณน้ำฝนเฉลี่ยรายปี จังหวัดปัตตานี	51
26. การเปรียบเทียบระหว่างจำนวนวันที่ฝนตกกับปริมาณน้ำฝนเฉลี่ยรายปี จังหวัดนราธิวาส	51
27. พรุณคาวาย	61
28. ป่าสนทราย	62
29. ป่าสาธุ	65
30. ระบบการจำแนกภูมิประเทศของท้องถิ่น 3 จังหวัดชายแดนภาคใต้	69
31. พิพิธภัณฑสถานชุมชนบ้านกือเม็ง นายสมาน โตซอมิ ผู้ดูแล	74
32. ป่าสามเหลี่ยม ป่าชายหาด บ้านบางเก่า ต.บางเก่า อ.สายบุรี จ.ปัตตานี	76
33. กระชังเลี้ยงปลา	78
34. การร่อนทอง	86
35. โครงสร้างความสัมพันธ์ของผู้นำทางสังคม	94
36. วังปลา	119
37. ป่าจาก อำเภอสายบุรี จังหวัดปัตตานี	120
38. การกัดเซาะชายฝั่ง	121
39. การจัดการน้ำ ประปาภูเขาที่บ้านน้ำตก อำเภอสุคิริน จังหวัดนราธิวาส	124
40. ผู้มีเอกสารสิทธิ์ที่อยู่อาศัย	132
41. อาชีพหลัก 7 ลำดับแรก	136
42. อาชีพหลักแยกตามภูมิภาค	137
43. อาชีพรอง 5 อันดับแรก	138
44. อาชีพรอง	139
45. ช่วงรายได้ในรอบปี	147
46. รายจ่ายของประชากรต่อปี	148

47. หนี้สินรวม	149
48. ยอดหนี้สิน	149
49. ฐานทรัพยากรเพื่อการประกอบอาชีพ	151
50. ประเด็นหลักด้านทรัพยากรธรรมชาติ	152
51. การเพิ่มขึ้นของการใช้ประโยชน์ที่ดิน	158
52. แผนที่ใช้ที่ดิน 2530	159
53. แผนที่ใช้ที่ดิน 2540	159
54. แผนที่ใช้ที่ดิน 2550	159
55. การใช้ประโยชน์ที่ดินจังหวัดยะลา ปัตตานี นราธิวาส	161
56. ปราบกฏการณ์น้ำแดง (สินามิแม่น้ำสายบุรี)	163
57. พรุณควาย	167
58. กิจกรรมชาวบ้านในพรุณควาย	171
59. นายหามู แซ่เมาะ	177
60. โครงการชลประทานผืนน้ำ ตำบลตะบิง อำเภอสายบุรี จังหวัดปัตตานี	178
61. โครงการชลประทานขนาดเล็ก กลุ่มน้ำสายบุรี	180
62. อ่างเก็บน้ำ รพช.	181
63. อ่างเก็บน้ำรูปตัวยู (U) ของ รพช.	183
64. โรงไฟฟ้าพลังงานน้ำ บ้านไฮร์กาเปาะ อ.สุคีริน จ.นราธิวาส	184
65. โครงการพัฒนาลุ่มน้ำสายบุรีตอนล่าง โครงการชลประทานพญาเงาะ-ไม้แก่น	188
66. คลองไส้ไก่	190
67. การขุดลอกคลองลุดง ตำบลน้ำดำ อำเภอยะรัง จังหวัดปัตตานี	191
68. สัตว์ป่าที่ถูกลักลอบล่าเพื่อการค้า	200
69. ชุมกิจไม้วัดหลา	201
70. ผู้จัดการทรัพยากรส่วนรวมในท้องถิ่น	218
71. การดูแลป่าในอดีต	220
72. การดูแลป่าในปัจจุบัน	221
73. การใช้ประโยชน์ป่าในอดีต	222
74. การใช้ประโยชน์ป่าในปัจจุบัน	223
75. การดูแลที่ดินในอดีตและปัจจุบัน	225
76. การใช้ประโยชน์ที่ดินในอดีต	226
77. การใช้ประโยชน์ที่ดินในปัจจุบัน	227
78. การดูแลพรุในอดีตและปัจจุบัน	228
79. การใช้ประโยชน์พรุในอดีต	230
80. การใช้ประโยชน์พรุในปัจจุบัน	230

81. การดูแลแหล่งน้ำในอดีต	233
82. การดูแลแหล่งน้ำในปัจจุบัน	233
83. การใช้ประโยชน์แหล่งน้ำในอดีต	235
84. การใช้ประโยชน์แหล่งน้ำในปัจจุบัน	236
85. การดูแลสัตว์ป่าในอดีต	238
86. การดูแลสัตว์ป่าในปัจจุบัน	238
87. การใช้ประโยชน์สัตว์ป่าในอดีต	239
88. การใช้ประโยชน์สัตว์ป่าในปัจจุบัน	240
89. วิสัยทัศน์การจัดการทรัพยากรธรรมชาติในท้องถิ่น	241
90. ภาพฝันในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติลุ่มน้ำสายบุรี	242
91. ภาพฝันในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติลุ่มน้ำสายบุรี	242
92. ภาพฝันในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติลุ่มน้ำสายบุรี	242
93. ภาพฝันในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติลุ่มน้ำสายบุรี	242
94. ภาพฝันในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติลุ่มน้ำสายบุรี	242
95. ภาพฝันในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติลุ่มน้ำสายบุรี	242
96. ผู้ที่ชาวบ้านต้องการให้จัดการทรัพยากรสาธารณะของชาติ	243

กรอบที่

1. ป่าสันทรายบ้านกลาง	63
2. แก่งและวังปลา	71
3. พิพิธภัณฑสถานชุมชนบ้านกือเม็ง	74
4. ป่าชายหาดรูปทรงสามเหลี่ยม	76
5. นางบุญเรือน แดงวิไล : หญิงแกร่งแห่งลุ่มน้ำสายบุรีตอนบน	88-89
6. ดือราแม ดาราแม : ผู้นำวิถีธรรมชาติ	111
7. ผู้นำทางความคิด	113
8. ปราชญ์ท้องถิ่นแห่งลุ่มน้ำสายบุรีตอนกลาง	114
9. ลายี สาแม : ปราชญ์แห่งลุ่มน้ำสายบุรีตอนล่าง	116
10. ชาวบ้านปลูกต้นไม้ป้องกันตลิ่งพัง	122
11. ปรากฏการณ์น้ำแดง (สีนามิแม่น้ำสายบุรี)	164
12. การก่อตั้งองค์กรชาวบ้านพิทักษ์ลุ่มน้ำสายบุรี	173-174
13. โครงการสร้างถนนสายปัตตานี-สายบุรี	193
14. การแก้ปัญหาความขัดแย้งอุทยานทับที่เชิงบูรณาการ : กรณีเทือกเขาบูโด-สุไหงปาดี	197-198

คำนำ

แม่น้ำสายบุรีเป็นแม่น้ำสำคัญสายหนึ่งของจังหวัดชายแดนภาคใต้ (จชต.) มีความยาว 195 กิโลเมตร ต้นน้ำอยู่ที่เทือกเขาสันกาลาคีรี แม่น้ำนี้ไหลจากต้นน้ำในจังหวัดนราธิวาส ผ่านจังหวัดยะลา มาออกสู่ทะเลที่อำเภอสายบุรี จังหวัดปัตตานี พื้นที่ลุ่มน้ำรวม 3,238 ตร.กม. ครอบคลุมพื้นที่ในบางส่วนของ 23 อำเภอของ จชต.

ความขัดแย้งและความรุนแรงใน จชต. มีสาเหตุหลักจากนโยบายชาตินิยมของประเทศไทย ที่ได้รับการต่อต้านจากพลเมืองไทยเชื้อสายมลายู ซึ่งเป็นคนส่วนใหญ่ใน จชต. คนในพื้นที่ย่อมมีความรักในท้องถิ่น ที่มีประวัติศาสตร์ ภาษา วัฒนธรรม และศาสนา ที่เป็นของตน ความขัดแย้งยิ่งทวีความรุนแรง หากมีความรู้สึกที่ไม่ได้รับความเป็นธรรมทางด้านการเมืองการปกครอง อย่างไรก็ตาม แม้ปัญหาความเสื่อมโทรมของฐานทรัพยากรธรรมชาติใน จชต. อาจไม่ถือเป็นประเด็นความขัดแย้งที่เป็นเรื่องเฉพาะของ จชต. เพราะเป็นปัญหาที่เกิดขึ้นทั่วทุกภูมิภาค แต่ก็มีความกระทบต่อชีวิตความเป็นอยู่ของประชาชน หากจัดการไม่ดีก็จะย้ำความรู้สึกที่ไม่ได้รับความเป็นธรรมได้

โครงการวิจัยการพัฒนาการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการลุ่มน้ำสายบุรี เป็นการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research) ที่เป็นการวิจัยร่วมกันของนักวิจัย 10 คน กับนักวิจัยชุมชนอีก 51 คน ซึ่งเป็นคนที่อาศัยอยู่ในลุ่มน้ำสายบุรี ทั้งในตอนบนตอนกลาง และตอนล่าง ซึ่งแม้จะมีภูมิโนวัฒนธรรมต่างกัน แต่ก็ชีวิตที่เชื่อมโยงพึ่งพา ผ่านลำน้ำสายเดียวกัน

สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) ซึ่งเป็นผู้สนับสนุนการวิจัยนี้ มีนโยบายที่จะให้นักวิจัยชุมชนร่วมการศึกษาวิจัยด้วย เหตุผลสำคัญน่าจะเป็นเพราะนักวิจัยชุมชนคือผู้ที่มีองค์ความรู้ของท้องถิ่น ผู้ที่อยู่ท่ามกลางการจัดการด้วยภูมิปัญญาเดิมและด้วยวิธีการสมัยใหม่ อีกทั้งเป็นผู้ได้รับผลโดยตรงจากการจัดการที่ดีหรือไม่ดีของท้องถิ่นหรือของรัฐ นักวิจัยจากภายนอกอาจมีความรู้เกี่ยวกับระเบียบวิธีการวิจัย แนวคิดทฤษฎี การวิเคราะห์ และการสังเคราะห์ แต่ไม่อาจซึมซับข้อมูลทั้งในอดีตและปัจจุบัน ทั้งไม่มีความผูกพันต่ออนาคตเทียบเท่ากับนักวิจัยชุมชนได้ นักวิจัยภายนอกมาแล้วก็ไป อาจนำความรู้บางส่วนจากในพื้นที่ไปเผยแพร่ แต่นักวิจัยชุมชนคือผู้ที่อยู่ในพื้นที่ต่อไป อาจเป็นผู้ที่ทำให้งานวิจัยมีผลพวงที่เกิดขึ้นจริงและยั่งยืนในพื้นที่ได้ ประการสำคัญคือ ในพื้นที่ที่มีความขัดแย้งและรุนแรงเช่นใน จชต. นักวิจัยจากภายนอกมีความยากลำบากอย่างยิ่ง และแทบจะเป็นไปไม่ได้เลย ที่จะเข้าใจ เข้าถึงและได้รับข้อมูลจากชุมชน หากไม่ได้รับความร่วมมือจากนักวิจัยชุมชน อันตรายจากความขัดแย้งเป็นเรื่องจริง แม้คนในพื้นที่เองก็มีความเสี่ยงเช่นกัน ในโอกาสนี้ ขอไว้อาลัยแด่คุณรอมมีลี บือราเฮง นักวิจัยชุมชนผู้ล่วงลับไปเมื่อวันที่ 17 พฤศจิกายน 2552 และขอแสดงความเสียใจต่อครอบครัวของคุณรอมมีลี ไว้ ณ ที่นี้ด้วย

การวิจัยการพัฒนาการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการลุ่มน้ำสาบบุรีแบ่งออกเป็น
 3 ระยะ **ระยะที่หนึ่ง** เป็นการทำความเข้าใจกับภาพรวมของชุมชนและสภาพ
 ทรัพยากรธรรมชาติลุ่มน้ำสาบบุรี **ระยะที่สอง** เป็นการศึกษาและพัฒนาทางเลือกและศักยภาพ
 องค์การในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติลุ่มน้ำสาบบุรี **ระยะที่สาม** เป็นการศึกษา พัฒนา และ
 ขับเคลื่อนกระบวนการนโยบายสาธารณะ รายงานฉบับนี้เป็นผลจากการวิจัยใน**ระยะที่หนึ่ง**

ในการวิจัยครั้งนี้ นอกเหนือจากการนำแนวคิดทั่วไปเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมและการ
 จัดการฐานทรัพยากรเพื่อการดำรงชีวิตอย่างมีศักดิ์ศรีและยั่งยืนมาใช้แล้ว นักวิจัยน่าจะได้นำอีก
 แนวคิดอีกแนวหนึ่งมาใช้ด้วย ดังจะกล่าวโดยสังเขปต่อไป

ในการแก้ไขความขัดแย้งใดๆ หากมีความไม่สมดุลทางอำนาจ คือคู่กรณีฝ่ายหนึ่งมี
 อำนาจมากกว่าอีกฝ่ายหนึ่งมาก อำนาจที่กดทับอาจทำให้ความขัดแย้งมีลักษณะแฝงตัว ความ
 ขัดแย้งแฝงตัวอาจปะทุเป็นความรุนแรง หากฝ่ายที่ด้อยอำนาจเริ่มสะสมความรู้สึกโกรธ เกลียด
 และสามารถเชิญชวนบุคคลจำนวนมากให้เห็นด้วยหรือรู้สึกถึงความไม่ชอบธรรมของการใช้
 อำนาจ ทั้งนี้ เพื่อเป็นฐานสนับสนุนการใช้ความรุนแรงเพื่อเพิ่มอำนาจของฝ่ายตน

ความขัดแย้งใน จชต. เป็นความขัดแย้งทางสังคมที่ยืดเยื้อ (protracted social conflict)
 เมื่อเปลี่ยนจากความขัดแย้งแฝงตัวเป็นความขัดแย้งที่รุนแรงแล้ว ก็เกิด “อัตพลวัต” ของความ
 รุนแรง (violence begets violence) จนกล่าวได้ว่าความรุนแรงทำให้เกิดความขัดแย้งยกระดับ
 (meta-conflict) ที่มีเหตุปัจจัยนับเนื่องและนานัปการมาหล่อเลี้ยงความรุนแรง เหมือนปมด้ายที่
 ยุ่งเหยิงแล้ว ความพยายามคลี่คลายอาจกลายเป็นการเพิ่มความยุ่งเหยิงได้ จึงควรย้อนกลับไป
 มองว่าจุดปะทุของความรุนแรงอยู่ที่ความไม่สมดุลของอำนาจ โดยการใช้ความรุนแรงเป็นวิธี
 หนึ่งที่เชื่อกันว่าอาจลดความไม่สมดุลดังกล่าว เมื่ออำนาจพอจะสมดุล หลังจากได้ใช้เวลาและ
 เผชิญกับโศกนาฏกรรมการสูญเสียแล้ว จึงจะมีโอกาสการพูดคุยกัน การเจรจา และการร่วมมือ
 กันแก้ไขความขัดแย้งในที่สุด แต่สมมุติฐานของฝ่ายสันติวิธีคือ อำนาจมิได้มาจากปากกระบอก
 ปืนอย่างเดียว อำนาจที่ทรงพลังกว่าอาจมาจาก ความเข้าใจ การเข้าถึง และการพัฒนา อำนาจ
 มาจากข้อมูลข่าวสาร มาจากความชอบธรรม มาจากการยอมรับของประชาชน ฯลฯ ดังนั้น การ
 แลกเปลี่ยนเรียนรู้ การเพิ่มศักยภาพ การมีส่วนร่วม การรวมกลุ่ม ฯลฯ ล้วนเป็นวิธีการอันสันติ
 ในการเพิ่มอำนาจแก่ประชาชน ซึ่งหวังว่าจะนำไปสู่ความสมดุลแห่งอำนาจมากขึ้น และการ
 ร่วมมือกันแปลงเปลี่ยนความขัดแย้งในที่สุด

แต่ในกรณีความขัดแย้งใน จชต. ประชาชนไม่ควรมองว่าเจ้าหน้าที่รัฐคือศัตรู
 บ่อยครั้ง เจ้าหน้าที่รัฐมีเจตนาที่ดี แต่ก็มีข้อจำกัด ด้วยกฎระเบียบ การที่ต้องตอบสนองเจ้านาย
 เป็นสำคัญ ความคุ้นเคยกับผู้มีอำนาจ (ทั้งทางการเมืองและการเงิน) ฯลฯ ทำให้อาจจะไม่เข้าใจ
 หรือห่างเหินกับประชาชนอยู่บ้าง ในการแปลงเปลี่ยนความขัดแย้งที่เน้นความร่วมมือกันนั้น
 หลักสำคัญข้อหนึ่งคือ การมีส่วนร่วมของผู้เกี่ยวข้องทุกฝ่าย (inclusiveness) ซึ่งได้แก่ประชาชน
 ผู้ได้รับผลกระทบ (ทั้งในทางบวกและทางลบ) ผู้นำชุมชน ผู้นำท้องถิ่น และเจ้าหน้าที่รัฐ เป็นต้น
 การวิจัยการพัฒนาการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการลุ่มน้ำสาบบุรีครั้งนี้ ได้คำนึงถึงการ

แปลงเปลี่ยนความขัดแย้ง ไม่ว่าจะเป็นขัดแย้งกันในเรื่องแนวคิดหรือผลพวงการพัฒนา จึงได้เชิญชวนให้ผู้เกี่ยวข้องทุกฝ่ายได้มาร่วมประชุมเพื่อรับทราบความก้าวหน้าของการศึกษาวิจัยโดยตลอด และหวังว่ารายงานการวิจัยฉบับนี้จะเป็นประโยชน์แก่ผู้ที่เกี่ยวข้อง เพื่อให้การตัดสินใจพัฒนาลุ่มน้ำสายบุรีเป็นไปบนพื้นฐานแห่งข้อมูลและเหตุผลมากยิ่งขึ้น

ศูนย์ศึกษาและพัฒนาสันติวิธี (ศพส.) ขอขอบคุณ สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัยที่ได้ให้ทุนสำหรับการวิจัยนี้ การวิจัยระยะที่หนึ่งสำเร็จลงได้เพราะผู้นำชุมชน ผู้นำท้องถิ่น และเจ้าหน้าที่รัฐที่ได้ช่วยสนับสนุน ตลอดจนนักวิจัยและนักวิจัยชุมชนที่กระตือรือร้นมาร่วมงาน และที่สำคัญคือ ประชาชนทุกคนที่ได้สละเวลาให้สัมภาษณ์และตอบแบบสอบถาม ศูนย์ศึกษาและพัฒนาสันติวิธี ขอขอบคุณทุกท่านเป็นอย่างสูงมา ณ โอกาสนี้ด้วย

โคทม อารียา

ศูนย์ศึกษาและพัฒนาสันติวิธี (ศพส.)

มหาวิทยาลัยมหิดล

พฤศจิกายน 2552

บทที่ 1

กรอบโครงการวิจัย

1.1 ความเป็นมา หลักการ และเหตุผล

สามจังหวัดชายแดนภาคใต้มีพื้นที่ป่าและฐานทรัพยากรธรรมชาติ ได้แก่ ดิน น้ำ ป่า ความหลากหลายทางชีวภาพและวัฒนธรรมที่สมบูรณ์ มีแม่น้ำสายบุรีและแม่น้ำปัตตานีที่เกิดจากตอนบนบริเวณเทือกเขาบูโด สู่หิวงปาดิ ไหลผ่านพื้นที่ราบในเขตจังหวัดยะลา นราธิวาส ปัตตานี และไหลลงสู่อ่าวปัตตานี ถึงแม้พื้นที่ของสามจังหวัดชายแดนใต้จะมีเนื้อที่ไม่มากเมื่อเทียบกับลุ่มน้ำขนาดใหญ่ในภูมิภาคอื่นๆของประเทศไทย แต่ก็มีสายน้ำย่อยจำนวนมากที่ช่วยหล่อเลี้ยงระบบนิเวศ ทั้งพื้นที่ป่า ภูเขา พรุ ป่าชายเลน ตลอดจนไร่นาสวนของชุมชน พื้นที่สามจังหวัดชายแดนจึงนับได้ว่าเป็นพื้นที่ที่มีความอุดมสมบูรณ์มากที่สุดแห่งหนึ่งของประเทศ แต่ปัจจุบันทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมเริ่มเสื่อมสภาพลง อันเนื่องมาจากนโยบายการพัฒนาที่ไม่ยั่งยืน โดยเฉพาะอย่างยิ่งการเร่งการพัฒนาทางเศรษฐกิจทำให้เกิดปรากฏการณ์หลายอย่างที่มีผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมและสภาพชีวิตความเป็นอยู่ของประชาชน ซึ่งเป็นการสร้างและเพิ่มเงื่อนไขความขัดแย้งขึ้นทั้งในระดับชุมชนและสังคมในวงกว้าง ดังเช่น

- 1) การลักลอบตัดไม้ในป่าทำไม้ฟัน
- 2) ธุรกิจไม้หลา และไม้ทำเฟอร์นิเจอร์ ส่งตลาดต่างประเทศ
- 3) การเช่าพังของชายฝั่งจากการสร้างเขื่อน การพัฒนาชายฝั่งที่ไม่เข้าใจธรรมชาติ เช่นการสร้างเขื่อนทรายกันปากแม่น้ำ
- 4) การพังทลายของดินและดินถล่มในพื้นที่สูง
- 5) การขุดลอกทางน้ำโดยใช้เครื่องจักรกล
- 6) การขุดหน้าดินขาย
- 7) การบุกรุกพื้นที่สาธารณะ การเผาป่า เผาต่อซังข้าว
- 8) การดูดทราย ระเบิดหิน โดยสัมปทาน
- 9) การใช้เครื่องมือประมงแบบทำลายล้าง
- 10) การล่าสัตว์ป่าโดยแรงงานเถื่อนและเจ้าหน้าที่ต่างถิ่น ฯลฯ
- 11) การค้าสัตว์ป่าและการรุกรานของพืชต่างถิ่น
- 12) การพัฒนาเพื่อการท่องเที่ยวอย่างไม่ยั่งยืน

กิจกรรมการใช้ทรัพยากรที่ไม่สมดุลยั่งยืนดังกล่าว ส่งผลกระทบต่อชีวิตความเป็นอยู่ของราษฎรทั้งทางเศรษฐกิจ สังคม ประเพณีวัฒนธรรม และการเมืองการปกครองเป็นอย่างมาก แต่ในความเป็นจริงยังไม่มีกลไกการแก้ไขจัดการปัญหาและผลกระทบของชาวบ้านอย่างเหมาะสม จึงทำให้ปัญหาต่างๆพัฒนามาเป็นความขัดแย้งและความรุนแรงในปัจจุบัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งตั้งแต่เริ่มเกิดเหตุการณ์รุนแรงในพื้นที่สามจังหวัดชายแดนภาคใต้เป็นต้นมา

สถานการณ์เปลี่ยนแปลงไปในทางรุนแรงมากขึ้นอันเนื่องมาจากการขยายตัวของอิทธิพลท้องถิ่นเข้ามามีครอบงำการจัดการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมเหล่านี้ โดยที่อำนาจรัฐไม่สามารถจัดการปัญหาความขัดแย้งได้

ปรากฏการณ์ความขัดแย้งที่เริ่มส่อเค้าว่าจะรุนแรงมากยิ่งขึ้นในปัจจุบันเกิดขึ้นจากนโยบายรัฐด้านการจัดการทรัพยากรป่าและน้ำโดยเฉพาะการสร้างเขื่อน ประตูกันน้ำ และอ่างเก็บน้ำขนาดใหญ่ ตลอดจนการขยายพื้นที่ปลูกปาล์มในพื้นที่นา ป่าพรุ

กรณีจัดการทรัพยากรน้ำ มีปัญหาในระดับปรากฏการณ์ที่เกิดจากการสร้างเขื่อนและอ่างเก็บน้ำที่ไม่เหมาะสมและขาดการมีส่วนร่วมของประชาชนอยู่หลายพื้นที่ เช่น

- **เขื่อนลำพะยา** เป็นอ่างเก็บน้ำที่เกิดอันเนื่องมาจากพระราชดำริตั้งแต่ปี 2523 ขณะที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลปัจจุบันเสด็จมาเปิดทำนบเล็กๆ ในหมู่บ้านลำพญา ที่ปัตตานี จึงเป็นโครงการพระราชดำริ และกรมชลประทานจัดทำหัวเขื่อนที่ลำพญา คลุม 7 ตำบล มีการประชาสัมพันธ์เรียบร้อยแล้ว แต่ชาวบ้านถวายฎีกาไม่ให้สร้างเขื่อนเนื่องจากต้องอพยพชาวบ้านไม่น้อยกว่า 70 ครอบครัว

- **การสร้างประตูกันน้ำชลประทานพรุแหม** สูบน้ำจากน้ำสายบุรีไปเลี้ยงที่พรุแหม อ.ปานาเระ ปัตตานี มีประตูสูบน้ำที่สายบุรี มีประตูกันน้ำและติดตั้งเครื่องสูบน้ำเป็นจุดๆ เพื่อเอาน้ำไปทำสวน ทำให้ระบบพรุถูกทำลายเพราะการกักเก็บน้ำของพรุเสียไป น้ำแห้งเร็วกว่าเดิม ชาวบ้านทำนาไม่ได้ รัฐจึงคิดจะสูบน้ำจากแม่น้ำสายบุรีมาเติมพรุแหมโดยใช้ระบบท่อ สร้างความขัดแย้งในชุมชนท้องถิ่น ปัจจุบันยังเกิดปัญหาที่บางมะรวด ปากน้ำจะตื้นเขิน ชาวประมงเข้าออกปากคลองได้ลำบาก นอกจากนั้นป่าชายเลนรอบๆ ยังถูกทำลายเปลี่ยนเป็นนาุ้ง ทำให้น้ำเค็มรุกนา รัฐจึงสร้างเขื่อนกันทรายเพื่อไม่ให้ทรายปิดปากอ่าว (รัฐมักแก้ปัญหาปากคลองตื้นสองแบบคือ ขุดลอกปากคลอง และทำเขื่อนกันทราย) แต่ไม่ได้ปรึกษาประชาชน จึงมักเกิดผลกระทบด้านอื่นตามมาเป็นลูกโซ่

- **กรณีประตูกันน้ำบางนารา** ที่จังหวัดนราธิวาส หรือที่ชาวบ้านเรียกฝายญี่ปุ่น ประตูน้ำแห่งนี้สร้างมาหลายปีแล้ว ได้เงินสนับสนุนจากรัฐบาลญี่ปุ่น แต่ส่งผลกระทบต่อการทำนา การประมง การทำสวน เนื่องจากการเปลี่ยนทิศทางการน้ำทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงระบบนิเวศระบบนิเวศน้ำสามน้ำกลายเป็นระบบนิเวศน้ำเดียว แม่น้ำยะกั้นตอนบนจากเขาชีโปจากนราธิวาสมีชุมชนพึ่งพาลำน้ำเป็นจำนวนมากแต่การสร้างประตูกันน้ำบางนารา ทำให้เกิดผลกระทบการทำมาหากินของราษฎร อ.เมือง อ.ตากใบ และ อ.บาเจาะ รัฐบาลเคยคิดจะเอาน้ำจากแม่น้ำยะกั้นไปลำดินเปรี้ยวที่พุน้ำจะแต่ทำไม่ได้ เพราะน้ำต้นทุนมีน้อย และไม่คุ้มทุน

- **กรณีเขื่อนสายบุรี** เดิมกรมชลประทานออกแบบเขื่อนไว้ตั้งแต่ปี 2535 ได้ดำเนินการไปบางส่วนแล้วคือเวนคืนพื้นที่ จ่ายค่าทดแทนแล้วประมาณ 80 เปอร์เซ็นต์ แต่เนื่องจากข้อมูลยังไม่ชัดเจน ชาวบ้านไม่ทราบว่าจะได้ประโยชน์อะไร ชาวบ้านจึงได้ประท้วงจนมีมติกรม.ปี พ.ศ. 2540 ให้ตั้งกรรมการที่เป็นกลางมาศึกษาผลกระทบ แต่ไม่ได้ดำเนินการ

เพราะกรมชลประทานไม่สนับสนุนงบประมาณ มีความพยายามรื้อฟื้นการก่อสร้างขึ้นมาโดยตลอด จนปี พ.ศ. 2540 หน่วยงานชลประทานทำการประเมินผลกระทบสิ่งแวดล้อม (อีไอเอ) ขณะที่มีการประท้วงของสมัชชาคนจน ทำให้กรมมีมติให้ระงับการก่อสร้าง ปัจจุบันชลประทานกำลังสำรวจ ส่งเจ้าหน้าที่สอบถามความเห็นของชาวบ้านต่อการสร้างประตูกันน้ำ (เดิมเรียกเขื่อน)

นอกจากนี้ ยังมีประเด็นขัดแย้งอื่นๆ อีก เช่น ประเด็นเรื่องพืชพลังงานรุกรานข้าว ข้อมูลเบื้องต้นพบว่ารัฐกำหนดเป้าหมายปลูกปาล์มน้ำมันเป็นพืชพลังงานในเขต 3 จังหวัดชายแดนใต้ประมาณ 3 แสนไร่ โดยในปี 2551 มีเป้าหมาย 1 แสนไร่ ในทางปฏิบัติ การปลูกปาล์มขยายไปมากโดยประชาชนไม่รู้ข้อมูล พื้นที่นิคมสหกรณ์ปีเหลึงปลูกปาล์มเต็มพื้นที่หมดแล้ว ยังขยายต่อไปยังพื้นที่พรุบาเจาะ และนอกพื้นที่พรุซึ่งกรมพัฒนาที่ดินช่วยหาพื้นที่และขุดดินยกร่องให้ฟรี จึงทำให้การปลูกปาล์มมีโอกาที่จะขยายออกไปอีกมาก โดยเฉพาะพื้นที่นาร้างที่ อำเภอยี่งอ ขอบพรุบาเจาะ พื้นที่ปลายพรุแถบอำเภอมะนัง และขอบพรุลานควายที่อำเภอรามัน บริเวณตำบลท่าธงถึงตำบลวังพญา พื้นที่แต่ละหมู่บ้านประมาณ 300 ไร่ ตำบลละประมาณ 2,000 ไร่ ศอ.บต. มีข้อเสนอให้จัดโซนปลูกปาล์ม แต่ในทางปฏิบัติยังไม่มีความก้าวหน้า

สำหรับสถานการณ์ข้าว ปรกติชาวบ้านพื้นที่สามจังหวัดชายแดนภาคใต้ปลูกข้าวไว้กินแต่ไม่พอ ต้องซื้อข้าวกินเพิ่มเนื่องจากมีพื้นที่ปลูกข้าวมีน้อย อย่างไรก็ตามที่ระยะหลังมีการบุกเบิกพื้นที่พรุเพื่อทำนามากขึ้นแต่ไม่ค่อยได้ผล นาข้าวส่วนหนึ่งจึงถูกปล่อยทิ้งร้าง งานวิจัยเรื่องนาร้าง อ้างอิงข้อมูลจากทางราชการโดยเฉพาะจากสำนักงานเกษตรจังหวัดปัตตานี พบว่าในปี 2548 จังหวัดปัตตานี มีพื้นที่นา 323,786 ไร่ เป็นพื้นที่นาร้าง 61,906 ไร่ หรือร้อยละ 19.12 ในขณะที่จากการศึกษาของทีมนักวิจัยผ่านการสัมภาษณ์เชิงลึกดังกล่าวในหัวข้อที่ 2.3.1 ในช่วงเดือนพฤศจิกายน 2549 กลับพบว่าตัวเลขพื้นที่นาร้างของทางราชการห่างไกลจากความเป็นจริงมาก กล่าวคือตัวเลขนาร้างในจังหวัดปัตตานีสูงถึงร้อยละ 40 ของพื้นที่ทำนาทั้งหมด หรือพื้นที่นาถูกทิ้งร้างถึง 129,514 ไร่ นาข้าวปัจจุบันและนาร้างในพื้นที่สามจังหวัดชายแดนภาคใต้จึงมีแนวโน้มที่จะเปลี่ยนแปลงไปเป็นสวนปาล์มน้ำมันเป็นจำนวนมากทั้งที่ราษฎรทั้งสามจังหวัดปลูกข้าวไม่พอกิน ความมั่นคงของนาข้าวและพืชอาหารจึงเป็นประเด็นสำคัญของการพัฒนาการเกษตรในพื้นที่สามจังหวัดภาคใต้ด้วย

ประเด็นปัญหาที่ก่อให้เกิดความขัดแย้งระหว่างรัฐกับประชาชนเหล่านี้ ในทางปฏิบัติยังไม่มีกลไกการจัดการแก้ไขที่เหมาะสม ชาวบ้านยังไม่เข้าใจความคิดและนโยบายการพัฒนาของหน่วยงาน จากการสัมภาษณ์พบว่าชาวบ้านไม่อยู่ในฐานะที่จะคิดเสนอแนะทางออกเพราะปัญหาอิทธิพลท้องถิ่นและพระราชกฤษฎีกาเกี่ยวกับความมั่นคง ทำให้ชาวบ้านไม่ค่อยกล้ารวมตัวพูดคุยปรึกษาหารือและเสนอแนะต่อรัฐบาล แต่เมื่อปัญหาวิกฤติส่งผลกระทบต่อชาวบ้านก็จะเดือดร้อน และการเคลื่อนไหวรวมตัวกันคิดแก้ไขปัญหของชาวบ้านทำได้ยาก เพราะสถานการณ์ในพื้นที่ไม่ค่อยปลอดภัย ยิ่งไปกว่านั้น ปัญหาดังกล่าวยังมีส่วนเกี่ยวข้องกับผู้มีอิทธิพลในพื้นที่ที่ค่อนข้างมีอำนาจมากซึ่งกลไกรัฐไม่สามารถจัดการได้

การศึกษาวิจัยเพื่อพัฒนาการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการลุ่มน้ำสายบุรีในครั้งนี้จึงมีจุดมุ่งหมายที่จะพัฒนากลไกกระบวนการคลี่คลายปัญหาด้วยการศึกษาตามหลักวิชาการ การมีส่วนร่วมของประชาชนและภาคีการพัฒนาเพื่อหาทางเลือกในการพัฒนาที่หลากหลาย สอดคล้องกับภูมิโนเวศวัฒนธรรมและความต้องการพัฒนา

1.2 วัตถุประสงค์การวิจัย

โครงการวิจัยการพัฒนาการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการลุ่มน้ำสายบุรี มีวัตถุประสงค์ 4 ประการ ดังนี้

- 1) เพื่อศึกษารวบรวมข้อมูลสถานการณ์การเปลี่ยนแปลงของทรัพยากรที่เกี่ยวข้องกับคุณภาพชีวิตของเกษตรกร องค์ความรู้ของท้องถิ่น ซึ่งรวมถึงการประเมินสถานการณ์น้ำของลุ่มน้ำและการจัดการน้ำของท้องถิ่น และคุณค่าความเหมาะสม เพื่อให้เข้าใจภาพรวมของทรัพยากรและปัญหาผลกระทบที่จะเกิดขึ้นจากการดำเนินงานตามนโยบายของรัฐ
- 2) เพื่อศึกษาทัศนคติของชาวบ้านต่อโครงการจัดการด้านทรัพยากรในพื้นที่ลุ่มน้ำ
- 3) เพื่อพัฒนาข้อเสนอทางเลือกการจัดการทรัพยากรทั้งในระดับประเด็น ระดับพื้นที่ และระดับนโยบาย เพื่อเป็นทางเลือกในการจัดการทรัพยากรและการพัฒนาอย่างยั่งยืนโดยการมีส่วนร่วมจากภาคีการพัฒนาทุกภาคส่วน
- 4) เพื่อพัฒนากรณีศึกษาการจัดการปัญหาความขัดแย้งในการจัดการทรัพยากรระดับชุมชนสำหรับใช้ในการศึกษาเรียนรู้ให้กับประชาชนในพื้นที่สามจังหวัดชายแดนภาคใต้และนักศึกษาในสถาบันการศึกษา

ขณะเดียวกัน โครงการฯ ได้ทำการศึกษากรณีศึกษา 5 เรื่อง ได้แก่ ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นและพื้นที่สำคัญ, การวิจัยเชิงสารคดี, ระบบการจัดการน้ำแบบรัฐและแบบชาวบ้าน, กรณีศึกษานาร้าง และการปลูกปาล์มน้ำมันในพื้นที่นาร้าง

นอกจากนี้ ยังได้มีการจัดทำฐานข้อมูลสารสนเทศภูมิศาสตร์ (GIS) เพื่อทำการวิเคราะห์ภาพถ่ายทางอากาศและภาพถ่ายดาวเทียม เพื่อศึกษาเปรียบเทียบการเปลี่ยนแปลงการใช้ที่ดินและประเมินผลกระทบจากการใช้ทรัพยากรในเขตลุ่มน้ำสายบุรี

อย่างไรก็ตาม เพื่อให้บรรลุตามวัตถุประสงค์ดังกล่าว จึงได้แบ่งการดำเนินงานโครงการวิจัยออกเป็น 3 ระยะ คือ **ระยะที่หนึ่ง** เน้นการศึกษาข้อมูลข้อเท็จจริงเกี่ยวกับสภาพทรัพยากร การใช้ทรัพยากร และผลกระทบจากการใช้ทรัพยากรในลักษณะต่างๆ และการศึกษาวิจัยเจาะลึกในบางประเด็นเพื่อให้เกิดความเข้าใจในภาพรวม ปัญหาความต้องการของชุมชนและสภาพทรัพยากรธรรมชาติลุ่มน้ำสายบุรีที่ถูกต้อง รวมทั้งปัญหาและผลกระทบที่จะเกิดขึ้นจากการดำเนินงานตามนโยบายของรัฐ โดยใช้เวลาประมาณ 6 เดือน **ระยะที่สอง** มุ่งเน้นการนำข้อมูลจากการดำเนินงานในระยะที่หนึ่ง มาสู่เวทีการพูดคุยในระดับชุมชนและท้องถิ่นเพื่อศึกษาวิเคราะห์พัฒนาทางเลือกในระดับชุมชนและท้องถิ่นในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติลุ่มน้ำสายบุรีอย่างสมดุลยั่งยืนและสอดคล้องกับปัญหาความต้องการของประชาชนในเขตลุ่มน้ำ

สายบุรี และการเสริมสร้างศักยภาพทีมงานวิจัยในการวิเคราะห์สังเคราะห์ทางเลือกและสร้างองค์ความรู้ในการจัดการทรัพยากรอย่างสมดุลยั่งยืนและมีส่วนร่วมของทุกฝ่าย **ระยะที่สาม** เน้นการสร้างกระบวนการนโยบายสาธารณะโดยการมีส่วนร่วมของชุมชนและภาคีพัฒนาในระดับชุมชน ท้องถิ่นและในพื้นที่สามจังหวัดชายแดนภาคใต้เพื่อผลักดันให้ทางเลือกในการจัดการทรัพยากรลุ่มน้ำสายบุรีที่นำเสนอได้รับการสนับสนุนทั้งในทางนโยบายและทางปฏิบัติอย่างจริงจังต่อเนื่อง และการเสริมสร้างศักยภาพและความรู้ความสามารถของทีมงานวิจัยและองค์กรชุมชนในการเจรจาต่อรองจัดการปัญหาความขัดแย้งอย่างสันติวิธีด้วยการพัฒนากระบวนการนโยบายสาธารณะ

1.3 กรอบแนวคิดการวิจัย

การวิจัยการพัฒนาการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการลุ่มน้ำสายบุรี ใช้กรอบแนวคิดดังต่อไปนี้

1) ความคิดเชิงองค์รวมทางศาสนาอิสลาม พุทธ และทฤษฎีชายเวยชีวิต

ในทางศาสนา โดยเฉพาะศาสนาธรรมตะวันออกนั้นมียุทธศาสตร์หลักคิดในเรื่องการจัดการทรัพยากรธรรมชาติซึ่งเป็นหลักคิดเชื่อมโยงให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติอยู่ด้วย ซึ่งบริบทพื้นที่ศึกษาในลุ่มน้ำสายบุรีมีความเกี่ยวข้องกับศาสนาอิสลามและศาสนาพุทธ ดังจะกล่าวให้เข้าใจพอสังเขปคือ

ศาสนาอิสลามเห็นว่า “ทรัพยากรธรรมชาติ มนุษย์ถูกมองว่าเป็นตัวแทน (เคาะลีฟะฮ์) ของอัลลอฮ์ ซึ่งได้รับความไว้วางใจ (อะมานะฮ์) ให้ใช้ทรัพยากรในฐานะผู้ดูแล”¹ ซึ่งแสดงให้เห็นว่ามนุษย์นั้นมีหน้าที่ในการอนุรักษ์ทรัพยากรสิ่งแวดล้อม และในศาสนาอิสลามก็ยังให้ความสำคัญกับความคิดเชิงองค์รวมที่ว่า “สิ่งมีชีวิตที่พระองค์ทรงสร้างนั้นเกี่ยวข้องและต้องพึ่งพาอาศัยกัน...ที่ดินมีไช่ดินหรือทุ่งว่างเปล่า แต่ประกอบด้วยดิน มีหญ้า ทะเลทราย ป่าฝน ป่าไม้ โอเอซิส (พื้นที่สีเขียวกลางทะเลทราย) ที่อยู่อาศัย ภูเขา เนินเขา มนุษย์ใช้ได้ในฐานะผู้ได้รับความไว้วางใจของอัลลอฮ์ โดยต้องดูแลรักษาสรรพสิ่ง”²

ขณะเดียวกัน พระพุทธศาสนา ใช้หลักธรรมหรือธรรมชาติด้วยการไม่เบียดเบียน ให้ความเคารพธรรมชาติ จึงทำให้เกิดพิธีกรรมต่างๆเกี่ยวกับการแสดงความเคารพ เช่น การขอขมา การทำขวัญเพื่อระลึกถึงบุญคุณของธรรมชาติ นอกจากนี้ ยังห้ามการใช้สารเคมี เพราะการใช้สารเคมีจะทำลายสิ่งแวดล้อม เช่น สัตว์ที่อยู่ในดิน รวมทั้งดิน และสุขภาพของเกษตรกรด้วย ดังนั้น การทำการเกษตรหรือการกระทำที่เกี่ยวข้องกับทรัพยากรธรรมชาติจึงต้องคำนึงถึงหลัก

¹ Akhtaruddin Ahmad, Majid H.A. and Ghazi Al Hachim, *อิสลามกับวิถีชีวิตสิ่งแวดล้อม*, บรรจง บินกาซัน (แปล), (แผนงานสร้างเสริมสุขภาวะมุสลิมไทย ศูนย์ศึกษานโยบายเพื่อการพัฒนา (ศศนพ.) คณะเศรษฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2547) น. 277.

² Akhtaruddin เรื่องเดียวกัน, น. 213, 228.

ธรรมชาติซึ่งเป็นหลักการดำรงอยู่ร่วมกันของสรรพสิ่ง ซึ่งจะพบได้อย่างชัดเจนในวิถีของพุทธ เกษตรที่ให้ความสำคัญต่อความหลากหลายในระบบนิเวศที่เป็นองค์รวม และนำปรัชญาแนว พุทธเข้ามาจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ให้ความสำคัญกับธรรมชาติของระบบนิเวศ ซึ่งหลัก พระพุทธศาสนาได้กล่าวไว้อย่างชัดเจนเกี่ยวกับองค์รวมของความเป็นมนุษย์ ที่ประกอบด้วยคน สังคม ธรรมชาติ ที่ต่างต้องพึ่งพาอาศัยกัน และต่างก็อยู่ภายใต้กฎเกณฑ์เดียวกันคือ เป็นเหตุ เป็นผลของกันและกันที่เรียกว่า อิทัปปัจจยตา และปฏิจจสมุปบาท

นอกจากนี้พระพุทธศาสนายังมีหลักคิดในเรื่อง กฎธรรมชาติซึ่งปรากฏในเรื่องนิยาม 5 ได้แก่

- 1) อุดุนิยาม กฎธรรมชาติในเรื่องของปรากฏการณ์ธรรมชาติที่เกี่ยวกับสิ่งมีชีวิต เช่น ฤดู ดินฟ้าอากาศ
- 2) พีชนิยาม กฎธรรมชาติในเรื่องสิ่งมีชีวิต การสืบพันธุ์ พันธุกรรม ร่างกายมนุษย์ ชีววิทยา
- 3) จิตนิยาม กฎธรรมชาติในเรื่องการทำงานของจิต
- 4) กรรมนิยาม กฎธรรมชาติในเรื่องผลของกรรม กฎแห่งกรรม
- 5) ธรรมนิยาม กฎธรรมชาติในเรื่องความเป็นเหตุเป็นผล ซึ่งเป็นกฎสากล ครอบคลุม ความเป็นไปทั้งฝ่ายจิตและฝ่ายวัตถุ

โดยหลักการทางพระพุทธศาสนาแล้วให้ความสำคัญกับจิตนิยาม กรรมนิยาม และธรรม นิยาม ส่วนอุดุนิยามและพีชนิยามนั้นไม่นิยมกล่าวถึง เนื่องจากไม่ใช่หนทางการดับทุกข์หรือ หลุดพ้น

อย่างไรก็ตาม ความคิดในเรื่องการจัดการทรัพยากรธรรมชาตินั้นพระธรรมปิฎก ได้ ขยายความให้เกิดความเข้าใจได้ดีโดยผ่านการมองในเรื่องการพัฒนาที่ยั่งยืนว่า “การพัฒนาที่ ยั่งยืนมีลักษณะที่เป็นบูรณาการ คือทำให้เกิดเป็นองค์รวม หมายความว่า องค์ประกอบทั้งหลาย ที่เกี่ยวข้องจะต้องมาประสานกันครบองค์ และมีลักษณะอีกอย่างหนึ่ง คือ มีดุลยภาพ หรือพูดอีก นัยหนึ่ง คือ การทำให้กิจกรรมมนุษย์สอดคล้องกับเกณฑ์ของธรรมชาติ”

ด้วยหลักคิดทางด้านศาสนธรรมตะวันออกในลักษณะดังกล่าว ยังพบว่ามื่อนักคิด นัก ปรัชญาชาวตะวันตกได้หันมาให้ความสนใจ และประสานระบบความคิดทางวิทยาศาสตร์ ตะวันตกเข้ากับศาสนธรรมตะวันออกได้อย่างโดดเด่นด้วยการนำเสนอทฤษฎีข่ายใยชีวิต (The Web of Life)³

ฟริตจอฟ คาปรา (Fritjof Capra) ผู้มีความรู้ในวิชาฟิสิกส์ใหม่และศาสนธรรมตะวันออก เป็นอย่างดี ได้เสนอทฤษฎีกระบวนระบบที่ให้ความสำคัญกับระบบนิเวศอันสัมพันธ์เกี่ยวโยง พึ่งพาอาศัยกันของสรรพสิ่งอย่างเป็นองค์รวม และมีลักษณะเฉพาะที่เป็นกระบวนการ จากนั้น ได้พัฒนาเป็นทฤษฎี “ข่ายใยชีวิต” ที่เชื่อว่าชีวิตทั้งหลายมีระบบที่เชื่อมโยงเป็นข่ายใย โดยมี

³ ดร. อรศรี งามวิทยาพงศ์, ทฤษฎีข่ายใยชีวิต (The Web of Life) : การศึกษาชนบทและการพัฒนาในระดับ กระบวนทัศน์, (เอกสารการสอน สำนักบัณฑิตอาสาสมัคร มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2547)

ระบบนิเวศเป็นระบบใหญ่และสำคัญที่สุด และการเข้าถึงระบบนิเวศจะทำให้เข้าใจระบบชีวิตทั้งหลาย เพราะการจัดระบบองค์กรของระบบนิเวศ คือ หลักการจัดองค์กรของระบบชีวิตทุกระบบ มนุษย์ในฐานะระบบชีวิตหนึ่งของระบบใหญ่ จึงต้องจัดแบบแผนชีวิต ระเบียบสังคมให้สอดคล้องกับแบบแผนของระบบนิเวศ ในทัศนะของคาปรั้า การพูดถึงระบบนิเวศก็คือ การพูดถึง “ชุมชน” (Community) โดยที่ระบบนิเวศนั้นมีกฎของตนเองดังนี้

- (1) เป็นเครือข่าย หมายถึง สมาชิกของระบบหรือชุมชนทั้งหมด ติดต่อเชื่อมโยงกัน
- (2) เป็นระบบซ้อน (Nested Systems) หมายถึง มีโครงสร้างของระบบซ้อนระบบที่หลากหลายระดับรวมอยู่ด้วยกันอย่างเป็นบูรณาการ หรือองค์รวมเดียว เป็นระบบย่อยอิสระที่สัมพันธ์เชื่อมโยงเป็นส่วนหนึ่งของระบบที่ใหญ่กว่าด้วย
- (3) เป็นวัฏ (Cycles) หมายถึง การปฏิสัมพันธ์ระหว่างสมาชิก เกี่ยวข้องกับการแลกเปลี่ยนพลังงาน และทรัพยากรในวงจรที่ต่อเนื่องหมุนเวียน วงจรจะผ่านกันไปมากับวงจรที่ใหญ่กว่าในระบบ
- (4) เป็นระบบเลื่อนไหล (Flows) หมายถึง ระบบชีวิตเป็นระบบเปิด ต้องการการหล่อเลี้ยงอย่างต่อเนื่องของพลังงานและทรัพยากรเพื่อความอยู่รอด พลังงานแสงอาทิตย์คือพลังงานชีวิตและขับเคลื่อนวงจรของระบบนิเวศทั้งหมด
- (5) การพัฒนา (Development) หมายถึง ชีวิตมีการพัฒนาและการเรียนรู้ เพื่อวิวัฒนาการทั้งในระดับปัจเจก และระดับวงศ์ (Species) มีการเกี่ยวข้องสัมพันธ์กันในการสร้างสรรค์ และการดัดแปลงกันและกันของหน่วยชีวิตและสิ่งแวดล้อมที่มีวิวัฒนาการร่วมกัน
- (6) สมดุลอย่างพลวัต (Dynamic Balance) ทุกวงจรในระบบนิเวศมีวงจรป้อนกลับ (Feedback Loops) ซึ่งทำให้ระบบสามารถควบคุมและจัดการกับตนเองได้ และรักษาภาพสมดุลอย่างเป็นพลวัต จากการแกว่งไหวอย่างต่อเนื่อง

อย่างไรก็ตาม คาปรั้า ได้ให้ความสำคัญของการทำความเข้าใจกับแบบแผนของการจัดการมากกว่าการจดจำข้อหรือลำดับของกฎระบบนิเวศหรือกฎธรรมชาติดังกล่าว เพราะเป็นการยากที่จะระบุว่าเริ่มต้นที่ข้อใด จากไหนไปไหน เนื่องจากทั้งหมดเป็นองค์รวมเดียวกัน ดังนั้นการคิดเชิงระบบนี้จึงให้ความสำคัญกับสัมพันธภาพ ซึ่งเป็นสิ่งที่ชั่งตวงไม่ได้ แต่ทำความเข้าใจได้ด้วยการทำแผนที่ (Mapping) ความสัมพันธ์ขององค์ประกอบต่างๆ ซึ่งการปรากฏซ้ำๆ ของสัมพันธภาพนำไปสู่แบบแผน (Pattern) โดยแบบแผนดังกล่าวก็สัมพันธ์อยู่กับบริบทสิ่งแวดล้อมหรือระบบที่ใหญ่กว่า

ดังนั้น ด้วยระบบความคิด ความเชื่อ ศาสนธรรม ดังกล่าว สะท้อนให้เห็นถึงวิถีการดำรงอยู่ แบบแผนชีวิตของชุมชน ที่มีความสัมพันธ์กันอย่างเป็นระบบเชื่อมโยงกัน ซึ่งนำไปสู่วิถีการของชุมชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติให้มีความยั่งยืนได้

2) ภูมิปัญญา : สิทธิชุมชนในการจัดการทรัพยากร

ในสังคมมนุษย์นั้นมีการศึกษาเรียนรู้และพยายามจัดระบบความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ มนุษย์กับธรรมชาติ มนุษย์กับสิ่งเหนือธรรมชาติ โดยเห็นว่าจะทำให้เกิดความสมดุล

และมีชีวิตที่มั่นคงยั่งยืน ซึ่งรูปแบบในการจัดระบบความสัมพันธ์มีความแตกต่างไปตามสิ่งแวดล้อม วัฒนธรรม แต่ก็มีลักษณะคล้ายคลึงกันและพอจะเรียนรู้ร่วมกันได้ ซึ่งล้วนแล้วแต่ให้ความสำคัญต่อความคิดเชิงองค์รวม ดังที่คริส แอ็บบอต, พอล โรเจอร์ส และจอห์น สโลโบดา⁴ ได้กล่าวถึงการแก้ไขภัยคุกคามโลกที่ว่า “ปัจจัย 4 ประการ คือ ความเปลี่ยนแปลงของภูมิอากาศ, การแข่งขันทรัพยากร, การเบียดขับโลกส่วนใหญ่ให้อยู่ชายขอบ, การแผ่ขยายการทหารทั่วโลก นำไปสู่ความไม่มั่นคง ซึ่งต้องร่วมมือแก้ไขภายใต้กรอบของการส่งเสริมสันติภาพที่เป็นปัญหาเชิงองค์รวม”

การให้ความสำคัญกับความคิดเชิงองค์รวมนั้นได้สะท้อนออกมาให้เห็นในลักษณะของภูมิปัญญาชาวบ้านที่มีความเชื่อ วัฒนธรรม ประเพณี เป็นองค์ประกอบสำคัญ ดังเช่นการศึกษาการจัดการความรู้เพื่อการจัดการป่าชุมชนก็เห็นว่า “ภูมิปัญญาเกิดจากความสัมพันธ์กับคนและธรรมชาติ และถ่ายทอดจากความเป็นจริงที่สามารถนำไปปรับใช้กับการจัดการทรัพยากรของชุมชนได้”⁵ ขณะเดียวกัน สมศักดิ์ สุขวงศ์⁶ เห็นว่า “การจัดการทรัพยากรของชุมชนดั้งเดิมจะมีประเพณี ความเชื่อเป็นกรอบใหญ่ในการกำหนดขอบเขตป่าและการใช้ทรัพยากร” ซึ่งสะท้อนให้เห็นว่า “ชุมชนมีความสำคัญต่อความอยู่รอดของป่าและทรัพยากรชีวภาพ”

นอกจากนี้ ยังมีการศึกษาอื่นๆอีกจำนวนมากที่สะท้อนให้เห็นความสำคัญของภูมิปัญญาและความสามารถของชุมชนในการจัดการทรัพยากร เช่น สำนักงานโครงการพัฒนาแห่งสหประชาชาติ⁷ เห็นว่า “การจัดการป่าชุมชนทั้ง 4 กรณี ได้แก่ ปากะญอ, เครือข่ายอินแปง, เครือข่ายป่าชุมชนที่คงนาทาม ภาคตะวันตก, และการฟื้นฟูป่าธรรมชาติเพื่อสร้างแหล่งอาหารชุมชนที่หนองบัวลำภู พิสูจน์ว่า ทุกชุมชนมีศักยภาพในการแสวงหาทางออกที่เหมาะสมของตนเอง นอกจากนี้ ชุมชนยังมีกลุ่มองค์กรที่เป็นพันธมิตรอีกมากมายที่พร้อมจะสนับสนุนและขยายผลแห่งความสำเร็จ”

นอกจากนี้ ภูมิปัญญาในการจัดการทรัพยากรนั้นยังเกี่ยวข้องกับสิทธิชุมชนท้องถิ่นในการจัดการทรัพยากรด้วย ดังที่อานันท์ กาญจนพันธุ์⁸ ได้ให้ข้อสรุปไว้ว่า “สิทธิชุมชนท้องถิ่น

⁴ คริส แอ็บบอต, พอล โรเจอร์ส และจอห์น สโลโบดา, เผชิญภัยคุกคามโลก : ศตวรรษที่ 21 กับความมั่นคงที่ยั่งยืน, สุนทรีย์ เกียรติประจักษ์ (แปล), (กรุงเทพฯ : โครงการจัดพิมพ์คบไฟ, 2550) น. 100.

⁵ วิณา นาเจริญสมบัติ (บรรณาธิการบริหาร), ถ่ายทอดความรู้จากแผ่นดินแม่, (โครงการติดตามและสนับสนุนชุมชนท้องถิ่น : การจัดการความรู้และพัฒนาการจัดการป่าโดยชุมชน, สนับสนุนโดยแผนงานสนับสนุนโครงการขนาดเล็กของชุมชนในการจัดการป่า, 2548.) น. 8.

⁶ สมศักดิ์ สุขวงศ์ และคณะ, “รายงานการวิจัยเชิงปฏิบัติการ การจัดการป่าและทรัพยากรชีวภาพโดยชุมชน: กระบวนการ กลไกการตัดสินใจ และระบบข้อมูล,” (ศูนย์ฝึกอบรมวนศาสตร์ชุมชนแห่งภูมิภาคเอเชียและแปซิฟิก, มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, 2545) น. 110.

⁷ สำนักงานโครงการพัฒนาแห่งสหประชาชาติ, ป่าชุมชนของคนรากหญ้า, (กรุงเทพฯ : บริษัท สยามทองกิจ จำกัด, 2547) น. 6.

⁸ อานันท์ กาญจนพันธุ์, “วัฒนธรรมกับการพัฒนา : มิติของพลังที่สร้างสรรค์,” (เอกสารประกอบการสัมมนา สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ, 2538)

ประกอบด้วยระบบคุณค่าที่ให้ความสำคัญกับความเป็นธรรม ความอุดมสมบูรณ์ ความยั่งยืนของชุมชนของสังคมและของธรรมชาติ ระบบภูมิปัญญา ที่ใช้ในการจัดการความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับธรรมชาติแวดล้อม แบบแผนการใช้ทรัพยากร และระบบอุดมการณ์อำนาจ ที่แสดงถึงศักดิ์ศรี สิทธิของความเป็นมนุษย์ ศักยภาพของชุมชนในการรักษาความเป็นอิสระ ความอยู่รอดของชุมชน เมื่อเผชิญกับการครอบงำจากภายนอก” สิ่งเหล่านี้ องค์การปกครองส่วนท้องถิ่นที่เน้นรูปแบบการกระจายอำนาจก็ต้องให้ความสำคัญในเรื่องสิทธิชุมชนท้องถิ่นในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ซึ่งปิยะ กิจถาวร⁹ ได้สรุปให้เห็นใจความสำคัญไว้ว่า “องค์การปกครองส่วนท้องถิ่นรูปแบบต่าง ๆ จึงควรให้ความสำคัญกับบทบาทในการจัดการทรัพยากรเพื่อประโยชน์สุขของประชาชน ความสันติสุข และความสมานฉันท์ในพื้นที่ ซึ่งในปัจจุบันได้ถูกแทนที่ด้วยบทบาทของรัฐ ทำให้ความสามารถของชาวบ้านของชุมชนในการพึ่งตนเอง การจัดการทรัพยากรธรรมชาติ และการควบคุมผู้คนในชุมชนลดน้อยถอยลง”

3) ภาคิ เครือข่าย และการพัฒนาการมีส่วนร่วม

ภาคิ เครือข่าย เป็นปัจจัยสำคัญอย่างหนึ่งที่เป็นพลังในการขับเคลื่อน ซึ่งสามารถที่จะพัฒนาด้วยการสร้างบริบทให้เกิดการมีส่วนร่วม โดยใช้กระบวนการวิจัยที่เป็นแนวคิดการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมเข้ามาช่วยได้ เนื่องจากแนวคิดการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมเป็นรูปแบบหนึ่งของการวิจัยที่ให้ความสำคัญกับการสังเกตการณ์ การลงมือปฏิบัติ แล้วนำไปสู่การสรุปบทเรียน อันเป็นลักษณะหนึ่งของกระบวนการเรียนรู้ และเมื่อรู้แล้วก็ทำให้เกิดความเข้าใจ นำไปสู่ทางเลือกแห่งการปฏิบัติอันเหมาะสม ขณะเดียวกันก็เป็นกระบวนการสร้างภาคิ เครือข่ายการทำงานให้กว้างออกไปได้ด้วย

สำหรับการพัฒนาชุมชนหรือองค์กรชุมชนให้มีความเข้มแข็งนั้น สมศักดิ์ สุขวงศ์ ได้สรุปเกี่ยวกับการพัฒนาองค์กรชุมชนไว้ว่า “องค์กรชุมชนมี 2 ลักษณะ คือ องค์กรที่มีอยู่แล้ว และองค์กรที่จะต้องสร้างขึ้นใหม่ สำหรับองค์กรที่มีอยู่แล้วเน้นการเสริมสร้างศักยภาพของผู้นำด้วยการเพิ่มพูนความรู้ ประสบการณ์แนวคิด ให้การสนับสนุนอย่างต่อเนื่องจากภาครัฐและเอกชน ตลอดจนสนับสนุนให้มีผู้นำใหม่ และช่วยให้เกิดผู้นำหลายประเภท ส่วนองค์กรสร้างใหม่ ต้องให้ความสำคัญกับการให้ชาวบ้านที่สนใจมาศึกษาปัญหาของชุมชนร่วมกัน โดยมีเจ้าหน้าที่เป็นพี่เลี้ยงในการจัดระบบข้อมูลให้ชาวบ้านร่วมรับรู้ปัญหา และเปิดโอกาสให้มีการอบรมศึกษาดูงาน เพื่อให้เกิดการเรียนรู้และนำไปสู่การวางแผนแก้ไขปัญหามาจากนั้นจึงสนับสนุนให้ชุมชนร่วม

⁹ ปิยะ กิจถาวร, “สิทธิชุมชนท้องถิ่นในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติกับทิศทางการกระจายอำนาจใน 3 จังหวัดชายแดนภาคใต้,” การสร้างความสมานฉันท์และร่วมกันฟื้นฟูท้องถิ่นภาคใต้, (ภาควิชารัฐประศาสนศาสตร์ คณะวิทยาการจัดการ มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์, สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ, 2548) น. 154.

ปฏิบัติตามแผนที่ได้กำหนดไว้ แล้วจึงติดตามประเมินผล สรุปบทเรียน และนำไปสู่การวางแผนใหม่อีกครั้ง”¹⁰

4) การพัฒนาฐานข้อมูล

เป็นที่ยอมรับกันว่าข้อมูลเป็นปัจจัยสำคัญในกระบวนการตัดสินใจ แต่ข้อมูลที่น่าไปสู่การตัดสินใจได้อย่างมีประสิทธิภาพนั้นจำเป็นต้องมีการจัดระบบให้สะดวกต่อการใช้งาน และมีความทันสมัยอยู่เสมอ และระบบฐานข้อมูลนี้ก็จะเป็พื้นฐานสำคัญในกระบวนการสร้างองค์ความรู้ใหม่ที่สอดคล้องกับวิถีชีวิต โดยข้อมูลที่กล่าวถึงนี้ครอบคลุมทุกมิติของชุมชน ได้แก่ สังคม วัฒนธรรม ประเพณี ทรัพยากร การศึกษา เศรษฐกิจ การเมือง ฯลฯ ที่จะทำให้ชุมชนเกิดความรู้ความเข้าใจ เพื่อที่จะนำไปเป็นเครื่องมือหนึ่งในการจัดระบบความสัมพันธ์ให้มีความสมดุลและทำให้ชุมชนมีความมั่นคงยั่งยืน

5) นโยบายสาธารณะ

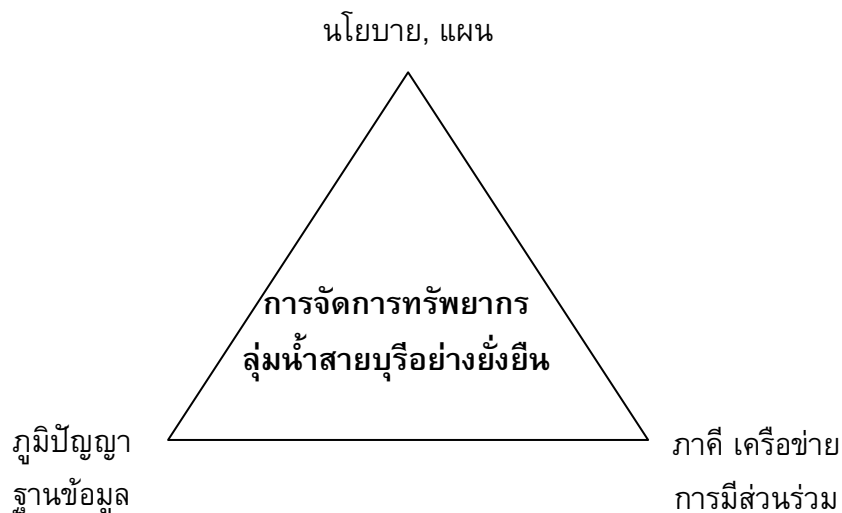
นโยบายเป็นลักษณะของอำนาจอย่างหนึ่งที่ทำให้เกิดผลในทางปฏิบัติได้ เพราะนโยบายเป็นแนวทาง เป็นกรอบการทำงานที่ผู้มีอำนาจจะนำไปใช้ การพัฒนาต่างๆที่เกิดขึ้นก็เกิดขึ้นภายใต้นโยบายต่างๆ ดังนั้น การใช้ฐานความรู้ และพลังจากภาคีเครือข่ายเพื่อผลักดันไปสู่นโยบายจึงเป็นวิธีการหนึ่งที่จะตอบสนองความต้องการของท้องถิ่นได้ เช่นเดียวกับที่ ประยงค์ รัตนรงค์¹¹ กล่าวไว้ว่า “นโยบายจากข้างล่างเท่านั้นแหละที่จะทำให้เกิดการแก้ปัญหาได้อย่างยั่งยืน” เพราะไม่ว่ารัฐบาลหรือผู้บริหารจะเปลี่ยนไปอย่างไร แต่นโยบายสาธารณะของชุมชนก็ยังอยู่ และก็จะทำให้ชาวบ้านสามารถมีความมั่นคงอยู่ได้ แต่การจะทำให้เกิดนโยบายสาธารณะหรือนโยบายสำหรับท้องถิ่นได้นั้น ไพบุลย์ วัฒนศิริธรรม¹² ได้สรุปไว้ว่าประกอบด้วยปัจจัยสี่ประการ คือ ความสามารถในการเรียนรู้และจัดการพัฒนาตนเองของชุมชน การรวมตัวกันเป็นเครือข่าย การทำงานร่วมกันหลายฝ่ายในท้องถิ่น และการมีนโยบายหรือมาตรการจากส่วนกลางที่เอื้ออำนวยต่อการเกิดสภาพดังกล่าว

¹⁰ ดร. สมศักดิ์ สุขวงศ์, “รายงานการวิจัยเชิงปฏิบัติการ การจัดการป่าและทรัพยากรชีวภาพโดยชุมชน: กระบวนการ กลไกการตัดสินใจ และระบบข้อมูล,” (ศูนย์ฝึกอบรมวนศาสตร์ชุมชนแห่งภูมิภาคเอเชียและแปซิฟิก, มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, 2545) น. 14.

¹¹ ชูวิธ ฤกษ์ศิริสุข, นโยบายสาธารณะท้องถิ่น ฉบับชุมชนเข้มแข็ง, พิมพ์ครั้งที่ 2, (กรุงเทพฯ : มูลนิธิสาธารณสุขแห่งชาติ, 2548)

¹² ชูวิธ ฤกษ์ศิริสุข, เรื่องเดียวกัน.

ภาพที่ 1 กรอบแนวคิดการวิจัย

ด้วยกรอบแนวคิดดังกล่าวซึ่งเป็นการให้ความสำคัญกับความคิดเชิงองค์รวม โดยอาศัยความรู้ ภูมิปัญญาของชาวบ้าน การพัฒนาฐานข้อมูลจากการศึกษาวิจัยสถานการณ์ต่างๆ และภาคีความร่วมมือ เพื่อนำไปสู่นโยบายสาธารณะในการจัดการทรัพยากรลุ่มน้ำสายบุรีอย่างยั่งยืน

1.4 การทบทวนวรรณกรรม

การทบทวนวรรณกรรมเกี่ยวกับลุ่มน้ำสายบุรีมุ่งกล่าวถึงเอกสาร บทความ รายงาน และผลงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง โดยมีประเด็นต่างๆ ที่ควรกล่าวถึง คือ ทรัพยากรธรรมชาติและ การจัดการลุ่มน้ำสายบุรี การพัฒนาชุมชนเพื่อการพึ่งพาตนเอง แนวทางการพัฒนาและผลจากการพัฒนา ดังรายละเอียดต่อไปนี้

1) ทรัพยากรธรรมชาติและการจัดการลุ่มน้ำสายบุรี

ความรู้ความเข้าใจเรื่องลุ่มน้ำสายบุรีนั้นได้มีการศึกษาไว้จำนวนมากและต่อเนื่อง แต่ส่วนมากเป็นการศึกษาเพื่อให้เข้าใจลักษณะทางกายภาพที่ดำเนินการโดยหน่วยงานรัฐ เช่น กรมชลประทาน¹³ สำนักงานสิ่งแวดล้อมภาคที่ 16¹⁴ ศูนย์พัฒนาประมงน้ำจืด¹⁵ และสำนักงาน

¹³ สำนักชลประทานที่ 17 กรมชลประทาน, โครงการพัฒนาแหล่งน้ำในพื้นที่ลุ่มน้ำสายบุรี, น. 2-4. (เอกสารอัดสำเนา).

¹⁴ สำนักงานสิ่งแวดล้อมภาคที่ 16, "รายงานการติดตามตรวจสอบคุณภาพน้ำลุ่มน้ำสายบุรี ปี 2547," (สำนักงานปลัดกระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม, 2548)

¹⁵ ครรชิต เบญจมาภิญญากุล และสุรศักดิ์ กุลสาย, ชลชีววิทยาบางประการและทรัพยากรประมงในแม่น้ำสายบุรี, อ่างน้ำ ไผ่ตง, 2530, (ศูนย์พัฒนาประมงน้ำจืดปัตตานี ตำบลปิตุมดี อำเภอยะรัง จังหวัดปัตตานี, 2536).

จังหวัด¹⁶ ได้ทำการศึกษาลักษณะทางกายภาพของกลุ่มน้ำสายบุรีไว้อย่างละเอียด สำนักงานพัฒนาที่ดิน¹⁷ สำนักงานทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม¹⁸ ได้ศึกษาคุณภาพของดินลักษณะธรณีวิทยาในพื้นที่ต่างๆ ตลอดจนทั้งลักษณะป่าในพื้นที่กลุ่มน้ำสายบุรี และยังมีนักวิชาการจากสถาบันการศึกษา¹⁹ และนักวิจัยท้องถิ่น²⁰ ก็ได้ศึกษาไว้อย่างน่าสนใจเพราะชี้ให้เห็นความสัมพันธ์เชื่อมโยงกันอย่างเป็นระบบระหว่างคนกับธรรมชาติโดยมีข้อมูลทั้งเชิงปริมาณและคุณภาพ²¹ อย่างไรก็ตาม การศึกษาในประเด็นของทรัพยากรธรรมชาติกลุ่มน้ำสายบุรีดังกล่าวส่วนมากเป็นองค์ความรู้วิทยาศาสตร์เชิงเดี่ยวที่ให้ความเข้าใจเฉพาะเรื่อง ยังขาดองค์ความรู้ที่นำไปสู่ความเข้าใจระบบการจัดการทรัพยากรอย่างลึกซึ้งที่มีระบบย่อยๆ ซ้อนทับกันอยู่ เพราะเมื่อลุ่มน้ำเป็นระบบนิเวศหนึ่งหรือเป็นชุมชนหนึ่งนั้น ย่อมมีหลักการจัดการหรือระเบียบแบบแผนที่สามารถทำความเข้าใจถึงความสัมพันธ์เชิงระบบได้ เช่นเดียวกับชุมชนที่มนุษย์ดำรงอยู่ก็สามารถทำความเข้าใจถึงโครงสร้างความสัมพันธ์อย่างเป็นองค์รวมได้

ในด้านการจัดการทรัพยากรลุ่มน้ำสายบุรีพบว่าได้มีการจัดเวทีสาธารณะเพื่ออภิปรายกันอยู่เสมอ และมีข้อเสนอแนะมากมาย แต่ก็ยังไม่มีการติดตามประเมินผลกันอย่างจริงจังว่าได้มีการนำไปปฏิบัติกันมากน้อยเพียงไร²² ซึ่งข้อเสนอแนะต่างๆ ล้วนน่ารับฟังและน่าจะเป็นแนวทางที่จะนำไปสู่การจัดการที่ยั่งยืนได้ แม้บางหน่วยงานยังมีแนวความคิดที่แตกต่างกันอยู่บ้าง แต่ส่วนมากก็ให้ความสำคัญกับการจัดการทรัพยากรที่ยั่งยืนบนพื้นฐานการมีส่วนร่วม

นอกจากข้อเสนอดังกล่าวแล้วยังมีการจัดการทรัพยากรลุ่มน้ำสายบุรีที่เกิดขึ้น โดยมักเป็นการจัดการของภาครัฐ เช่น การจัดการน้ำของกรมชลประทาน การพัฒนาโครงการขุดลอก

¹⁶ จังหวัดนราธิวาส, “แผนปฏิบัติการเพื่อการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมจังหวัดนราธิวาส ปี พ.ศ. 2552-2554,” (เอกสารอัดสำเนา)

¹⁷ นาวิก ดาราพงษ์ และคณะ, แผนการใช้ที่ดินลุ่มน้ำสาขาแม่น้ำสายบุรี แม่น้ำบางนรา แม่น้ำโก-ลก, (กรุงเทพฯ: กองวางแผนการใช้ที่ดิน กรมพัฒนาที่ดิน กระทรวงเกษตรและสหกรณ์, 2544) น. 120.

¹⁸ “สถานการณ์ ประเด็นปัญหา และการดำเนินงานที่ผ่านมา” สรุปผลการดำเนินงานโครงการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมลุ่มน้ำภาคใต้ตอนล่าง สำนักงานปลัดกระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม, น. 40-41.

¹⁹ สมพร จันทเดช, “รายงานการประชุมสัมมนา ‘ยุทธศาสตร์การจัดการป่าพรุในลุ่มน้ำสายบุรี,’” (คณะวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตปัตตานี, 2538) น. 14-15.

²⁰ อายี อาแว, รายงานการประชุมสัมมนา “ยุทธศาสตร์การจัดการป่าพรุในลุ่มน้ำสายบุรี,” (คณะวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตปัตตานี, 2538) น. 17.

²¹ คณะวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี, “รายงานการศึกษาฉบับสมบูรณ์โครงการการศึกษาเพื่อจัดทำมาตรการและแผนการจัดการเพื่ออนุรักษ์ความหลากหลายทางชีวภาพในพื้นที่วิกฤต พื้นที่ชุ่มน้ำลุ่มน้ำสายบุรี จ. ปัตตานี,” (คณะวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตปัตตานี, 2540)

²² รายงานการประชุมสัมมนา “ยุทธศาสตร์การจัดการป่าพรุในลุ่มน้ำสายบุรี,” (คณะวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตปัตตานี, 2538)

พรุ โครงการบ่อเลี้ยงปลา²³ การจัดการพรุ นา พื้นที่รกร้าง ป่าล้ม²⁴ การจัดการนาข้าว²⁵ การจัดการป่า²⁶ อีกส่วนหนึ่งเป็นการทำงานของสถาบันการศึกษา²⁷ และการทำงานของภาคประชาชน²⁸ ซึ่งส่งผลให้เกิดเครือข่ายเกษตรกรจำนวนมาก²⁹ และเครือข่ายการจัดการทรัพยากรที่ได้มีการทำงานเกี่ยวกับการฟื้นฟู อนุรักษ์และการจัดการป่ามาอย่างต่อเนื่อง³⁰ นอกจากนี้ยังมีองค์กรต่างๆ เข้ามาประสานความร่วมมือกัน ซึ่งได้มีการระดมสมองจากหลายภาคส่วนของสังคม³¹

2) การพัฒนาชุมชนเพื่อการพึ่งตนเอง

การพัฒนาชุมชนเพื่อการพึ่งตนเองนั้นมีลักษณะเป็นงานวิจัยนำร่องที่เน้นกระบวนการเรียนรู้และพัฒนากลไกการจัดการในชุมชน ซึ่งปรากฏว่าได้มีงานวิจัยที่น่าสนใจ คือ การศึกษาถึงแนวทางการฟื้นฟูวิถีชีวิตชาวนาในพื้นที่นาร้าง ตำบลละหาร อำเภอยี่งอ จังหวัดนราธิวาส การ

²³ ข้อมูลพรุในลุ่มน้ำสายบุรี จากการศึกษาข้อมูลภาคสนามของแผนกชีววิทยา ภาควิชาวิทยาศาสตร์ คณะวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตปัตตานี (เอกสารประกอบการประชุมสัมมนา “ยุทธศาสตร์การจัดการป่าพรุในลุ่มน้ำสายบุรี,” (คณะวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตปัตตานี, 2538) น. 32-55.

²⁴ ทิพย์อักษร มั่นปาดิ, “ป่าล้มน้ำมันกับการหายไปของป่าพรุ” กรุงเทพธุรกิจ(วันอังคารที่ 11 กรกฎาคม 2549)

²⁵ อรจินดา บุรสมบุรณ์ (ผู้รายงาน), “ศอ.บต. เตรียมทูล่มบข เกือบ 50 ล้านบาท ฟื้นฟูนาร้างในพื้นที่ จ. ชายแดนใต้,” สำนักข่าวกรมประชาสัมพันธ์,

<http://thainews.prd.go.th/previewnews.php?tb=NEWS&m_news=255102290069> (เข้าถึงข้อมูล 8 ตุลาคม 2551)

²⁶ “รายงานพื้นที่ป่าไม้” ศูนย์ปฏิบัติการจังหวัดปัตตานี <http://poc.pattani.go.th/report.php?report_id=114> (เข้าถึงข้อมูลวันที่ 21 ตุลาคม 2551)

²⁷ นกุล รัตนากุล และคณะ, รายงานฉบับสมบูรณ์ โครงการการส่งเสริมกิจกรรมและพัฒนาศักยภาพชุมชนในการจัดการทรัพยากรเชิงสมานฉันท์เพื่อการฟื้นฟูอาชีพ วัฒนธรรมและฐานทรัพยากรท้องถิ่นแบบมีส่วนร่วม, (พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติและเครือข่ายเรียนรู้ท้องถิ่น คณะวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตปัตตานี, สนับสนุนโดย องค์การอ็อกแฟม เกรท บริเทน, 2551)

²⁸ อายิ อาแว และคณะ, โครงการวิจัย การมีส่วนร่วมของชุมชนในการฟื้นฟูและอนุรักษ์ พรุลานควาย, (กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2547)

²⁹ มูลนิธิเกษตรกรรมยั่งยืน (ประเทศไทย), โครงการนำร่องเพื่อพัฒนาเกษตรกรรมยั่งยืนของเกษตรกรรายย่อย, “ภูมิโนเวศน์ลุ่มน้ำสายบุรี,” <<http://www.sathai.org/aboutus/pilotproj/South/Saiburi.htm>> (เข้าถึงข้อมูล วันที่ 22 ตุลาคม 2551)

³⁰ แผนกวิชาชีววิทยา คณะวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตปัตตานี, “โครงการเสริมสร้างความสัมพันธ์เครือข่ายป่า พรุ-สันทราย-ชายเลน เพื่อการอนุรักษ์และฟื้นฟูภูมิปัญญาการจัดการป่าให้เกิดความยั่งยืน,” 2549, น.158.

³¹ นกุล รัตนากุล และคณะ, “พื้นที่ชุ่มน้ำลุ่มน้ำสายบุรี: ปัญหาและทางรอด,” (เอกสารประกอบการประชุมสัมมนา “ยุทธศาสตร์การจัดการป่าพรุในลุ่มน้ำสายบุรี,” (คณะวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตปัตตานี, 2538) น. 56-65.

อนุรักษ์และส่งเสริมศิลปะการทำกริชรามัน อำเภอรามัน จังหวัดยะลา³² ที่ทำให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันของสมาชิกกลุ่มให้รู้จักคิดเป็น ทำงานเป็นระบบ และเกิดกลุ่มอาชีพตามมาด้วย เช่น กลุ่มไก่อากหลง กลุ่มนกคุ้ม กลุ่มแม่หม้าย กลุ่มทำกริช และเชื่อมโยงไปยังกลุ่มอื่นๆ เช่น กลุ่มเครือข่ายคนยาลอ เป็นต้น ซึ่งทำให้ชาวบ้านเห็นคุณค่าของการวิจัย

นอกจากนี้ยังมีโครงการฝึกพื้นบ้านเสริมสร้างความมั่นคงของชุมชน อำเภอรามัน จังหวัดยะลา โครงการใช้ประโยชน์จากป่าพรุบ้านมือแนบูก๊ะ ตำบลตะโล๊ะทะเลอ อำเภอรามัน จังหวัดยะลา โครงการจัดการทรัพยากรโดยองค์กรชุมชนในพื้นที่ลุ่มน้ำสายบุรี โดยคณะวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตปัตตานี โครงการหาแนวทางฟื้นฟูการทำนาพรุของชุมชนตำบลกะตุง อำเภอสายบุรี จังหวัดปัตตานี และโครงการใช้ประโยชน์จากป่าชุมชนกาลอ ตำบลกาลอ จังหวัดยะลา เพื่อศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับป่าและการใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการป่า รวมทั้งผลกระทบต่อนิเวศและสิทธิชุมชนในการจัดการป่า และศึกษาปัญหา สาเหตุ และแนวทางการแก้ไขโดยชุมชน โครงการภูมิปัญญาท้องถิ่นกับการจัดการป่าชุมชนกาลอและแนบูก๊ะ อำเภอรามัน จังหวัดยะลา และโครงการศึกษาแนวทางการมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการป่าชายเลนยะหริ่ง อำเภอยะหริ่ง จังหวัดปัตตานี

3) แนวทางการพัฒนาและผลจากการพัฒนา

การพัฒนาพื้นที่สามจังหวัดชายแดนภาคใต้ ได้มีผู้ทำการศึกษาไว้ส่วนหนึ่ง เช่น การศึกษาของรัชณี กัลยาณคุณวุฒิ³³ เกี่ยวกับปัญหาจังหวัดชายแดนภาคใต้ ระหว่าง พ.ศ. 2521-2532 พบว่าในพื้นที่จังหวัดชายแดนภาคใต้ รัฐบาลได้พยายามปรับตัวโดยการสร้างนโยบายและมาตรการเพื่อผ่อนคลายและแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้น แต่ด้วยสถานการณ์ความไม่สงบในพื้นที่ได้ทำให้เกิดการเชื่อมต่อปัญหาด้านการเมือง เศรษฐกิจ สังคม ที่ก่อให้เกิดปัญหาความขัดแย้งอย่างหยั่งรากลึก แม้การแก้ไขของรัฐได้ทำให้ปัญหาลดคล้อยลงบ้าง และจากการศึกษาของจักรกฤษณ์ นรนิติผดุงการ³⁴ สรุปว่าการที่สถานการณ์เลวร้ายในปี พ.ศ. 2518 คล้อยลงในปี 2525-2526 นั้น เพราะหน่วยงานที่เกี่ยวข้องได้ร่วมกันกำหนดนโยบายที่ชัดเจน และสอดคล้องกัน ทั้งด้านการปราบปรามและสร้างความเข้าใจที่ถูกต้องกับต่างประเทศ การปรับปรุงการประชาสัมพันธ์ การจัดการโครงการพัฒนาและเข้าถึงประชาชน การสร้างความเข้าใจอันดีกับผู้นำศาสนา การปราบปรามกลุ่มผู้ก่อการร้ายคือ ขก. จคม. และ ผกค. อย่าง

³² ตีพิมพ์ใน อดิเรก, การอนุรักษ์และส่งเสริมศิลปะการทำกริชรามัน ตำบลตะโล๊ะทะเลอ อำเภอรามัน จังหวัดยะลา, (กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2544)

³³ รัชณี กัลยาณคุณวุฒิ, อ้างใน นายปริญญา อุดมทรัพย์ และคณะ, พัฒนาการนโยบายรัฐบาลเกี่ยวกับจังหวัดปัตตานี ยะลา นราธิวาส, (กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2545)

<<http://www.budutani.com/policysbp/report/section4.html>> (เข้าถึงข้อมูล วันที่ 30 มีนาคม 2552)

³⁴ จักรกฤษณ์ นรนิติผดุงการ และคณะ, การปกครองท้องถิ่นที่ต่างวัฒนธรรม : สถานการณ์ 5 จังหวัดชายแดนภาคใต้, 2530.

จริงจังต่อเนื่อง และที่สำคัญคือข้าราชการมาทำงานร่วมกับประชาชนและเสียสละมากขึ้น แต่ปัญหาสำคัญคือความไม่แน่นอนในนโยบาย หรือความขัดแย้งของผู้นำทางราชการ โดยเหตุผลทางการเมือง

นอกจากนี้ ปริญญ์ อุดมทรัพย์ และคณะ³⁵ ได้ศึกษาพัฒนาการของนโยบายรัฐบาลเกี่ยวกับจังหวัดปัตตานี ยะลา นราธิวาส ให้ข้อสรุปว่าประชาชนส่วนใหญ่เห็นว่านโยบายรัฐบาลบางเรื่องยังไม่ประสบผลสำเร็จ เช่น ผลผลิตทางการเกษตรราคาตกต่ำ การว่างงาน การศึกษา และจริยธรรมของเด็กและเยาวชนเสื่อม การจัดการศึกษาของรัฐบาล ไม่สอดคล้องกับสภาพท้องถิ่น และขาดมาตรฐาน ความไม่ปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สิน การปฏิบัติงานของเจ้าหน้าที่ที่ไม่มีประสิทธิภาพ และนโยบายรัฐไม่ตรงกับสภาพท้องถิ่น

ขณะเดียวกัน มิ่งสรรพ ขาวสะอาด³⁶ ได้สรุปให้เห็นถึงแนวโน้มนโยบายการพัฒนาทรัพยากรน้ำไว้ว่าปัญหาการจัดการน้ำของประเทศไทยที่ยังแก้ไขไม่ได้ เพราะเกิดจากการจัดการที่มองภาพในมุมเดียว และเป็นการมองมาจากระดับสูง ดังนั้น การแก้ปัญหาของรัฐจึงยังเป็นการแก้ปัญหาอุปทานด้านเดียว และปล่อยให้ปัญหาด้านอื่น ๆ หมักหมมสะสมเป็นดินพอกหางหมูไปเรื่อย ๆ ก่อให้เกิดความขัดแย้งทั้งด้านเศรษฐกิจและสังคมจนกลายเป็นการเมืองไปในที่สุด เป็นที่คาดได้ว่า ปัญหาการจัดการทรัพยากรน้ำจะกลายเป็นปัญหาใหญ่ของไทยในปลายทศวรรษนี้ และมีความเดือดร้อน สร้างความขัดแย้งยิ่งกว่าปัญหาป่าไม้และที่ทำกิน เพราะน้ำเป็นทรัพยากรที่ทุกคนต้องใช้ร่วมกัน

นอกจากความรู้ที่แสดงให้เห็นถึงความเข้าใจทรัพยากรธรรมชาติ แนวทางการพัฒนา และการจัดการทรัพยากรธรรมชาติดังกล่าวแล้วนั้น ยังพบว่าผู้สนใจศึกษาผลที่เกิดขึ้นจากการพัฒนาอีกจำนวนมาก ในที่นี้หมายถึงการพัฒนาอันเกี่ยวข้องกับทรัพยากรธรรมชาติเป็นสำคัญ ซึ่งแสดงให้เห็นว่าการพัฒนาหรือการจัดการทรัพยากรดังกล่าวยังไม่เป็นผลอันพึงปรารถนา เพราะได้เข้าไปทำลายระบบนิเวศให้เสียสมดุล ดังรายงานการศึกษาของราณี หัสสรังสี³⁷ ที่สรุปว่า ความเปลี่ยนแปลงของระบบนิเวศ ฐานทรัพยากร อันได้แก่ ทะเล ป่าชายเลน ป่าสนทราย แม่น้ำ ที่ราบ ป่าพรุ เทือกเขา ประสบปัญหาที่เกิดจากการพัฒนา ไม่แตกต่างจากสิ่งที่เกิดขึ้นกับส่วนอื่นๆของประเทศ

โครงการจัดการแหล่งน้ำก็เช่นกัน จัดเป็นโครงการที่มีความสำคัญต่อการประกอบอาชีพของเกษตรกรเป็นอย่างมากนั้นพบว่า ชาวบ้านได้รับผลกระทบนับตั้งแต่ปี พ.ศ. 2519 ที่มีการ

³⁵ นายปริญญ์ อุดมทรัพย์ และคณะ, พัฒนาการนโยบายรัฐบาลเกี่ยวกับจังหวัดปัตตานี ยะลา นราธิวาส, (กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2545)

<<http://www.budutani.com/policysbp/report/section4.html>> (เข้าถึงข้อมูล วันที่ 30 มีนาคม 2552)

³⁶ มิ่งสรรพ ขาวสะอาด, ปัญหาการจัดการและความขัดแย้งเรื่องน้ำ, (กรุงเทพฯ: สถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศไทย, 2538)

³⁷ ราณี หัสสรังสี, การทำงานและการวิจัยเชิงปฏิบัติการ คณะทำงานวาระทางสังคม กรณี 3 จังหวัดภาคใต้ ระหว่างปี 2548-2550, (สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย) <southwatch.org> (เข้าถึงข้อมูล วันที่ 5 ตุลาคม 2551)

สร้างคันดิน เพราะการสร้างคันดินล้อมรอบพรุโต๊ะพราน ปัจจุบันทำให้ต้นไม้ตายและพื้นที่ป่าพรุเสื่อมโทรมคิดเป็นเนื้อที่ประมาณ 2.3 ตารางกิโลเมตร ต้นไม้ สัตว์ป่า สัตว์น้ำ ลดน้อยลง ทำนาไม่ได้ผล น้ำท่วมทุ่งหญ้าเลี้ยงสัตว์ เกิดความขัดแย้งระหว่างชุมชน³⁸ และในปี พ.ศ. 2530 ได้มีโครงการพัฒนาพรุโดยทำคันดินกันพรุ เพื่อใช้เป็นแหล่งน้ำในการเกษตร แต่ปรากฏว่าการทำคันดินกันพรุ ทำให้น้ำที่ไหลจากพรุไปเลี้ยงที่นาได้น้อยลง³⁹ และในปีพ.ศ. 2534-2535 มีการพัฒนาพรุเป็นอ่างเก็บน้ำ เพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยว ก็ปรากฏว่าการพัฒนาพรุเป็นอ่างเก็บน้ำทำให้น้ำลงสู่แม่น้ำสายบุรีอย่างเดียว แต่ไม่ผ่านพื้นที่นาของชาวบ้านอีกเลย⁴⁰

สำหรับพื้นที่อื่นๆก็มีลักษณะคล้ายคลึงกัน และมีผลกระทบอย่างกว้างขวางมาก เพราะไม่เพียงเกิดปัญหาเรื่องน้ำ แต่ยังส่งผลถึงระบบเศรษฐกิจ สังคม ความมั่นคงของชุมชนอีกด้วย

“ก่อนปีพ.ศ. 2519 พรุลานควาย เป็นพรุน้ำจืดที่อุดมสมบูรณ์มาก...แต่เมื่อมีโครงการพัฒนาแบบขุดลอก สร้างประตูกันน้ำ สร้างคันดิน ถนนรอบพรุ ถมคลองระบายน้ำ...จึงทำให้ระบบนิเวศแปรปรวนขาดความสมดุล กระทบต่อวิถีชีวิตชุมชนอย่างรุนแรง ซึ่งนำไปสู่ปัญหาเศรษฐกิจ สังคม ความมั่นคงของชุมชนรอบพรุ นอกจากนี้ การทำเกษตรเชิงเดี่ยว โรงงานอุตสาหกรรม และชาวบ้านนอกพื้นที่ใช้ประโยชน์จากพรุอย่างขาดความเข้าใจและไร้จิตสำนึก และชาวบ้านกันเองที่ขาดความเข้าใจและจิตสำนึก ซึ่งทำให้สวนดุซงสุยหายแทนที่ด้วยสวนยางพารา ลองกอง จึงทำให้ชาวบ้านมองภาพการจัดการพรุของรัฐว่าเป็นการแสวงหาประโยชน์เชิงนโยบาย...”⁴¹

นอกจากนี้ สถานการณ์ซึ่งเป็นที่สนใจกันอย่างมากก็คือ โครงการสร้างเขื่อนของกรมชลประทาน เช่น โครงการสร้างเขื่อนสายบุรี ที่ประชาชนซึ่งอยู่ในพื้นที่ของโครงการได้ร่วมใจลุกขึ้นคัดค้าน ในกลางปีพ.ศ. 2535-2536⁴² เพราะเห็นว่าโครงการดังกล่าวจะก่อให้เกิดปัญหาทั้งด้านเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม คือ กระทบต่อศาสนสถาน วิถีชีวิตชุมชน พื้นที่การเกษตร ป่าพรุ สัตว์หายาก สัตว์ใกล้สูญพันธุ์ และทำให้น้ำทะเลรุกเข้ามา เป็นต้น

³⁸ คณะวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตปัตตานี, “ข้อมูลพรุในลุ่มน้ำสายบุรี,” เอกสารประกอบการประชุมสัมมนา ยุทธศาสตร์การจัดการป่าพรุในลุ่มน้ำสายบุรี (คณะวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตปัตตานี, 2538) น. 32-55.

³⁹ คณะวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตปัตตานี, เรื่องเดียวกัน, 2538.

⁴⁰ คณะวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตปัตตานี, เรื่องเดียวกัน, 2538.

⁴¹ นุฏล รัตนากุล, “โครงการวิจัยการมีส่วนร่วมของชุมชนในการฟื้นฟูและอนุรักษ์พรุลานควาย,” (คณะวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตปัตตานี, 2547) น. 55-59.

⁴² เอกสารประกอบเวทีสานเสวนา งานมหกรรมสันติวิธี ครั้งที่ 3, “ประสบการณ์การแก้ไขปัญหาความขัดแย้งด้านทรัพยากรธรรมชาติ กรณีลุ่มน้ำสายบุรี,” (วันศุกร์ที่ 29 สิงหาคม 2551 เวลา 13.00-16.30 น. ณ ห้องเล็กที่ 5 มหาวิทยาลัยราชภัฏยะลา อำเภอเมือง จังหวัดยะลา, 2551)

สำหรับกรณีเขื่อนลำพะยาที่เช่นกันที่มีการเรียกร้องจากผู้ที่ได้รับผลกระทบเพื่อหาความชอบธรรม ซึ่งคณะกรรมการสิทธิในทรัพยากรน้ำ ชายฝั่ง และแร่⁴³ ได้ให้ความเห็นว่าเป็นการละเมิดสิทธิชุมชน กรมชลประทานทำให้ประชาชนสับสนในข้อมูล และการพัฒนาดังกล่าวก็เป็นการสร้างความขัดแย้งให้เพิ่มยิ่งขึ้น

นับได้ว่าโครงการต่างๆที่เกิดขึ้นมาเพื่อจัดการทรัพยากรธรรมชาติได้แฝงฐานคิดเรื่องเศรษฐกิจเป็นสำคัญ กล่าวคือ เป็นการพัฒนาเพื่อมุ่งส่งเสริมระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยม โดยคำนึงถึงมิติอื่นๆน้อย แนวคิดที่มุ่งพัฒนาเศรษฐกิจเช่นนี้ได้ทำให้เกิดผลกระทบต่อชุมชนอย่างมาก ไม่เพียงภาพสะท้อนที่เกิดขึ้นจากการจัดการแหล่งน้ำดังกล่าวมา แต่ยังสะท้อนในเรื่องอื่นๆที่รัฐได้เข้ามาจัดการด้วย

“...เมื่อเกิดการพัฒนาทางเศรษฐกิจอย่างรวดเร็ว บทเรียนจากพฤษภาคม พุทธศักราช ๒๕๑๖ บึงโตะพราน พุทธิงน้ำใส สะท้อนว่าการพัฒนาที่ไม่เข้าใจธรรมชาติ วิถีชีวิตชุมชน ก่อให้เกิดปัญหาที่กระทบต่อวิถีชีวิตและสิทธิพื้นฐานของชุมชน เกิดมลพิษ น้ำท่วม แห้งแล้ง การเขาดินของดิน การตื่นขึ้นของแหล่งน้ำ ความหลากหลายทางชีวภาพลดลง พร้อมกับการสูญหายของภูมิปัญญาท้องถิ่น การอพยพ การเกิดความแตกแยก และความไม่มั่นคงทางสังคม นอกจากนี้การรวมศูนย์อำนาจไม่เป็นประชาธิปไตย ทำให้ชุมชนอ่อนแอ ขาดการมีส่วนร่วมในการคิดวางแผน การตัดสินใจ และไม่มีอำนาจในการตรวจสอบ การเป็นพื้นที่สาธารณะทำให้กลายเป็นแหล่งใช้เงินของโครงการต่างๆของรัฐที่ผูกกับกลุ่มผลประโยชน์ท้องถิ่นและที่สำคัญยิ่งก็คือนโยบายทางเศรษฐกิจของประเทศที่ผูกติดตลาดต่างประเทศก็นำไปสู่การทำลายทรัพยากรธรรมชาติอย่างรวดเร็ว”⁴⁴

โครงการผักพื้นบ้านเสริมสร้างความมั่นคงของชุมชนที่ชาวบ้านได้ร่วมกันศึกษาวิจัยก็เช่นกันที่ได้สะท้อนว่า “การพัฒนาสมัยใหม่ที่มุ่งส่งเสริมการปลูกพืชเศรษฐกิจเชิงเดี่ยว เช่น ยางพารา ได้เข้ามาคุกคามความมั่นคงของชุมชน โดยเฉพาะด้านอาหาร เพราะพบว่าพืชผักตามธรรมชาติกว่า 130 ชนิด ที่ได้จากการสำรวจในปี 2542 ในการวิจัยเรื่อง การศึกษาภูมิปัญญาพื้นบ้าน : กรณีศึกษาอาหารพื้นบ้านภาคใต้ ที่ศูนย์ฝึกอบรมและพัฒนาศาธารณสุขมูลฐานภาคใต้ ร่วมกับอาสาสมัครชุมชนบ้านกะรอ และบ้านพะปูงะ อำเภอรามัน จังหวัดยะลา ได้เริ่มสูญเสียน”⁴⁵

⁴³ “สิทธิชุมชน กรณีโครงการก่อสร้างอ่างเก็บน้ำลำพะยา อำเภอมะนัง จังหวัดยะลา,” คณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ, 2550, น. 14. (อัดสำเนา)

⁴⁴ นกุล รัตนดากุล และคณะ, “พื้นที่ชุ่มน้ำลุ่มน้ำสายบุรี: ปัญหาและทางรอด,” คณะวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตปัตตานี, 2538.

⁴⁵ มะดามิง อารี, “โครงการผักพื้นบ้านเสริมสร้างความมั่นคงของชุมชน ของอำเภอรามัน จังหวัดยะลา,” (กองประสานงานกลางงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น เครือข่ายลุ่มน้ำภาคใต้, 2542)

นอกจากนี้ คณะอนุกรรมการศึกษาวิถีทางการพัฒนาเพื่อความมั่นคงของมนุษย์ หนึ่งในห้าคณะอนุกรรมการของคณะกรรมการอิสระเพื่อความสมานฉันท์แห่งชาติ (กอส.)⁴⁶ ยังชี้ชัดว่า สิทธิชุมชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติถูกจำกัดหรือถูกรุกราน ด้วยการผูกขาดในการจัดการทรัพยากรของรัฐ ทั้งด้านป่า ที่ดิน น้ำ ด้วยนโยบายการพัฒนาต่างๆ เช่น การประกาศเขตอุทยานแห่งชาติ ป่าสงวนแห่งชาติ โดยเฉพาะการพัฒนาพื้นที่สาธารณะอย่างพรุ พื้นที่กร้าง ที่ได้มีการจัดสรรให้แก่เอกชนซึ่งจากเดิมชุมชนมีสิทธิใช้ร่วมกัน ตลอดทั้งความไม่จริงจังในการดูแลทรัพยากรชายฝั่งซึ่งเป็นแหล่งทำมาหากินของชาวประมงรายเล็กๆ เป็นต้น และจากการศึกษาของสำนักงานสิ่งแวดล้อมภาคที่ 16⁴⁷ ก็กล่าวชัดว่า ปัญหาความเสื่อมโทรมของสภาพนิเวศนั้นเกิดขึ้นจากความไม่เข้าใจหรือไม่ตระหนักถึงความสำคัญของระบบนิเวศทำให้มีการทำลายแหล่งธรรมชาติ ปรับปรุงหรือเปลี่ยนแปลงธรรมชาติซึ่งส่งผลกระทบต่อระบบนิเวศโดยตรง ตลอดทั้งปัญหาเรื่องการจัดการและสิทธิในการดูแลแหล่งธรรมชาติ ที่ปรากฏว่ามีความซับซ้อนของกฎหมายทำให้ขาดการบริหารจัดการแบบบูรณาการ ตลอดทั้งขาดเจ้าหน้าที่ที่มีความรู้ความเข้าใจในการอนุรักษ์และมีจิตสำนึก

ผลกระทบลักษณะดังกล่าวนี้ได้ฝังรากปัญหาในระดับลึก ซึ่งต้องใช้ระยะเวลาในการฟื้นตัว เพราะเป็นปัญหาระดับโครงสร้างที่เข้ามาสั่นคลอนความมั่นคงของชุมชนอย่างรุนแรง ก่อให้เกิดความขัดแย้ง ไม่เพียงระหว่างรัฐกับประชาชน แต่ยังก่อให้เกิดความขัดแย้งทั้งกับประชาชนด้วยกันเอง และกับกลุ่มอิทธิพล กลุ่มธุรกิจนายทุนต่างๆ ด้วย “การบุกรุกของวัฒนธรรมและระบบการผลิตสมัยใหม่ทำให้เกิดความล่มสลายของวัฒนธรรมและระบบความเชื่อ ซึ่งเป็นภูมิปัญญาในการจัดการทรัพยากรและสังคมให้เกิดความยั่งยืนแต่เดิม สังคมสูญเสียความเป็นชุมชน ขาดความมั่นใจในตนเอง และเกิดความสับสนในการแสวงหาทางเลือกที่เหมาะสมในวิถีชีวิต ภาพที่เป็นข้อมูลเชิงประจักษ์ก็คือ ความขัดแย้งระหว่างกลไกของรัฐกับประชาชนในพื้นที่ต่างๆ อันเป็นผลจากนโยบายการพัฒนาที่ไม่สอดคล้องกับความต้องการของประชาชนในพื้นที่ ซึ่งนำไปสู่ความไม่มั่นคงทางเศรษฐกิจ สังคม และการเมืองในที่สุด”⁴⁸

นอกจากนี้ การพัฒนาส่งเสริมการปลูกปาล์มน้ำมันซึ่งเป็นนโยบายหนึ่งที่มุ่งพัฒนาด้านเศรษฐกิจเป็นสำคัญนั้นก็ทำให้พบว่า “ปาล์มมีผลกระทบต่อระบบนิเวศ อาจทำให้น้ำใต้ดินลดลง เกิดความแห้งแล้งในอนาคต และส่งผลกระทบต่อพืชอื่นๆ ได้ และยังรวมไปถึงผลกระทบที่อาจขยายไปสู่วิถีชีวิตชุมชน วัฒนธรรม หรือแม้กระทั่งผลักดันให้ประชาชนซึ่งเป็นเกษตรกรรายย่อย

⁴⁶ ดร. อัมมาร สยามวาลา, ความขัดแย้งระหว่างการพัฒนา กับสภาพสังคมใน 3 จังหวัดชายแดนภาคใต้, (กรุงเทพฯ : โนว์เลส พลัส, 2550) น. 1-40.

⁴⁷ จังหวัดนราธิวาส, แผนปฏิบัติการเพื่อการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในระดับจังหวัด ปีงบประมาณ 2553, (เอกสารอัดสำเนา) น. 55-58.

⁴⁸ คณะวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตปัตตานี, “รายงานการศึกษาฉบับสุดท้าย โครงการการศึกษาเพื่อจัดทำมาตรการและแผนการจัดการเพื่ออนุรักษ์ความหลากหลายทางชีวภาพในพื้นที่วิกฤต พื้นที่ชุ่มน้ำลุ่มน้ำสายบุรี จ. ปัตตานี,” (สำนักงานนโยบายและแผนสิ่งแวดล้อม กระทรวงวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีและสิ่งแวดล้อม, 2540)

ต้องอพยพไปจากชุมชนเดิม ดังที่นิคมสหกรณ์บาเจาะ ได้ดำเนินการจัดสรรพื้นที่ให้ชาวบ้านทำการเกษตร มีการขุดร่องระบายน้ำออกจากป่าพรุเพื่อให้มีน้ำในพรุแห้ง แล้วนำพื้นที่มาจัดสรรให้ประชาชนได้ใช้ทำประโยชน์ทางการเกษตร แต่เนื่องจากพื้นที่ดินพรุ มีสภาพเป็นดินกรดหรือดินเปรี้ยว ชาวบ้านไม่สามารถรับมือกับค่าใช้จ่ายในการปรับสภาพดินให้เอื้อต่อการเพาะปลูกได้ในระยะยาว ทำให้ที่ดินบริเวณนี้กลายเป็นที่นาร้าง และที่ดินมีการเปลี่ยนกรรมสิทธิ์ให้กับบุคคลอื่นอย่างไรรก็ตาม การปลูกปาล์มน้ำมันจำเป็นต้องใช้เงินลงทุนสูง ชาวบ้านส่วนใหญ่จึงไม่สามารถลงทุนได้⁴⁹

ไม่เพียงเท่านั้น ในปี พ.ศ. 2549 ยังได้มีการศึกษาวิจัยและสะท้อนให้เห็นความมั่นคงในอดีตที่ถูกกระทำให้สั่นคลอน ซึ่งรายงานการวิจัยเรื่อง จากยาลอสู้อยู่ละในการเปลี่ยนแปลงรอบทศวรรษ สะท้อนให้เห็นความเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ ระหว่างคุณค่าเก่ากับคุณค่าใหม่ที่ขัดแย้งกัน และการวิจัยในเรื่องการเปลี่ยนแปลงของระบบนิเวศวัฒนธรรมในเขตเชิงเขาบูโด-สันกาลาคีรีลุ่มน้ำสายบุรีตอนกลาง ก็สะท้อนชัดว่า ความเปลี่ยนแปลงทางสังคมเศรษฐกิจ ที่สนับสนุนการปลูกพืชเศรษฐกิจเชิงเดี่ยว เช่น ยางพารา ลองกอง ที่เข้าสู่เศรษฐกิจระบบตลาด และการสูญเสียระบบการจัดการทรัพยากรพืชินและทรัพยากรของตนเอง ไปสู่รูปแบบกรรมสิทธิ์เอกชน และรัฐครอบครองเสียเอง ซึ่งเป็นการเปลี่ยนผ่านจากการพึ่งพาตนเองไปสู่การไร้เสถียรภาพในการจัดการตนเองเมื่อก้าวเข้าสู่ความทันสมัย⁵⁰ สิ่งหนึ่งที่เข้ามาสนับสนุนการไม่เห็นด้วยกับกระบวนการพัฒนาแบบทันสมัย ก็คือ ถ้อยคำของชาวบ้านผู้หนึ่งที่ว่า “เงินไม่มีความหมาย ถ้าเราไม่มีอะไรกิน”⁵¹

นอกจากนี้ยังมีชาวบ้านจำนวนหนึ่งซึ่งมีโอกาสสะท้อนความรู้สึกนึกคิดถึงการจัดการทรัพยากรหรือโครงการพัฒนาต่างๆที่เข้ามายังพื้นที่ของตน และเป็นผู้ได้รับผลกระทบต่างๆอย่างรู้ซึ่งถึงปัญหาที่เกิดขึ้นว่า

“เมื่อรัฐมาถมนดินล่อมพรุ ทำนบเดิมถูกปิด แต่เปิดประตูระบายน้ำลงสู่แม่น้ำสายบุรีโดยตรง พรุก็เลยตื้น สูญเสียนาพรุ นาปี ประมาณ 700 ไร่ การประมงเดิมได้คนละ 4,000 บาท

⁴⁹ ทัพย์อักษร มั่นปาดิ, “ปาล์มน้ำมันกับการหายไปของป่าพรุ,” กรุงเทพธุรกิจ, (วันอังคารที่ 11 กรกฎาคม 2549)

⁵⁰ นิเด้าะ อีเตแล และคณะ, “รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์ เรื่อง ‘จากยาลอสู้อยู่ละ การเปลี่ยนแปลงในรอบศตวรรษ’ และ ‘การเปลี่ยนแปลงของระบบนิเวศวัฒนธรรมในเขตเชิงเขาบูโด-สันกาลาคีรี กรณีศึกษาบริเวณบ้านตะโหนด อำเภอรือเสาะ และอำเภอสรีสาคร จังหวัดนราธิวาส,’” (สำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ และสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2549)

⁵¹ มะปอสี มาอิชา, “ลุ่มน้ำสายบุรี สายน้ำที่บอกขานตำนานผู้คนและวิถีชีวิต,” ออนไลน์, <southwatch.org> (เข้าถึงข้อมูล วันที่ 10 มกราคม 2552)

มีคนหาปลา 1,000 คน แต่ปลาน้อยลงมาก จนต้องมียกฏให้จับได้เฉพาะหน้าฝน ปลามังกรชอบอยู่น้ำสะอาด เจียบๆ ก็เหลือน้อยมาก เพราะน้ำมีกลิ่นและตื้นเขิน”⁵²

“พรุบือตอจับปลาได้ปีละครั้งเป็นรายได้ของชุมชน พรุบือตอมีรายได้ประมาณสองหมื่นบาทต่อปี ส่วนพรุแหม มีน้ำตลอดปี จับปลาได้ตลอดปี พรุแหมเป็นแหล่งอาหารและทางออกของคนจน ซึ่งทำให้มีค่าใช้จ่ายน้อยมากในการครองชีพ แต่ที่กลัวก็คือ ราชการมาพัฒนาโดยชาวบ้านไม่รู้ เช่น โครงการพัฒนาลุ่มน้ำสายบุรีตอนล่าง โครงการขุดคลองพรุ ขุดลอกต้นสาकु แล้วทำเป็นคอนกรีต ทำให้น้ำไหลเร็ว และหนุมมาก แต่ผลผลิตข้าวลดลง จากเดิม 200-250 มัดเหลือ 175-200 มัด”⁵³

“พรุโตะแนแวน...ปัจจุบันแห้งแล้ง ปลาไม่ค่อยมี เพราะ 1) โครงการขุดลอกพรุในที่นา ร่องน้ำลึกกวักควายกินไม่ได้ ปลาไม่มี 2) โครงการบ่อเลี้ยงปลา แต่หน้าแล้งน้ำไหลไปไหน อยู่ในบ่อซึ่งลึกมาก ทุเรียนก็ตาย เครื่องสูบน้ำก็ใช้ไม่ได้เพราะตลิ่งสูงมาก เดิมชาวบ้านสร้างประตูละบายน้ำจากประสบการณ์ ซึ่งรู้ว่าเวลาฝนตกน้ำจะไหลไปไหน ก็จะใช้เทคนิคและประสบการณ์กันน้ำ โดยน้ำไม่ท่วมต้นข้าว ได้ผลไม่ต้องเสี่ยง โครงการรัฐใช้งบมาก แต่ชาวบ้านไม่ได้ประโยชน์”⁵⁴

“สาเหตุที่ป่าพรุถูกทำลายเพราะป่าพรุไม่ได้เป็นป่าสงวนมีสภาพเป็นสาธารณะ ป่าพรุไม่มีประโยชน์ในสายตาของคนเมือง และหน่วยงานรัฐทำอะไรไม่ปรึกษาชาวบ้าน”⁵⁵

ถ้อยคำเหล่านี้คือภาพสะท้อนที่มีต่อการจัดการทรัพยากรของกลุ่มคนภายนอก ซึ่งขาดความเข้าใจในวิถีชีวิตของชุมชน บทเรียนต่าง ๆ เหล่านี้ย่อมมีประโยชน์ เกิดคุณค่าอย่างเอนกอนันต์หากได้มีการนำมาไตร่ตรองสะท้อนความคิดเพื่อเป็นการสรุปบทเรียนที่ผ่านมา และนำไปสู่ทางเลือกของการพัฒนา ที่เรียกว่า การพัฒนาทางเลือก ซึ่งมีใช้การพัฒนาระยะหลักอันเกิดขึ้นจากหน่วยงานราชการเป็นแกนนำ หรือฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งดังที่ผ่านมา

รายงานการวิจัยล่าสุดอีกเรื่องหนึ่งได้สะท้อนให้เห็นผลที่เกิดขึ้นจากการพัฒนาของรัฐก็คือ โครงการศึกษาการพัฒนาชุมชนโดยชุมชน(มีส่วนร่วม) หรือ โครงการที่ชาวบ้านชอบ กรณี

⁵² มีอลี เจ๊ะหลง, ชาวบ้านบึงน้ำใส ตำบลตะโละเหลอ อำเภอรามัน จังหวัดยะลา, รายงานการประชุมสัมมนา “ยุทธศาสตร์การจัดการป่าพรุในลุ่มน้ำสายบุรี,” (คณะวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตปัตตานี, 2538)

⁵³ มะดามิง อารียู, ชาวบ้านเกะรอ ตำบลเกะรอ อำเภอรามัน จังหวัดยะลา, รายงานการประชุมสัมมนา “ยุทธศาสตร์การจัดการป่าพรุในลุ่มน้ำสายบุรี,” (คณะวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตปัตตานี, 2538)

⁵⁴ อาแซ, รายงานการประชุมสัมมนา “ยุทธศาสตร์การจัดการป่าพรุในลุ่มน้ำสายบุรี,” (คณะวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตปัตตานี, 2538) น. 20-21.

⁵⁵ วีรวัจน์ ธีระประศาสน์ (กรมป่าไม้), รายงานการประชุมสัมมนา “ยุทธศาสตร์การจัดการป่าพรุในลุ่มน้ำสายบุรี,” (คณะวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตปัตตานี, 2538) น. 15.

บ้านกือเม็ง ตำบลอาซ่อง อำเภอรามัน จังหวัดยะลา⁵⁶ พบว่า มีโครงการพัฒนานับแต่ปี พ.ศ. 2504 จนถึงปัจจุบันเป็นจำนวนมากซึ่งส่วนใหญ่เป็นการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐาน และมีโครงการที่ได้ส่งผลกระทบมาจนปัจจุบัน เช่น โครงการสร้างอ่างเก็บน้ำรูปตัวยู (U) ของรพช. แต่ขณะเดียวกันก็มีการพัฒนาที่ชาวบ้านชอบจำนวนมาก ซึ่งอยู่ภายใต้ความเห็นชอบและสอดคล้องกับความต้องการของชุมชน จึงสะท้อนให้เห็นว่า ชาวบ้านไม่ได้ปฏิเสธการพัฒนา แต่ไม่ชอบการพัฒนาที่ไม่ได้ให้ชาวบ้านเข้ามามีส่วนร่วมอย่างแท้จริง

อย่างไรก็ตาม การศึกษาผลกระทบดังกล่าวพบว่ายังมีมุมมองเพียงด้านเดียว เพราะเป็นการศึกษาผลกระทบที่เกิดขึ้นจากโครงการพัฒนาต่าง ๆ ของรัฐ จึงยังขาดองค์ความรู้เกี่ยวกับผลกระทบที่เกิดขึ้นจากการพัฒนาหรือการจัดการของชุมชน และส่วนอื่น ๆ ที่ได้มีส่วนในการเข้ามาพัฒนา ดังนั้นจำเป็นที่จะต้องมีการติดตามประเมินผลให้เกิดความรู้ความเข้าใจดังกล่าวอย่างรอบด้าน เพื่อการพัฒนาจะได้เป็นการพัฒนาที่ยั่งยืนอย่างแท้จริง

ในท้ายที่สุดแล้ว ด้วยผลกระทบที่เกิดขึ้นอย่างกว้างขวางนี้ได้ทำให้ชาวบ้านจำนวนหนึ่งเกิดความตระหนัก ตื่นตัว รวมกลุ่มขึ้นเพื่อเข้ามากำหนดทิศทางในการแก้ไขปัญหา โดยทำความเข้าใจได้จากการเกิดกลุ่มภาคี เครือข่าย จำนวนมาก ซึ่งเป็นเครือข่ายที่เข้ามาจัดการทรัพยากร และมีกิจกรรมการทำงานกันอย่างต่อเนื่องถึงปัจจุบัน ดังได้กล่าวมาแล้วข้างต้น

1.5 วิธีการศึกษา

1) วิธีการและกิจกรรมการดำเนินงาน

โครงการวิจัยเพื่อพัฒนาการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการลุ่มน้ำสายบุรีมีความเชื่อมั่นว่าความขัดแย้งในการใช้ทรัพยากรลุ่มน้ำสายบุรีสามารถจัดการแก้ไขได้โดยอาศัยองค์ความรู้ การมีส่วนร่วมของประชาชน และนโยบายรัฐที่เหมาะสมสอดคล้องกับความต้องการของประชาชนเป็นสำคัญ งานวิจัยนี้จึงใช้รูปแบบงานวิจัยเชิงปฏิบัติการ (Participatory action research) ที่เน้นการมีส่วนร่วมในการศึกษาหาข้อมูลข้อเท็จจริงทางวิชาการและการให้ข้อมูลกับชุมชนเกี่ยวกับโครงการพัฒนาตามแนวนโยบายภาครัฐ เช่น การสร้างเขื่อน การส่งเสริมการปลูกปาล์มน้ำมัน ตลอดจนองค์ความรู้และภูมิปัญญาของชุมชนลุ่มน้ำสายบุรีในการจัดการทรัพยากร และสร้างเวทีสาธารณะทางวิชาการแบบมีส่วนร่วมในการพัฒนาทางเลือกการจัดการทรัพยากร การพัฒนาข้อเสนอทางนโยบายและการปฏิบัติในการจัดการทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมในพื้นที่ลุ่มน้ำสายบุรีอย่างสันติวิธี

เพื่อให้สามารถบรรลุวัตถุประสงค์ดังกล่าว โครงการฯจึงพยายามพัฒนาโครงสร้างการทำงานที่มีความเป็นไปได้ในสถานการณ์ที่ไม่ปกติด้วยการทำให้เกิดการมีส่วนร่วมของทุกภาคส่วน โดยมีพื้นฐานของการสร้างความเข้าใจในทีมงานและสร้างความร่วมมือกับผู้สนับสนุนจาก

⁵⁶ นุกุล รัตนากุล และคณะ, โครงการศึกษาการพัฒนาชุมชนโดยชุมชน(มีส่วนร่วม) กรณีบ้านกือเม็ง ตำบลอาซ่อง อำเภอรามัน จังหวัดยะลา, (ศูนย์ศึกษาและพัฒนาสันติวิธี มหาวิทยาลัยมหิดล, 2552)

หลายฝ่ายในทุกกระบวนการของการวิจัย และได้ทำให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ร่วมกัน ในช่วงของการปฏิบัติงาน โดยมีรายละเอียดต่อไปนี้

ตารางที่ 1 กิจกรรมการดำเนินงาน

ลำดับ	กิจกรรม	ช่วงเวลา	หมายเหตุ
1.	การสร้างความเข้าใจโครงการ	ส.ค.-17 ธ.ค. 51	
2.	การอบรมการเก็บข้อมูลภาคสนาม	13-14 ก.ย. 51	
3.	การสร้างเครื่องมือแบบสอบถาม	25 ก.ย.-31 ต.ค. 51	ร่วมกันทำระหว่างนักวิจัยจากสถาบันการศึกษาและนักวิจัยชุมชน
4.	การพัฒนา TOR กรณีศึกษา	25 ก.ย.-17 ธ.ค. 51	ผู้วิจัยบางท่านถอนตัว จึงต้องหาผู้วิจัยใหม่
5.	การทบทวนวรรณกรรม	ตลอดโครงการ	
6.	การจัดทำ GIS	22 ก.ย. 51-เม.ย. 52	กระบวนการจัดซื้อภาพถ่ายทางอากาศและภาพถ่ายดาวเทียม ได้มาอย่างล่าช้า
7.	การเก็บข้อมูลด้วยแบบสอบถาม	16 ต.ค. 51-ก.พ. 52	สถานการณ์ไม่ปลอดภัย/ถูกคุกคาม
8.	การเก็บข้อมูลด้วยการสัมภาษณ์	พ.ย. 51-เม.ย. 52	สถานการณ์ไม่ปลอดภัย
9.	การเก็บข้อมูลด้วยการสนทนากลุ่ม	ม.ค.-เม.ย. 52	สถานการณ์ไม่ปลอดภัย
10.	การสังเกต	ตลอดโครงการ	
11.	การรวบรวมข้อมูล	16 ต.ค. 51-ก.พ. 52	มีความล่าช้าตามช่วงเวลาที่เกิดสถานการณ์ไม่ปลอดภัย
12.	การจัดระบบข้อมูลและประมวลผล	16 ต.ค. 51-เม.ย. 52	เนื่องจากข้อมูลแบบสอบถามมีจำนวนมาก เมื่อมีการแก้ไขปรับเปลี่ยนลักษณะการวิเคราะห์ข้อมูล หลังจากออกแบบฐานข้อมูลเสร็จแล้ว จึงทำให้ต้องแก้ไขระบบฐานข้อมูล ส่งผลให้

ลำดับ	กิจกรรม	ช่วงเวลา	หมายเหตุ
			เกิดความล่าช้า
13.	การสรุปและวิเคราะห์ข้อมูล	20 ธ.ค. 51, 13-14 มี.ค. 52, 6-7 เม.ย. 52	มีการเปลี่ยนหน่วยการ วิเคราะห์จากทั้งลุ่มน้ำไป เป็นแยกตามภูมินิเวศ ตอนบน ตอนกลาง ตอนล่าง จึงต้องสรุปและ วิเคราะห์ข้อมูลใหม่
14.	การเขียน(ร่าง)รายงานการวิจัย	พ.ค. 52	
15.	การนำเสนอผลการวิจัย	20 พ.ค. 52, มี.ย. 52	
16.	การจัดทำรายงานการวิจัยฉบับ สมบูรณ์	มี.ย.-ต.ค. 52	

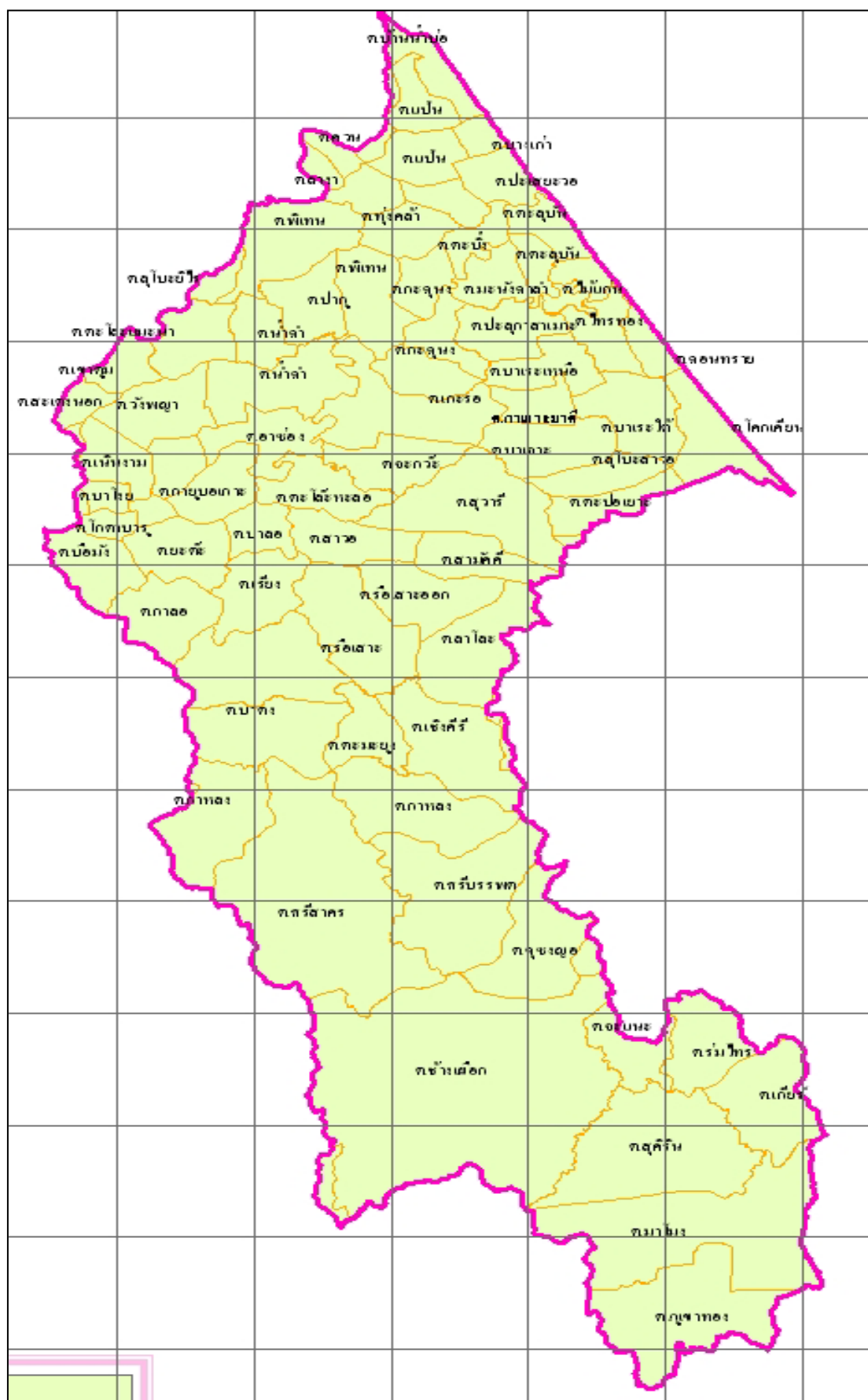
2) การกำหนดพื้นที่วิจัยและประชากรตัวอย่าง

โครงการวิจัยเพื่อพัฒนาการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการลุ่มน้ำสายบุรี มีพื้นที่วิจัยครอบคลุมฐานทรัพยากรสิ่งแวดล้อมที่เกี่ยวข้องกับคุณภาพชีวิตของชุมชน 35 ตำบล ในเขต 3 จังหวัดชายแดนภาคใต้ คือ ยะลา ปัตตานี นราธิวาส ดังนี้

2.1) จังหวัดนราธิวาส จำนวน 14 ตำบล ได้แก่ อำเภอสุคีริน ในเขตตำบลสุคีริน, อำเภอศรีสาคร ในเขตตำบลศรีสาคร ตำบลสากอ, อำเภอบาเจาะ ในเขตตำบลบาเราะเหนือ ตำบลบาเราะใต้ ตำบลปะลุกาสาเมาะ ตำบลบาเจาะ ตำบลกาเยาะมาตี ตำบลลาโวีสะวอ, อำเภอเย็งอ, อำเภอเรือเสาะ ในตำบลสวอ ตำบลสุวารี ตำบลสามัคคี ตำบลเรือเสาะออก

2.2) จังหวัดปัตตานี จำนวน 16 ตำบล ได้แก่ อำเภอกะพ้อ ในเขตตำบลกะบุรี ตำบลตะโล๊ะดีอรัมมัน ตำบลปล่องหอย, อำเภอสายบุรี ในเขตตำบลตะบั้ง ตำบลปะเสยาวอ ตำบลกะลาพอ ตำบลกะตุนง ตำบลละหาร, อำเภอทุ่งยางแดง ในเขตตำบลปากู ตำบลน้ำดำ ตำบลตะโล๊ะมะนะ ตำบลพิเทน, อำเภอไม้แก่น ในเขตตำบลไทรทอง ตำบลตะโล๊ะไกรทอง ตำบลไม้แก่น

2.3) จังหวัดยะลา จำนวน 5 ตำบล อำเภอรามัน ในเขตตำบลท่าธง ตำบลเกะรอ ตำบลอาซ่อง ตำบลตะโล๊ะเหลอ ตำบลกาลอ

ภาพที่ 2 แผนที่ลุ่มน้ำสายบุรี (แหล่งที่มา : สำนักชลประทานที่ 17)

ทั้งนี้ ระหว่างการทำงานของนักวิจัยชุมชนนั้นได้มีสถานการณ์รุนแรงเกิดขึ้นหลายครั้ง แต่ด้วยโครงการมีเครือข่ายองค์กรชุมชนด้านทรัพยากรธรรมชาติเป็นทุนเดิม จึงสามารถแก้ไขปรับเปลี่ยนพื้นที่เป้าหมายในการเก็บข้อมูลเพื่อให้เหมาะสมกับสถานการณ์ได้ ทำให้การเก็บข้อมูลยังคงมีความครอบคลุมพื้นที่ลุ่มน้ำ และยังได้ขยายพื้นที่ในการเก็บข้อมูลออกไปเพื่อให้ครอบคลุมความสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นด้วยระบบนิเวศของลุ่มน้ำ รวมออกไปเป็น 56 ตำบล ใน 11 อำเภอ โดยสามารถแบ่งพื้นที่ตามลักษณะภูมิเวศได้ดังนี้

พื้นที่ตอนบน เป็นพื้นที่ต้นน้ำ พื้นที่ส่วนใหญ่เป็นภูเขา ลักษณะป่าเป็นป่าดิบชื้น มีลำธารหรือสายน้ำย่อยจำนวนมาก และมีขอบตลิ่งสูง ทางทิศใต้เขตเทือกเขาสันกาลาคีรีติดรัฐเปรูค ประเทศมาเลเซีย ส่วนในประเทศไทยอยู่ในบางพื้นที่ของเขตอำเภอศรีสาคร สุคิริน รือเสาะ จะนะ บาเจาะ ยี่งอ อำเภอเมือง จังหวัดนราธิวาส บางพื้นที่ในเขตอำเภอสายบุรี ทุ่งยางแดง กะพ้อ จังหวัดปัตตานี และบางพื้นที่ในเขตอำเภอรามัน จังหวัดยะลา

พื้นที่ตอนกลาง พื้นที่ตอนกลางเป็นพื้นที่รองรับน้ำ ประชาชนมักประกอบอาชีพการเกษตรเป็นส่วนใหญ่ เช่น ทำนา ประมงน้ำจืด สวนยางพารา สวนผลไม้ เป็นต้น รวมทั้งเป็นพื้นที่ที่ได้รับผลโดยตรงทั้งด้านบวกและลบจากพื้นที่ตอนบน ลักษณะป่าเป็นป่าพรุ ป่าบึงน้ำจืด อยู่ในบางพื้นที่ของเขตอำเภอบาเจาะ ศรีสาคร รือเสาะ ยี่งอ และอำเภอเมือง จังหวัดนราธิวาส บางพื้นที่ในเขตอำเภอทุ่งยางแดง อำเภอกะพ้อ สายบุรี ปะนาละ และอำเภอยะรัง จังหวัดปัตตานี และบางพื้นที่ในเขตอำเภอรามัน อำเภอเมือง จังหวัดยะลา

พื้นที่ตอนล่าง เป็นพื้นที่ที่มีความลาดชันน้อย อยู่ในที่ราบลุ่มน้ำท่วมถึงหรือพื้นที่ราบลุ่ม พื้นที่ลุ่มน้ำขัง และพื้นที่ติดแม่น้ำ พื้นที่ชายฝั่งซึ่งเป็นพื้นที่ระบายน้ำ มีการทับถมของตะกอนแม่น้ำ และได้รับอิทธิพลน้ำขึ้นน้ำลงของน้ำเค็ม เป็นพื้นที่ที่ได้รับผลกระทบโดยตรงกับการเปลี่ยนแปลงของระบบอุทกวิทยา โดยเฉพาะปริมาณน้ำที่ถูกระบายมาจากพื้นที่ตอนบนและตอนกลาง ลักษณะป่าโดยทั่วไปเป็นป่าสนทราย ป่าชายหาด ป่าชายเลน พื้นที่ตอนล่างอยู่ในเขตบางส่วนของอำเภอปะนาละ อำเภอสายบุรี อำเภอไม้แก่น จังหวัดปัตตานี และบางส่วนของตำบลโคกเคียน อำเภอเมือง จังหวัดนราธิวาส

ทั้งนี้ มีประชากรให้ข้อมูลรวมทั้งสิ้น จำนวน 1,381 คน โดยสามารถแยกประเภทและลักษณะของประชากรตามภูมิเวศได้ดังนี้

ตารางที่ 2 ตัวอย่างประชากร

ลักษณะประชากร		จำนวน (ร้อยละ)		
		ตอนบน	ตอนกลาง	ตอนล่าง
เพศ	ชาย	341 (71.5)	398 (65.2)	156 (53.1)
	หญิง	135 (28.3)	211 (34.6)	138 (46.9)
	รวม	477	610	294
อายุ	25 ปีขึ้นไป	(94)	(91.1)	(87.8)
สถานภาพสมรส	คู่	(81.3)	(77.5)	(80.3)
ระดับการศึกษาสูงสุด	ประถมและมัธยม	(60.1)	(56.7)	(62.3)
การนับถือศาสนา	อิสลาม	(85.1)	(96.1)	(88.4)

3) การสร้างความเข้าใจและเตรียมความพร้อม

การเตรียมความพร้อมและสร้างความเข้าใจ เป็นการสร้างคณะผู้วิจัยจากกลุ่มคนหลายฝ่าย ได้แก่ นักวิชาการจากสถาบันการศึกษา ผู้ประสานงาน นักวิจัยชุมชน แกนนำชุมชน โดยผ่านการคัดเลือกทีมงาน การกำหนดบทบาทหน้าที่ และการอบรมเก็บข้อมูลภาคสนาม เพื่อให้ได้คณะผู้วิจัยที่ครอบคลุมพื้นที่การวิจัยดังกล่าว ดังรายละเอียดต่อไปนี้

3.1) การคัดเลือกทีมงาน

โครงการวิจัยเพื่อพัฒนาการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการลุ่มน้ำสายบุรี ได้ประชุมปรึกษาหารือระหว่างนักวิชาการจากสถาบันศึกษาและแกนนำชาวบ้าน จากนั้นแกนนำชาวบ้านได้นำเรื่องไปพูดคุยปรึกษาหารือกัน ทำให้มีชาวบ้านที่สนใจเข้าร่วมทำงานวิจัยในฐานะนักวิจัยชุมชน ในระยะแรก 25 คน ต่อมาเมื่อมีการพูดคุยเกี่ยวกับงานวิจัยกว้างขวางขึ้น ก็ทำให้มีชาวบ้านมาสมัครเข้าร่วมเป็นนักวิจัยชุมชนเพิ่มขึ้นรวมเป็นจำนวน 51 คน

ภาพที่ 3 นักวิชาการจากสถาบันการศึกษา และนักวิจัยชุมชน

3.2) การกำหนดบทบาทหน้าที่

ก่อนที่จะเริ่มดำเนินงานในพื้นที่ โครงการฯ ได้ปรับโครงสร้างการทำงานให้เหมาะสมโดยมีการประชุมเตรียมความพร้อม เพื่อทำความเข้าใจบทบาทหน้าที่ของแต่ละฝ่าย ภายในทีมงาน ส่วนกลาง นักวิชาการในพื้นที่ นักวิจัยชุมชนและแกนนำชุมชน โดยได้มีการประชุมหารือชี้แจงเป็นระยะ นับตั้งแต่กลางเดือนสิงหาคมถึงปลายเดือนกันยายน รวมทั้งการประสานงานในพื้นที่ โดยผู้ประสานงานภาคสนาม นักวิชาการ นักวิจัยชุมชน แกนนำชุมชน และผู้ประสานงานการวิจัยโครงการ การดำเนินงานในระยะเริ่มต้นใช้เวลาสองเดือนแรก เพื่อให้เกิดการเรียนรู้ระหว่างกันของทีมงานทั้งส่วนกลางและในพื้นที่ ซึ่งทำให้ได้กรอบการทำงานและโครงสร้างการทำงานที่จะทำให้ขั้นตอนต่างๆสามารถดำเนินต่อไปได้

3.3) การอบรมเก็บข้อมูลภาคสนาม

หลังจากได้วางแผนงานและจัดโครงสร้างการทำงานที่ลงตัวแล้ว ลำดับต่อมาคือการพัฒนา นักวิจัยชุมชนหรือนักวิจัยชาวบ้าน เพราะการจะทำให้ผู้ที่ไม่เคยผ่านกระบวนการวิจัยและไม่คุ้นเคยกับกระบวนการแสวงหาความรู้แบบการวิจัยนั้นเป็นงานหนึ่งที่สำคัญมาก โครงการฯ จึงจำเป็นต้องสร้างความรู้ความเข้าใจร่วมกันระหว่างนักวิชาการและทีมงานส่วนกลางในฐานะพี่เลี้ยงผู้เข้าไปสร้างกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันกับนักวิจัยชุมชน ด้วยการอบรม “การเก็บข้อมูลภาคสนาม”

ภาพที่ 4 การอบรมเก็บข้อมูลภาคสนาม วันที่ 13-14 ก.ย. 2551 ณ โรงแรมเชาว์เทิร์นวิว จ.ปัตตานี

การอบรมในครั้งนี้เป็นการระดมความคิดจากนักวิจัยชุมชน แกนนำชุมชน และทีม นักวิชาการจากสถาบันศึกษา เพื่อร่วมกันอภิปราย โดยการสร้างบรรยากาศการเรียนรู้ร่วมกันเอง ให้ผู้เข้าร่วมอบรมได้แสดงความคิดเห็นอย่างทั่วถึง จากการอบรมการเก็บข้อมูล ภาคสนามในครั้งนี้ ไม่เพียงทำให้นักวิจัยชุมชนและแกนนำชุมชนมีความรู้ความเข้าใจต่อ โครงการฯ แต่ยังได้ชุดโครงสร้างคำถามที่จะทำให้ได้ข้อมูลมาตอบโจทย์การวิจัย ทั้งข้อมูลด้าน สารสนเทศภูมิศาสตร์ (GIS) ที่ทำให้เข้าใจสถานการณ์การเปลี่ยนแปลงทางกายภาพ ข้อมูล ทางด้านการเมือง เศรษฐกิจ สังคมวัฒนธรรมที่ทำให้เข้าใจภาพรวมของสถานการณ์ลุ่มน้ำสายบุรี และข้อมูลเจาะลึกที่ทำให้เข้าใจประเด็นในรายละเอียดเกี่ยวกับการจัดการทรัพยากร เช่น พื้นที่นาร้าง การปลูกพืชพลังงาน การจัดการแหล่งน้ำ ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นและพื้นที่สำคัญ ที่ จะสะท้อนให้เห็นการเปลี่ยนแปลงและผลกระทบต่อเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม ซึ่งทำให้ เห็นทิศทางการวิจัยที่จะนำไปสู่ทางเลือกในการจัดการทรัพยากรลุ่มน้ำสายบุรี

4) การสร้างเครื่องมือ

จากการสร้างความเข้าใจเพื่อให้เกิดความรู้ความเข้าใจดังกล่าวนับว่าเป็นการสร้างฐาน คิดสำคัญให้ผู้ร่วมงาน แม้เป็นเพียงการเรียนรู้ในเชิงทฤษฎี และเป็นการจัดกระบวนการเรียนรู้ที่ อยู่ห่างไกลจากพื้นที่วิจัย แต่ก็พื้นฐานคิดสำคัญที่จะต่อยอดไปสู่การดำเนินงานขั้นต่อไปในพื้นที่ ได้ โดยทีมนักวิชาการ ทีมงานส่วนกลาง นักวิจัยชุมชน และแกนนำชุมชน ได้ร่วมกันพัฒนา

เครื่องมือการวิจัยที่มาจากโครงสร้างคำถามซึ่งได้จากการฝึกอบรมการเก็บข้อมูลที่ผ่านมา พร้อมกับการพยายามสร้างความเข้าใจการดำเนินงานของโครงการฯให้กับผู้มีส่วนร่วมได้รับรู้เพิ่มขึ้นอย่างต่อเนื่อง

ภาพที่ 5 การประชุมเตรียมการก่อนลงพื้นที่เก็บข้อมูล วันที่ 10 ต.ค. 2551 ณ พิพิธภัณฑ์ประวัติศาสตร์และเครือข่ายเรียนรู้ท้องถิ่น คณะวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตปัตตานี

โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การฝึกอบรมการเก็บข้อมูลภาคสนาม ที่จัดขึ้นในหมู่บ้าน 2 ครั้ง โดยทีมงานส่วนกลางได้เข้าไปพักอาศัยอยู่ในบ้านของแกนนำชุมชน และทำให้ทีมงานส่วนกลางได้มีโอกาสลงไปใกล้ชิดพื้นที่ภาคสนามเป็นครั้งแรก และได้สร้างความคุ้นเคยใกล้ชิดสนิทสนมกับชาวบ้านผ่านการแนะนำการบริหารร่างกาย ซึ่งสิ่งที่ได้รับนอกจากความคุ้นเคยที่เกิดขึ้นจากกิจกรรมดังกล่าวแล้ว ทุกฝ่ายได้เข้ามาร่วมกันอภิปรายเพื่อปรับปรุงเครื่องมือที่เป็นแบบสอบถามอย่างจริงจังเพื่อให้มีความสอดคล้องเหมาะสมกับสถานการณ์ในพื้นที่มากขึ้น ซึ่งนักวิชาการและทีมงานส่วนกลางได้เรียนรู้เป็นอย่างดีว่า การสร้างเครื่องมือหรือแบบสอบถามนั้นต้องคำนึงถึงความอ่อนไหวในหลายเรื่อง เช่น ความหวาดระแวง ความเชื่อทาง ศาสนา สถานการณ์ความมั่นคง ความปลอดภัย แม้กระทั่งภาษาก็มีความสำคัญต่อการพัฒนาเครื่องมือดังกล่าวและได้ถกเถียงอย่างกว้างขวางเพื่อหาถ้อยคำอันเหมาะสมที่เข้าใจร่วมกันได้ เพราะเครื่องมือที่กำลังพัฒนาร่วมกันนี้ คือ สิ่งนี้นักวิจัยชุมชนหรือชาวบ้านผู้ไม่เคยผ่านกระบวนการวิจัย การเก็บข้อมูล แบบมีหลักวิชาการต้องนำไปใช้ การใช้ภาษาจึงไม่ได้มุ่งให้

นักวิชาการเข้าใจเท่านั้น แต่มุ่งให้นักวิจัยชุมชนรวมถึงชาวบ้านทั่วไปสามารถเข้าใจได้ง่ายเพื่อสามารถนำเครื่องมือดังกล่าวไปใช้ได้อย่างมีประสิทธิภาพ

ภาพที่ 6 การฝึกอบรมการเก็บข้อมูลภาคสนาม วันที่ 11 ต.ค. 2551
ณ บ้านมะยุง ตำบลปะลุกลาสาเมา อำเภอบาเจาะ จังหวัดนราธิวาส

ภาพที่ 7 การฝึกอบรมการเก็บข้อมูลภาคสนาม วันที่ 12 ต.ค. 2551
ณ บ้านบือเจาะ ตำบลสาวอ อำเภอรีอเสาะ จังหวัดนราธิวาส

ดังนั้น การพัฒนาเครื่องมือแบบสอบถามจึงได้มีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกันอย่างต่อเนื่องตลอดระยะเวลาช่วงสามเดือนแรก นอกจากนี้ นักวิจัยชุมชน ยังได้ร่วมกันกำหนดพื้นที่เป้าหมายในการเก็บข้อมูลภาคสนาม ซึ่งจะเป็นพื้นที่ที่สามารถสะท้อนข้อมูล ความรู้สึกนึกคิดที่เป็นตัวแทนของคนลุ่มน้ำสายบุรีได้อย่างแท้จริง และต้องแสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์เชื่อมโยงทั้งภูมิโนเวศตอนบน ตอนกลาง และตอนล่าง ให้กระจายในกลุ่มประชากรที่หลากหลายทั้งเพศ อายุ อาชีพ อันสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับการใช้ทรัพยากรและเป็นพื้นที่ซึ่งมีความปลอดภัยกับนักวิจัยชุมชนในระดับหนึ่งด้วย

ภาพที่ 8 นักวิจัยชุมชนร่วมกันกำหนดพื้นที่ในการเก็บข้อมูล

จากที่ได้กล่าวมาข้างต้น การดำเนินงานมีลักษณะค่อยเป็นค่อยไป เพื่อต้องการเน้นให้นักวิจัยชุมชนเกิดความรู้ความเข้าใจอย่างแท้จริง ขณะเดียวกันก็ให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันระหว่างนักวิชาการ ทีมงานส่วนกลาง นักวิจัยชุมชนและแกนนำชุมชน เพราะสิ่งเหล่านี้จะนำมาซึ่งการมีส่วนร่วมอย่างเข้มข้นตามความคาดหวังของโครงการฯ ทั้งยังทำให้กระบวนการวิจัยเป็นกระบวนการสร้างภาคี เครือข่าย ที่จะเชื่อมโยงสัมพันธ์เป็นองค์กรชุมชนที่มีความเข้มแข็งอย่างยั่งยืน

5) การเก็บข้อมูลภาคสนาม

การเก็บข้อมูลภาคสนาม เป็นขั้นตอนของการนำเครื่องมือไปใช้เพื่อเก็บข้อมูลในแต่ละภูมิภาค โดยอาศัยแบบสอบถาม การสัมภาษณ์เชิงลึก การสังเกต แล้วบันทึกลงในแบบสอบถาม และสมุดบันทึก โดยมีรายละเอียดดังนี้

5.1) การเก็บข้อมูลด้วยแบบสอบถาม

คณะผู้วิจัยใช้แบบสอบถามเพื่อสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลแต่ละด้าน โดยวันพฤหัสบดีที่ 16 ตุลาคม พ.ศ. 2551 คือ วันที่แรกที่ผู้ประสานงานภาคสนามได้มีการแจกจ่ายแบบสอบถามไปยังพื้นที่ต่างๆ ที่มีนักวิจัยชุมชนทั่วลุ่มน้ำสายบุรี เพื่อให้ให้นักวิจัยชุมชนได้ทดลองใช้เครื่องมือในการเก็บข้อมูลภาคสนาม ที่มีส่วนกลางในฐานะพี่เลี้ยงตามโครงสร้างการทำงานเป็นเพียงผู้เฝ้าดูการทำงานของนักวิจัยชุมชนอยู่ห่างๆ เพื่อประเมินดูว่า ผู้ที่ไม่เคยใช้แบบสอบถามเป็นเครื่องมือทางวิจัยมาก่อนเลยนี้จะรู้สึกเช่นไร และสามารถทำได้มากน้อยเพียงไร โดยเฉพาะในสถานการณ์ที่ไม่ปกติ โดยมีผู้ประสานงานโครงการภาคสนามเป็นผู้เฝ้าติดตามการทำงานของนักวิจัยชุมชนอย่างใกล้ชิด เพื่อจะได้ประเมินผลการทำงานภาคสนามของนักวิจัยชุมชนว่ามีปัญหาอุปสรรคอะไรบ้าง จากนั้นระหว่างวันที่ 27-30 ตุลาคม พ.ศ. 2551 ได้ประชุมติดตามผล การเก็บข้อมูลด้วยแบบสอบถามระหว่างนักวิจัยชุมชน แกนนำชุมชน และผู้ประสานงานภาคสนาม ทำให้รับทราบปัญหาอุปสรรคในการเก็บข้อมูล รวมถึงรับฟังความคิดเห็นและข้อเสนอแนะ เพื่อนำไปพัฒนาและปรับปรุงแบบสอบถามให้สอดคล้องและเหมาะสมมากยิ่งขึ้น

ภาพที่ 9 การเก็บข้อมูลภาคสนามโดยนักวิจัยชุมชน

รูป 10 การเก็บข้อมูลภาคสนามโดยนักวิจัยชุมชน

วันที่ 31 ตุลาคม 2551 มีการประชุมหารือร่วมกันระหว่างทีมนักวิชาการ ฝ่ายประสานงาน ตัวแทนนักวิจัยชุมชนและแกนนำชุมชน เกี่ยวกับข้อมูลและแบบสอบถาม ซึ่งทีมงานส่วนกลางในฐานะพี่เลี้ยงจะร่วมกันประเมินว่า การให้นักวิจัยชุมชนได้ลองเก็บข้อมูลมา 2-3 ชุด ภายในระยะเวลาประมาณหนึ่งสัปดาห์นั้น มีผลเป็นอย่างไร

ภาพที่ 11 การติดตามผลการเก็บข้อมูลภาคสนาม วันที่ 31 ต.ค. 2551

ณ พิพิธภัณฑ์ประวัติศาสตร์และเครือข่ายเรียนรู้ท้องถิ่น คณะวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตปัตตานี

จากตัวอย่างแบบสอบถาม 3 ชุด พบว่า การเก็บข้อมูลด้วยแบบสอบถามนั้น ประสบปัญหาในบางประการ ได้แก่ ภาษาและคำที่เข้าใจยาก เช่น คำว่า หลักวิชาการ ปราชญ์ชาวบ้าน ทรัพยากร เป็นต้น ตลอดจนความรู้สึกไม่สบายใจและหวาดระแวงของผู้ให้ข้อมูลในเรื่องรายได้-รายจ่าย และการไม่เข้าใจคำถาม ความไม่เข้าใจนี้ มีความเกี่ยวข้องทั้งถ้อยคำที่ใช้ และความหมายของประโยคที่ค่อนข้างยาว จึงได้มีการปรับปรุงแบบสอบถามอีกครั้ง ส่วนปัญหาเรื่องความรู้สึกไม่สบายใจของผู้ให้ข้อมูล ซึ่งเป็นข้อสันนิษฐานของทีมงานอยู่ก่อนแล้วว่าจะเกิดขึ้น เมื่อวิเคราะห์แล้วมีความเห็นร่วมกันว่า ปัญหานี้เป็นปัญหาด้านเทคนิคของผู้สอบถาม แม้โดยธรรมชาติของผู้ให้ข้อมูลจะรู้สึกอึดอัดหรือไม่เต็มใจ หรือไม่เคยคิดคำนวณในเรื่องรายได้-รายจ่าย แต่เทคนิคของผู้สอบถามนั้นก็มีความสำคัญที่จะทำให้ได้ข้อมูลส่วนนี้มา จึงได้มีความเห็นร่วมกันว่า ผู้สอบถามจะต้องสังเกตพฤติกรรม สถานการณ์ อารมณ์ ความรู้สึก ของผู้ให้ข้อมูลว่า มีความพร้อม หรือมีความยินดี มีอารมณ์ร่วมในการสนทนาหรือไม่เพียงไร การสอบถามข้อมูล โดยเฉพาะเรื่องรายได้-รายจ่าย ก็อาจจะเก็บไว้ถามในลำดับสุดท้าย หรือในช่วงที่เกิดความสนิทสนม มีความเพลิดเพลินกับการสนทนาเป็นอย่างดีแล้ว และการเก็บข้อมูลในเรื่องอื่น ๆ ก็ให้พิจารณาในลักษณะเดียวกัน กระบวนการที่จะทำให้ได้ข้อมูลมานั้นจึงมีพื้นฐานสำคัญที่การสร้างบรรยากาศความเป็นกันเอง ความรู้สึกคุ้นเคย และความไว้วางใจระหว่างกัน

ก่อนเป็นประการแรก และหากไม่เป็นเช่นนั้น ก็อาจทำให้การเก็บข้อมูลในครั้งนั้นส่งผลเสียต่อความสัมพันธ์ระหว่างกันได้ด้วย เพราะจะเข้าไปสร้างเงื่อนไขความยุ่งยากลำบากใจต่อกัน

5.2) การสัมภาษณ์เชิงลึก

การเก็บข้อมูลด้วยการสัมภาษณ์เชิงลึก ผู้วิจัยได้ทำการสัมภาษณ์ชาวบ้านตลอดลุ่มน้ำสายบุรี ด้วยการสนทนาอย่างไม่เป็นทางการ เป็นรายบุคคลบ้าง เป็นกลุ่มบ้าง โดยอาศัยเครือข่ายการทำงานที่ผ่านมาขององค์กรชาวบ้านพิทักษ์ลุ่มน้ำสายบุรี เพื่อให้ทราบปัญหาเชิงลึกของบุคคลและกลุ่มบุคคล เช่น กรณีการจัดการที่ดินทำกิน ประวัติศาสตร์การต่อสู้ชีวิต ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น ความยากลำบากเป็นรายกรณี สถานการณ์ความไม่สงบ ภูมิปัญญาชาวบ้านในการจัดการทรัพยากร การเก็บข้อมูลด้วยการสัมภาษณ์เชิงลึกได้ดำเนินการอย่างต่อเนื่องตั้งแต่ช่วงเริ่มต้นโครงการจนใกล้สิ้นสุดโครงการ โดยให้แกนนำชุมชนชักชวนชาวบ้านทั้งผู้ที่รับผลกระทบจากโครงการพัฒนาต่างๆ และชาวบ้านผู้สนใจร่วมเรียนรู้ มาร่วมสนทนากันอย่างไม่เป็นทางการ โดยอาศัยสถานที่ต่างๆ ที่เหมาะสม เช่น บ้านแกนนำชุมชน ร้านน้ำชา สถานที่ราชการ ศาลาสาธารณะ เป็นต้น

ภาพที่ 12 การสัมภาษณ์กลุ่ม ณ ศาลาสาธารณะ บ้านทอนนาอิม ตำบลโคกเคียน อำเภอบาเจาะ จังหวัดนราธิวาส

5.3) การสังเกต

การสังเกต คณะผู้วิจัยดำเนินการร่วมกับการออกไปสัมภาษณ์เชิงลึก การสนทนากลุ่มทุกครั้ง และการสำรวจพื้นที่ โดยผู้นำชุมชน แกนนำชุมชน นักวิจัยชุมชน และชาวบ้าน เป็นผู้นำไปดูสถานที่สำคัญต่างๆ หลังจากได้พูดคุยกันแล้ว นอกจากนั้น คณะผู้วิจัยยังมีโอกาสลงพื้นที่

ภาคสนามกันเอง เพื่อสังเกตสภาพพื้นที่โดยทั่วไป เพื่อให้เข้าใจสภาพทรัพยากรธรรมชาติ ทั้งพื้นที่ป่าดอนบน พื้นที่พรุ ป่าชายเลน ป่าสนทราย คลองส่งน้ำ วิถีชีวิตประจำวัน และการประกอบอาชีพต่างๆ เช่น การหาปลา กรีดยาง ค้าขาย เป็นต้น เพื่อให้เข้าใจบริบทของสภาพพื้นที่จริงที่จะสามารถนำมาเชื่อมโยงจากคำบอกเล่าของชาวบ้านที่ได้ทำการสัมภาษณ์เชิงลึก และการสนทนากลุ่ม

ภาพที่ 13 ลงพื้นที่ดูโครงการส่งเสริมปลูกพืชเศรษฐกิจ บริเวณพรุบาเจาะ จังหวัดนราธิวาส

6) การวิเคราะห์ข้อมูล

การวิเคราะห์ข้อมูล เป็นขั้นตอนสืบเนื่องมาจากการรวบรวมข้อมูลภาคสนาม เพื่อนำมาจัดระบบข้อมูล และทำการประมวลผลข้อมูล ก่อนที่จะนำข้อมูลมาใช้วิเคราะห์และสรุปผลทางการวิจัย โดยมีรายละเอียดดังนี้

6.1) การรวบรวมข้อมูล

ผู้ประสานงานภาคสนามเป็นผู้รวบรวมข้อมูลจากนักวิจัยชุมชนทุกพื้นที่ในจังหวัดยะลา ปัตตานี และนราธิวาส เพื่อเก็บรวบรวมมายังส่วนกลางให้ฝ่ายป้อนข้อมูลและจัดระบบข้อมูล จัดทำเป็นฐานข้อมูลด้วยโปรแกรม SPSS และ Microsoft Excel ซึ่งต้องใช้ระยะเวลาในการป้อนข้อมูลอย่างต่อเนื่องตั้งแต่เดือนธันวาคม 2551-มีนาคม 2552

6.2) การจัดระบบข้อมูลและการประมวลผลข้อมูล

ในการจัดระบบข้อมูลเพื่อทำการประมวลผลนั้น ในช่วงแรกเป็นไปอย่างล่าช้า เพราะไม่เพียงเป็นการเริ่มต้นซึ่งทีมงานยังไม่คุ้นเคยกับโครงสร้างฐานข้อมูลแล้วยังต้องมีการปรับแก้โครงสร้างฐานข้อมูลใหม่ด้วย เมื่อโครงสร้างฐานข้อมูลมีความเสถียรภาพแล้ว การป้อนข้อมูลและประมวลผลข้อมูลจึงมีความคล่องตัวขึ้น แต่ในช่วงท้ายของการจัดระบบข้อมูลและการประมวลผลข้อมูล คณะผู้วิจัยได้มีการเปลี่ยนแปลงรูปแบบการวิเคราะห์ที่แตกต่างจากเดิมซึ่งเป็นการประมวลผลรวมทั้งลุ่มน้ำมาเป็นการประมวลผลข้อมูลด้วยการแยกภูมิโนเวศออกเป็น 3 ภูมิโนเวศ เพื่อช่วยให้สามารถอธิบายการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ สังคม และทรัพยากรในพื้นที่ลุ่มน้ำให้เข้าใจได้ง่าย จึงต้องปรับระบบข้อมูลให้เป็นแบบแยกภูมิโนเวศ ทำให้การจัดระบบข้อมูลและประมวลผลข้อมูลในช่วงท้ายสุดล่าช้าออกไป โดยเฉพาะข้อมูลเชิงคุณภาพซึ่งมีจำนวนมากนั้นต้องเริ่มต้นทำการวิเคราะห์และจัดหมวดหมู่ใหม่ ซึ่งทำให้คณะผู้วิจัยได้เรียนรู้และมีประสบการณ์เกี่ยวกับการจัดระบบข้อมูลและการประมวลผลข้อมูลที่ขาดความชัดเจน

6.3) การสรุปและวิเคราะห์ข้อมูล

ได้มีการจัดการสรุปและวิเคราะห์ข้อมูลขึ้นหลายครั้งระหว่างนักวิชาการและทีมงานส่วนกลาง เพื่อหาทิศทางและข้อสังเกตจากข้อมูลที่ได้ ก่อนที่จะมีการสรุปและวิเคราะห์ข้อมูลร่วมกับนักวิจัยชุมชนผู้เก็บข้อมูลด้วยแบบสอบถามจากทุกพื้นที่ จำนวน 3 ครั้ง โดยครั้งแรก ในวันที่ 20 ธันวาคม 2551 ซึ่งฝ่ายจัดระบบข้อมูลและประมวลผลสามารถสรุปข้อมูลและประมวลผลข้อมูลจากแบบสอบถามได้เพียง 23 ชุด จึงยังไม่เห็นแนวโน้มของข้อมูลว่าเป็นอย่างไร แต่ก็ทำให้ทุกคนที่มาร่วมประชุมในครั้งนี้ได้เรียนรู้ถึงกระบวนการจัดระบบข้อมูลและประมวลผลข้อมูล เพื่อนำไปสู่การสร้างองค์ความรู้ที่จะใช้ในการขับเคลื่อนในเรื่องการจัดการทรัพยากรลุ่มน้ำสายบุรีต่อไปได้

ภาพที่ 14 การสรุปและวิเคราะห์ข้อมูล ครั้งที่ 1

เมื่อปัญหาในการจัดระบบข้อมูลและการประมวลผลข้อมูลได้รับการแก้ไขเกี่ยวกับโครงสร้างฐานข้อมูลแล้ว การสรุปและประมวลผลข้อมูลจึงมีความก้าวหน้ามากขึ้น แม้จะรู้สึกถึงความล่าช้าอยู่มาก แต่ในการประชุมสรุปและวิเคราะห์ข้อมูลร่วมกันกับนักวิจัยชุมชนในครั้งที่ 2 มีข้อมูล 630 ชุด ซึ่งพอที่จะทำให้เห็นทิศทางของข้อมูลว่าจะเป็นอย่างไรได้บ้าง

ภาพที่ 15 การสรุปและวิเคราะห์ข้อมูล ครั้งที่ 2

ภาพที่ 16 การสรุปและวิเคราะห์ข้อมูล ครั้งที่ 3

จากนั้น เนื่องจากระยะเวลาการทำงานของโครงการใกล้จะสิ้นสุด แม้ปัญหาต่างๆที่ผ่านมาได้รับการแก้ไขแล้ว แต่การจัดระบบข้อมูลและประมวลผลข้อมูลก็ยังไม่สามารถเร่งรีบได้ เพราะต้องใช้ความละเอียดรอบคอบในการป้อนข้อมูล และตรวจสอบความถูกต้องของข้อมูลจากแบบสอบถาม ซึ่งมีมากถึง 1,381 ชุด การสรุปและวิเคราะห์ข้อมูล ครั้งที่ 3 ในวันที่ 6-7 พฤษภาคม 2552 จึงเป็นการสรุปและวิเคราะห์ข้อมูลโดยทีมนักวิชาการ ผู้ประสานงาน ทีมงานส่วนกลาง และตัวแทนแกนนำชุมชน เพื่อนำข้อมูลทั้งหมดมาเขียนรายงานการวิจัย

7) การนำเสนอผลงานวิจัย

การนำเสนอผลงานวิจัย เริ่มต้นด้วยการประชุมหารือเพื่อกำหนดโครงร่างรายงานการวิจัย ก่อนที่จะเขียนร่างรายงานการวิจัย และนำร่างรายงานการวิจัยนำเสนอต่อสาธารณะ โดยมีรายละเอียดดังนี้

7.1) การพัฒนาโครงร่างงานวิจัย

การพัฒนาโครงร่างงานวิจัย ได้มีการประชุมร่วมกันเพื่อจัดทำโครงร่างรายงานการวิจัย ตลอดทั้งแบ่งกลุ่มเพื่อสรุปข้อมูลตามภูมินิเวศ ตลอดระยะเวลา 2 วัน ซึ่งทำให้ได้โครงร่างรายงานการวิจัยที่จะนำไปยกร่างเขียนรายงานการวิจัยต่อไป ได้แก่ กรอบโครงการวิจัย, สถานการณ์ลุ่มน้ำสายบุรี, ภูมินิเวศลุ่มน้ำสายบุรี, ประวัติศาสตร์ชุมชน, กรณีตัวอย่างผลกระทบจากการจัดการทรัพยากร ขณะเดียวกันก็ทำให้ได้ข้อมูลเชิงคุณภาพที่มีความสำคัญจากการสนทนากลุ่ม เพื่อนำมาประกอบเสริมข้อมูลเชิงปริมาณที่มีอยู่แล้วด้วย

ภาพที่ 17 การพัฒนาโครงร่างงานวิจัย

ภาพที่ 18 การเขียนโครงร่างรายงานการวิจัย

7.2) การเขียนโครงร่างรายงานการวิจัย

การเขียนโครงร่างรายงานการวิจัยนั้น คณะผู้วิจัยพัฒนาโครงร่างมาอย่างต่อเนื่อง โดยเริ่มเขียนบทที่ 1-2 มาก่อนล่วงหน้าแล้วนับแต่เริ่มโครงการฯ ซึ่งในส่วนของการทบทวนวรรณกรรมนั้น ได้มีการสืบค้นเอกสาร วรรณกรรมหรืองานวิจัยที่เกี่ยวข้องมาโดยตลอดจนถึงช่วงสุดท้ายที่ร่วมกันเขียนบทอื่นๆ ด้วยการใช้ข้อมูลทั้งเชิงปริมาณและคุณภาพ และเรียบเรียงเพื่อนำเสนอต่อนักวิจัยชุมชนก่อนที่จะนำเสนอต่อเวทีสาธารณะ

7.3) การนำเสนอรายงานการวิจัย

การนำเสนอผลรายงานการวิจัย โดยจัดขึ้นในพื้นที่การวิจัย เพื่อให้เกิดการแลกเปลี่ยนและให้ข้อเสนอแนะต่อข้อมูลทางการวิจัย ซึ่งได้มีผู้ให้ความสนใจจำนวนมาก โดยเฉพาะนักวิชาการ สื่อมวลชน หน่วยงานภาครัฐ จึงทำให้โครงการฯ ได้รับข้อเสนอแนะและนำมาปรับปรุงเพื่อจัดทำรายงานการวิจัยฉบับสมบูรณ์ต่อไป

ภาพที่ 19 การนำเสนอร่างรายงานการวิจัยต่อเวทีสาธารณะ

ณ คณะวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตปัตตานี

1.6 ระยะเวลาในการดำเนินงาน

โครงการวิจัยเพื่อพัฒนาการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการลุ่มน้ำสายบุรี ใช้ระยะเวลาดำเนินการภายในสัญญาทั้งสิ้น 6 เดือน แต่เนื่องจากมักเกิดสถานการณ์ความไม่สงบในพื้นที่ เป็นผลให้การดำเนินงานมีความล่าช้า จึงได้ขยายการทำงานออกไปอีก 3 เดือน รวมระยะเวลาในการดำเนินงานทั้งสิ้น 9 เดือน

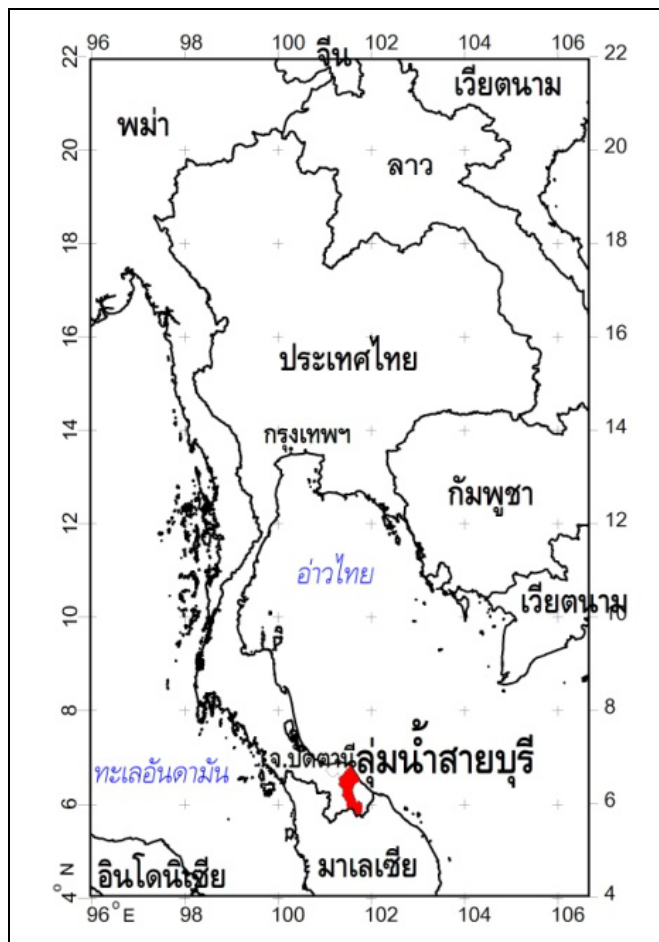
1.7 องค์กรรับผิดชอบ

องค์กรหลักในการทำวิจัย ได้แก่ ศูนย์ศึกษาและพัฒนาสันติวิธี มหาวิทยาลัยมหิดล พิพิธภัณฑ์ประวัติศาสตร์และเครือข่ายเรียนรู้ท้องถิ่น คณะวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตปัตตานี และเครือข่ายองค์กรชาวบ้านพิทักษ์ลุ่มน้ำสายบุรี โดยมีสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) ให้การสนับสนุนงบประมาณ

บทที่ 2

รู้จักลุ่มน้ำสายบุรี

ลุ่มน้ำสายบุรีมีลักษณะความสัมพันธ์กันตลอดลุ่มน้ำ ซึ่งภายในลุ่มน้ำมีองค์ประกอบย่อยๆจำนวนมากที่ต่างเกี่ยวข้องเชื่อมโยงหล่อเลี้ยงให้ความเป็นลุ่มน้ำมีชีวิตอยู่ได้ ลุ่มน้ำสายบุรีจึงมีลักษณะไม่ต่างจากชุมชนที่มีระบบความสัมพันธ์ที่ต้องช่วยเหลือเกื้อกูลกัน ดังนั้น การรู้จักลุ่มน้ำสายบุรีจึงต้องทำความเข้าใจความสัมพันธ์ระหว่างชีวิตวัฒนธรรมของมนุษย์กับระบบนิเวศทางธรรมชาติ โดยกล่าวถึงลักษณะทางกายภาพและชีวภาพ และลักษณะภูมิโนเวศวัฒนธรรมดังรายละเอียดต่อไปนี้

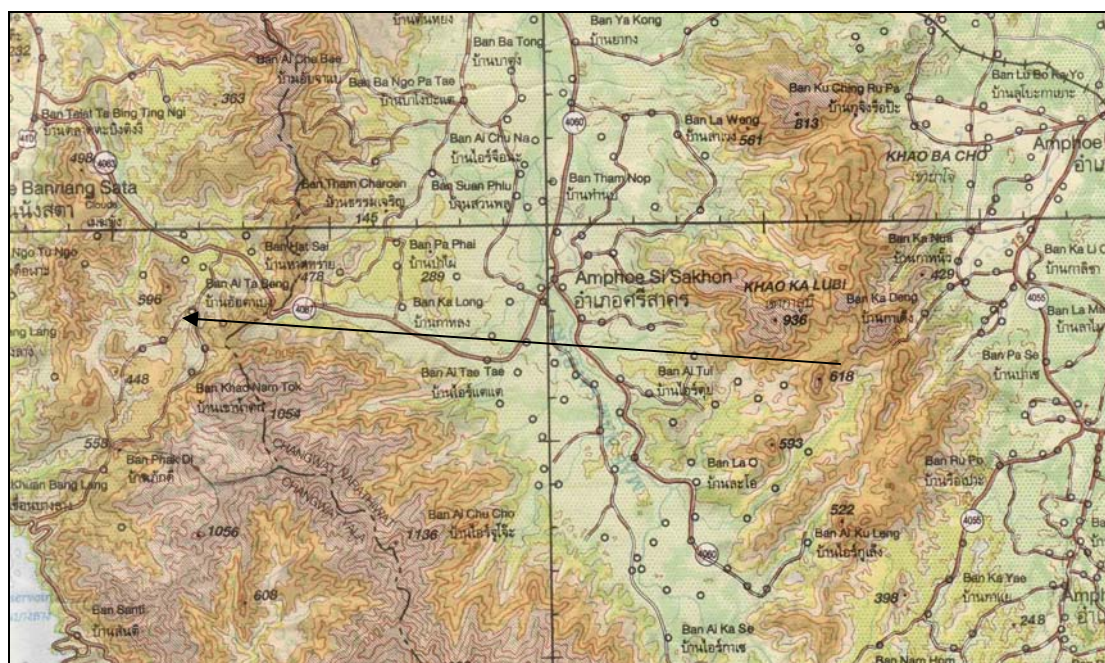
ภาพที่ 20 แผนที่ประเทศไทย ระบุตำแหน่งลุ่มน้ำสายบุรี

2.1 กายภาพและชีวภาพ

1) ลักษณะและขอบเขตพื้นที่

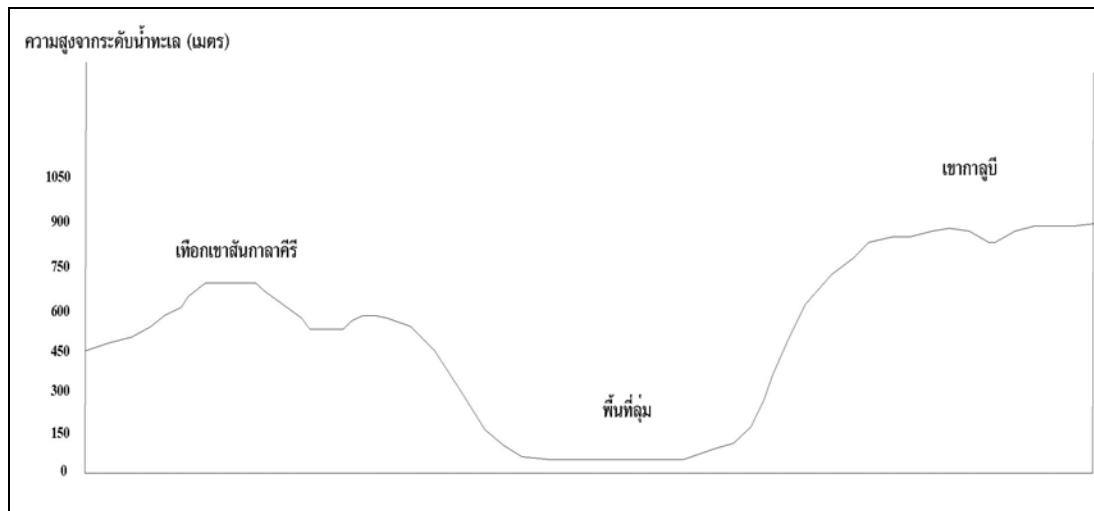
ลุ่มน้ำสายบุรีเกิดจากภูเขาต่างๆของเทือกเขาสันกาลาคีรี ได้แก่ เทือกเขาบาตูตาโมง เขาโต๊ะมุเต็ง เขาแคมาแรตเต เขาบาเราะมาตอ เขาตีบุ เขากาลอ เขาลิจอ เขาภูเขาภูลิง เขาบาเราะมาตอ เขาน้ำค้าง และเขาหินม้า ซึ่งเป็นพรมแดนระหว่างประเทศไทยและประเทศมาเลเซีย

ลุ่มน้ำสายบุรีมีลำธารสาขาจำนวนมาก อย่างน้อย 229 สาขา เช่น คลองกอดตอ คลองกะจูด คลองกะมื่อตง คลองกาเตาะ คลองกาแน เป็นต้น กระแสน้ำของลุ่มน้ำสายบุรีจะไหลจากด้านทิศใต้ลงสู่ทะเลอ่าวไทยทางด้านทิศเหนือ มีอาณาเขตติดต่อกับพื้นที่ใกล้เคียง คือ ทิศใต้ติดต่อกับประเทศมาเลเซีย ทิศเหนือติดต่อกับอ่าวไทย ทิศตะวันตกติดกับลุ่มน้ำปัตตานีและทิศตะวันออกติดกับลุ่มน้ำโก-ลก มีพื้นที่ลุ่มน้ำประมาณ 3,238.60 ตร.กม. มีความยาวประมาณ 195 กิโลเมตร ครอบคลุมพื้นที่บางส่วนใน 3 จังหวัด ได้แก่ จังหวัดนราธิวาส (66.45%) จังหวัดยะลา (15.71%) และจังหวัดปัตตานี (17.84%) ประกอบด้วยตำบลต่างๆ รวม 35 ตำบล ใน 23 อำเภอ 434 หมู่บ้าน¹

ภาพที่ 21 ลักษณะภูมิประเทศลุ่มน้ำสายบุรีตอนบน เขตอำเภอศรีสาคร
และบริเวณเทือกเขาสันกาลาคีรี

¹ องค์การบริหารส่วนพิทักษ์ลุ่มน้ำสายบุรี, โครงการนาร่องเพื่อพัฒนาเกษตรกรรมยั่งยืนของเกษตรกรรมย่อยภูมิ
นิเวศลุ่มน้ำสายบุรี, (คณะอนุกรรมการโครงการนาร่องภูมินิเวศลุ่มน้ำสายบุรี, 2546)

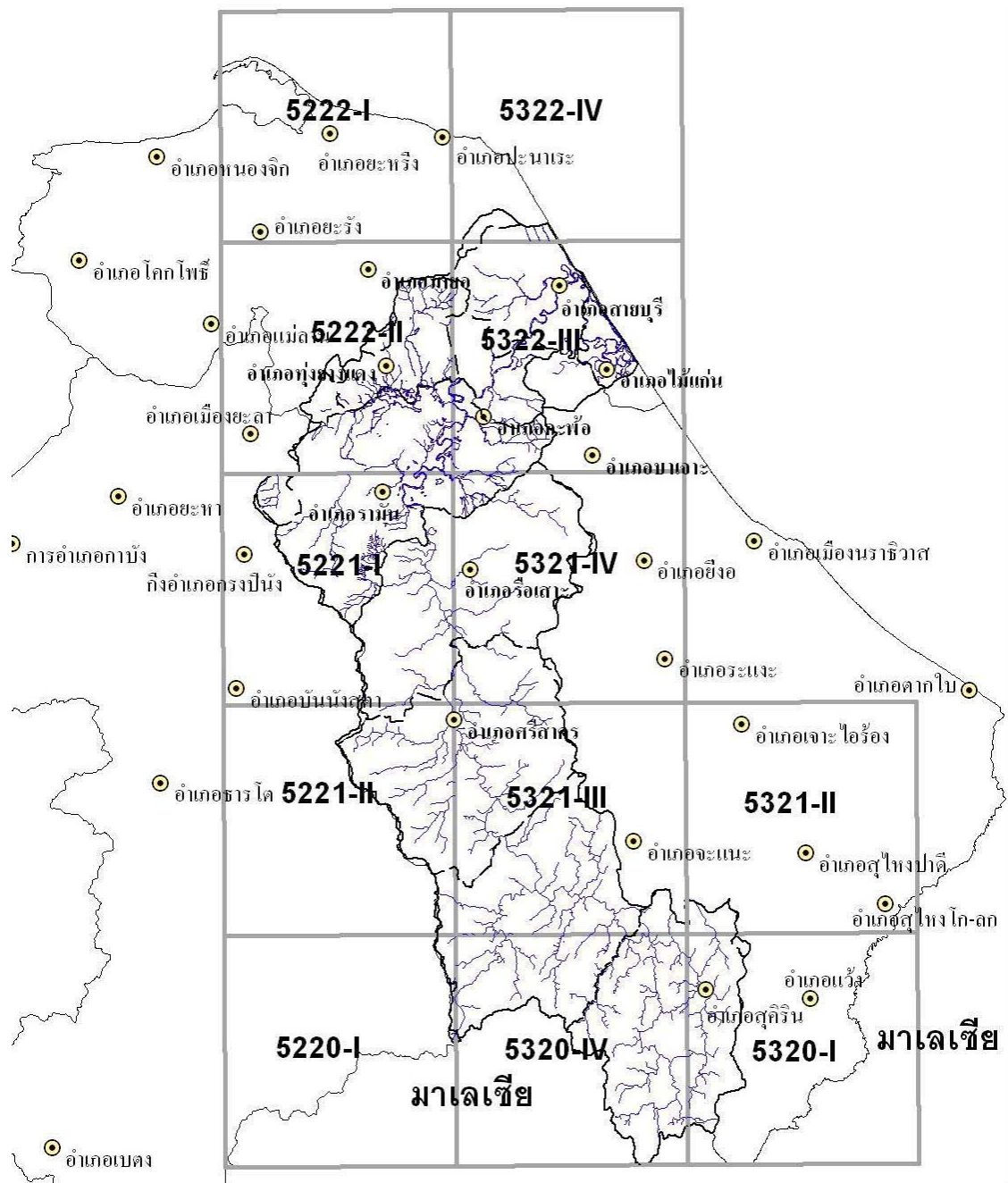

ภาพที่ 22 ภาพตัดขวางระหว่างอำเภอศรีสาครกับบริเวณเทือกเขาสันกาลาคีรี

พื้นที่ลุ่มน้ำตอนบนอยู่ทางทิศใต้เขตเทือกเขาสันกาลาคีรีติดรัฐเปรัก ประเทศมาเลเซีย ส่วนในประเทศไทย ส่วนใหญ่อยู่ในเขตอำเภอศรีสาคร สุคิริน รือเสาะ จะแนะ บาเจาะ ยี่งอ อำเภอเมือง จังหวัดนราธิวาส และบางพื้นที่ในเขตอำเภอสายบุรี พังงาแดง กะป้อ จังหวัดปัตตานี บางพื้นที่ในเขตอำเภอรามัน จังหวัดยะลา

ตอนกลางของกลุ่มน้ำส่วนใหญ่อยู่ในเขตอำเภอรามัน อำเภอเมือง จังหวัดยะลา บางพื้นที่ในเขตอำเภอบาเจาะ ศรีสาคร รือเสาะ ยี่งอ และอำเภอเมือง จังหวัดนราธิวาส บางพื้นที่ในเขตอำเภอพังงาแดง กะป้อ สายบุรี ปะนาละ มายอ และอำเภอยะรัง จังหวัดปัตตานี

ตอนล่างของกลุ่มน้ำ น้ำไหลลงอ่าวไทยที่ตำบลตะลุบัน อำเภอสายบุรี พื้นที่ส่วนใหญ่อยู่ในเขตของอำเภอสายบุรี อำเภอไม้แก่น อำเภอปะนาละ จังหวัดปัตตานี และบางส่วนของตำบลโคกเคียน อำเภอเมือง จังหวัดนราธิวาส

ภาพที่ 23 ระวางแผนที่ขอบเขตลุ่มน้ำสายบุรีและลำน้ำสาขา

1) บริเวณที่เป็นหาดทรายและสันทราย เกิดจากการกระทำของคลื่น และกระแสน้ำ ทะเลพัดพาเอาตะกอนทรายมากองทับถมตามริมฝั่ง เกิดเป็นสันทรายเตี้ยๆ แผ่กว้าง อาจเกิดเป็นสันทรายเดี่ยวหรือหลายสันขนานกันไป

2) บริเวณที่ลุ่มตื้นน้ำขัง พบบริเวณที่ลุ่มต่ำ เป็นแอ่งยาวอยู่ระหว่างสันทรายเป็นที่ลุ่มน้ำขังตลอดปี เกิดจากการทับถมของตะกอนน้ำกร่อยมาก่อน บริเวณเหล่านี้ดินมักเป็นกรวดจัด

3) บริเวณที่ราบตะกอนลำน้ำ พบบริเวณที่ราบเรียบ พื้นที่ส่วนใหญ่เกิดจากตะกอนลำน้ำถูกพัดพามาทับถมเป็นระยะเวลานาน

4) บริเวณพื้นที่ผิวที่เหลื่อค้ำจากการกัดกร่อน พบบริเวณพื้นที่ดอน เกิดจากการที่ภูเขาถูกน้ำกัดกร่อนมาเป็นระยะเวลานานจนกระทั่งเป็นสภาพพื้นที่ลอนลาดหรือลอนชัน

5) บริเวณที่ลานตะพักลำน้ำ เป็นที่ราบน้ำท่วมถึงมาก่อน เกิดจากการทับถมของตะกอนซึ่งน้ำเป็นตัวพัดพามาทับถมบริเวณริมแม่น้ำและลำห้วย มีการกัดเซาะตะกอนลำน้ำออกเป็นลานตะพักลำน้ำระดับต่างๆ

6) บริเวณเขาและภูเขา เป็นลักษณะภูมิประเทศที่มีความลาดชันมากกว่า 35 % มีระดับสูงจากบริเวณรอบๆตั้งแต่ 600 เมตรขึ้นไป เขาและภูเขาที่สลับซับซ้อนเหล่านี้เป็นส่วนหนึ่งที่แยกมาจากทิวเขาสันกาลาคีรี

2) สภาพดินฟ้าอากาศ

- **ดิน** พื้นที่ตอนบนบริเวณอำเภอสุคิริน จะแนะ และศรีสาคร เป็นดินเหนียวปนทราย หรือกรวด หรือดินร่วนปนดินเหนียว ความลาดชันโดยทั่วไป 12-20 % บางแห่งอยู่ระหว่าง 20-35 % และเป็นดินบนภูเขาที่มีความลาดชันสูง ซึ่งเป็นสภาพดินป่าดงดิบชื้น บางแห่งเป็นพื้นที่เสี่ยงภัยจากดินโคลน และทำให้ถนนบางแห่งมีรอยร้าว

บริเวณอำเภอระแงะและอำเภอริ้วเสาะ ส่วนใหญ่เป็นดินร่วนเหนียวปนทราย บางบริเวณเป็นดินเหนียวปนกรวดหรือปนทราย บางแห่งเป็นดินอินทรีย์วัตถุ ความลาดชันโดยทั่วไปจะอยู่ระหว่าง 5-12 % โดยมีพื้นที่บางแห่งเป็นภูเขา ซึ่งต่อเนื่องไปถึงอำเภอทุ่งยางแดงและอำเภอมายอ จังหวัดปัตตานี แต่ในเขตอำเภอมายอจะพบดินเหนียว ดินเปรี้ยวจัดและทรายจัดในบางบริเวณ

- **หิน** ภูเขาที่เป็นต้นกำเนิดของแม่น้ำสายบุรีนั้นอยู่ใกล้ชายแดนไทย-มาเลเซีย มีหินทราย หินกรวดกลม หินดินดาน และหินแปร เกิดร่วมกับหินแกรนิต

สำหรับหินกรวด (Pebble) ที่พบตามลุ่มน้ำ ส่วนใหญ่จะเป็นก้อนกรวดกลม เนื่องจากมีการเคลื่อนย้ายจากแหล่งเดิม ซึ่งเป็นหินที่เกิดจากสายแร่เปกมาไทท์ (Pegmatite vein) มีแร่ควอตซ์เป็นองค์ประกอบที่สำคัญ ส่วนหินแปรที่พบจะเป็นหินชั้นที่ถูกแปรสภาพบางส่วน (meta-sedimentary rocks)

หินกรวดและหินแปรทั้ง 2 กลุ่มนี้ เมื่ออยู่ที่แหล่งกำเนิดจะถูกควบคุมโดยอิทธิพลของสารละลายร้อน (Hydrothermal solution) ที่แทรกตัวขึ้นมาตามรอยแตกของชั้นหินถูกแปร

สภาพและเกิดการผุพังทางเคมี (Chemical weathering) จนแตกหักและถูกพัดพาไปจากแหล่งเดิมโดยกระแสน้ำ และเนื่องจากหินองค์ประกอบส่วนหนึ่งของเทือกเขาตอนบนของแม่น้ำสายบุรีเป็นหินทรายด้วยจึงมีการกัดเซาะและเกิดเป็นตะกอนทรายถูกพัดพามาตามกระแสน้ำและมีทรายตกตะกอนตามท้องน้ำในเขตอำเภอรามัน และอำเภอสายบุรี ซึ่งเป็นส่วนใกล้ปากแม่น้ำท้องน้ำมีความลาดเทไม่มากนัก

- **แร่ธาตุ** ในลุ่มน้ำสายบุรีมีแร่ดีบุกในเขตตำบลเตราะบอน อำเภอสายบุรี จังหวัดปัตตานี ดินขาวในตำบลซากอ อำเภอศรีสาคร จังหวัดนราธิวาส และทองคำในเขตตำบลภูเขาทอง อำเภอสุคีริน จังหวัดนราธิวาส² ซึ่งในอดีต นับตั้งแต่ต้นพุทธศตวรรษที่ 21 มีบันทึกว่าลุ่มน้ำสายบุรีเป็นแหล่งอุดมด้วยทองคำ ซึ่งปัจจุบันก็คือ หมู่บ้านโต๊ะโมะ ตำบลภูเขาทอง อำเภอสุคีริน จังหวัดนราธิวาส

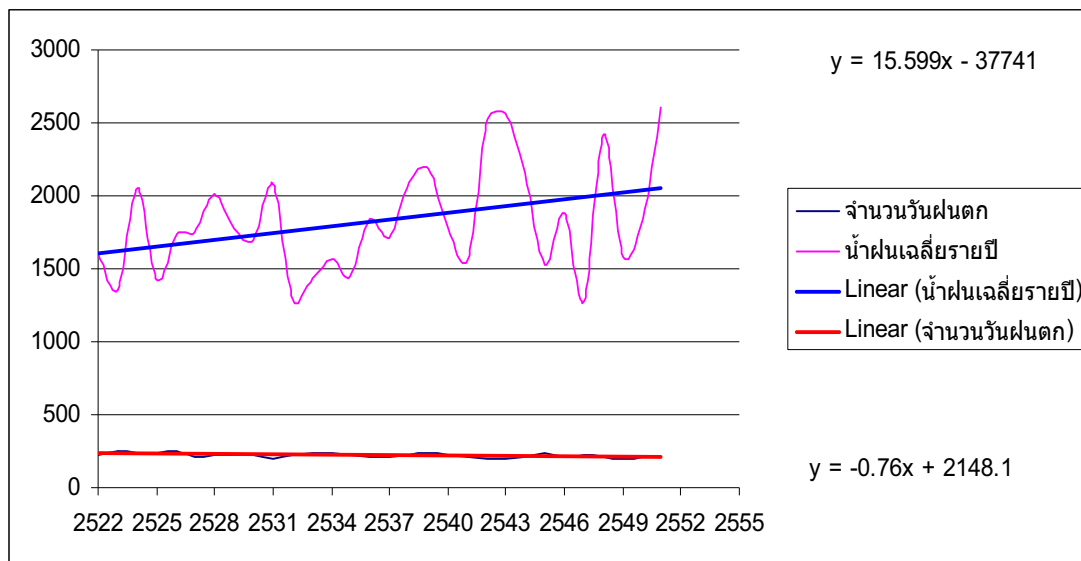
- **ภูมิอากาศ** ในพื้นที่ลุ่มน้ำสาขาแม่น้ำสายบุรี มีภูมิอากาศแบบมรสุมในเขตร้อน (Tropical monsoon climate) ในฤดูฝนมีลมมรสุมพัดผ่าน 2 ช่วง ได้แก่ ช่วงแรกเดือนเมษายนถึงเดือนกันยายนจะได้รับอิทธิพลจากลมมรสุมตะวันตกเฉียงใต้พัดพาเอาความชื้นจากทะเลจีนใต้และอ่าวไทย ทำให้ฝนตกชุกอีกในเดือนตุลาคมถึงเดือนธันวาคมและในฤดูร้อนอยู่ระหว่างเดือนมกราคมถึงเดือนมีนาคม โดยได้รับอิทธิพลจากลมมรสุมตะวันออกเฉียงใต้ที่เป็นลมร้อนพัดพามาจากทะเลจีนใต้ ทำให้อากาศทั่วไปมีสภาพร้อนชื้น

อุณหภูมิเฉลี่ยตลอดปี 27.2 องศาเซลเซียส อุณหภูมิสูงสุดในเดือนเมษายนและเดือนพฤษภาคมเท่ากันคือ 28.3 องศาเซลเซียส และต่ำสุดในเดือนธันวาคมเท่ากับ 25.9 องศาเซลเซียส

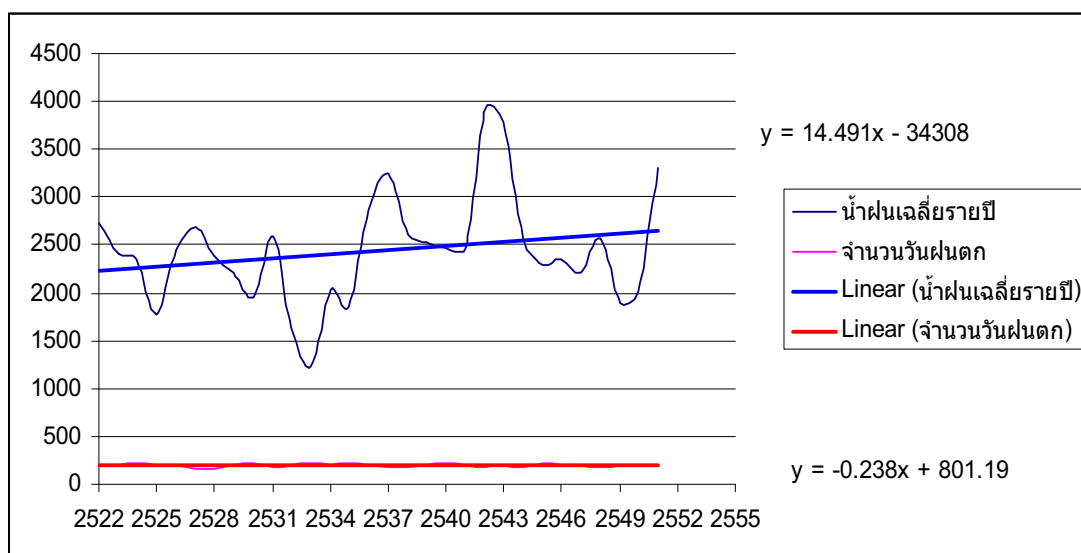
ความชื้นสัมพัทธ์เฉลี่ยตลอดปี 82 เปอร์เซ็นต์ โดยมีความชื้นสัมพัทธ์สูงสุดในเดือนพฤศจิกายนเท่ากับ 87 เปอร์เซ็นต์ และต่ำสุดในเดือนมีนาคมถึงเดือนพฤษภาคมเท่ากับ 80 เปอร์เซ็นต์

- **น้ำฝน** ปริมาณน้ำฝนในรอบปีของพื้นที่ลุ่มน้ำสายบุรีโดยเฉลี่ย 1,848.93 มิลลิเมตร บริเวณที่ฝนตกมากที่สุดได้แก่ เขตอำเภอสุคีริน 2,426.16 มิลลิเมตร และบริเวณที่ฝนตกน้อยที่สุดคือ เขตอำเภอทุ่งยางแดง 1,411.16 มิลลิเมตร ช่วงที่ฝนตกมากที่สุด คือ ช่วงเดือนตุลาคมถึง เดือนธันวาคม และช่วงที่ฝนตกน้อยที่สุด คือ ช่วงเดือนกุมภาพันธ์ ถึง เมษายน

² นาวิก ดาราพงษ์ และคณะ, แผนการใช้ที่ดินลุ่มน้ำสาขาแม่น้ำสายบุรี แม่น้ำบางนรา แม่น้ำโก-ลก (กรุงเทพฯ : กองวางแผนการใช้ที่ดิน กรมพัฒนาที่ดิน กระทรวงเกษตรและสหกรณ์, 2544) น. 114.

ภาพที่ 25 กราฟแสดงการเปรียบเทียบระหว่างจำนวนวันที่ฝนตกกับปริมาณน้ำฝนเฉลี่ยรายปี จังหวัดปัตตานี

ภาพที่ 26 กราฟแสดงการเปรียบเทียบระหว่างจำนวนวันที่ฝนตกกับปริมาณน้ำฝนเฉลี่ยรายปี จังหวัดนราธิวาส

จากข้อมูลจำนวนวันฝนตกและปริมาณน้ำฝนในแต่ละปีพบว่ามีความตรงกันข้าม คือ นับตั้งแต่ปี พ.ศ. 2522-2551 แม้บางปีจำนวนวันฝนตกเพิ่มขึ้นแต่ก็มีแนวโน้มลดลง ขณะเดียวกัน ปริมาณน้ำฝนแม้บางปีจะเพิ่มขึ้นหรือลดลงบ้าง แต่ก็มีแนวโน้มว่าปริมาณน้ำฝนจะเพิ่มมากขึ้น อย่างไรก็ตาม หากเปรียบเทียบระหว่างจำนวนวันที่ฝนตกกับปริมาณน้ำฝนเฉลี่ยรายปี พบว่าแม้จำนวนวันฝนตกมาก ปริมาณน้ำก็อาจมีจำนวนน้อย แต่ปีที่มีจำนวนวันที่ฝนตกน้อย กลับทำให้ปริมาณน้ำฝนมีจำนวนมาก ซึ่งในอนาคตแสดงให้เห็นแนวโน้มว่าจำนวนวันฝน

ตกจะมีน้อยลง เป็นทิศทางตรงกันข้ามกับปริมาณน้ำฝนที่มีเพิ่มมากขึ้น ซึ่งแตกต่างจากอดีตที่มีฝนตกบ่อยครั้ง แต่ฝนก็ไม่ได้ตกหนักมากนัก จึงทำให้ปริมาณน้ำในแต่ละครั้งน้อยกว่า

- **น้ำท่า** จากรายงานระบบข้อมูลอุทกวิทยาลุ่มน้ำสาขาแม่น้ำสายบุรีของกลุ่มอุทกวิทยาลุ่มน้ำกองอนุรักษ์ดินและน้ำ (2543) ลุ่มน้ำสาขาแม่น้ำสายบุรีมีปริมาณน้ำท่าเฉลี่ยตลอดปี 4,633.09 ล้านลูกบาศก์เมตร โดยมีปริมาณน้ำท่าสูงสุดในเดือนพฤศจิกายนเท่ากับ 958.24 ล้านลูกบาศก์เมตร และต่ำสุดในเดือนกุมภาพันธ์เท่ากับ 37.13 ล้านลูกบาศก์เมตร คุณภาพน้ำโดยรวมจัดอยู่ในคุณภาพน้ำชั้น 2³ ที่นำไปใช้ประโยชน์ได้ทุกกิจกรรม

- **การระเหยของน้ำ** จากข้อมูลของสถานีอุตุนิยมวิทยา นราธิวาส ยะลา และปัตตานี พบว่าปริมาณการระเหยของน้ำในรอบปีเท่ากับ 1,555.54 มิลลิเมตร บริเวณที่มีการระเหยของน้ำมากที่สุดคือ เขตลุ่มน้ำสายบุรีที่อยู่ในเขตจังหวัดปัตตานี ซึ่งมีอัตราการระเหย 1,722.76 มิลลิเมตรต่อปี และบริเวณที่มีการระเหยของน้ำน้อยที่สุดอยู่ในเขตจังหวัดยะลา ซึ่งมีอัตราการระเหย 1,399.46 มิลลิเมตรต่อปี

จากข้อมูลเชิงเปรียบเทียบปริมาณน้ำฝนรายปี และอัตราการระเหยของน้ำในรอบปีของลุ่มน้ำสายบุรี ชี้ให้เห็นว่า โดยทั่วไปปริมาณน้ำฝนรายปีโดยเฉลี่ยในเขตลุ่มน้ำสายบุรี จะมีค่ามากกว่าอัตราการระเหยของน้ำในรอบปี โดยมีบริเวณอำเภอสุคีริน จะแนะ และรือเสาะ จะมีผลต่างจากการเปรียบเทียบข้อมูลมาก คือ +906.76 มิลลิเมตร +746.03 มิลลิเมตร และ +569.14 มิลลิเมตร ตามลำดับ ในขณะที่เดียวกันจะพบว่า บริเวณอำเภอทุ่งยางแดง มายอ และกะพ้อ จะมีการระเหยของน้ำในรอบปีมากกว่าปริมาณน้ำฝนรายปี โดยมีผลต่างเป็น -311.00 มิลลิเมตร -169.24 มิลลิเมตร และ -94.63 มิลลิเมตร ตามลำดับ

- **ระดับน้ำใต้ดิน** ข้อมูลเกี่ยวกับระดับน้ำใต้ดินของพื้นที่ต่างๆในเขตลุ่มน้ำสายบุรี ได้จากข้อมูลการเจาะบาดาลของสำนักงานเร่งรัดพัฒนาชนบท สำนักงานสาธารณสุข สำนักงานโยธาธิการ หน่วยงานของกรมทรัพยากรธรณี และ กรป. กลาง ได้ค่าเฉลี่ยความลึกของระดับน้ำใต้ดินเท่ากับ 28.29 เมตร ลึกที่สุดอยู่อำเภอไม้แก่น ค่าเฉลี่ยความลึกเท่ากับ 49.53 เมตร และที่ระดับน้ำอยู่ตื้นที่สุดในเขตอำเภอทุ่งยางแดง ค่าเฉลี่ยความลึก 16.95 เมตร อย่างไรก็ตาม ระดับน้ำใต้ดินที่ลึกที่สุดจะอยู่ที่บ้านตะโล๊ะ ตำบลตันหยงมัส อำเภอระแงะ จังหวัดนราธิวาส ลึก 183 เมตร และระดับน้ำใต้ดินที่ตื้นที่สุด อยู่ที่บ้านโตะพราน ตำบลท่าธง อำเภอรามัน จังหวัดยะลา ลึก 0.38 เมตร

ถ้าจะนำข้อมูลทางธรณีวิทยาของแหลมมลายูมาพิจารณาประกอบด้วย อาจจำแนกแหล่งน้ำใต้ดินของเขตลุ่มน้ำสายบุรีได้เป็น 2 ประเภท คือ

³ “สภาพทั่วไปของลุ่มน้ำภาคใต้ฝั่งตะวันออก,” สำนักงานสิ่งแวดล้อมภาคที่ 16 กระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

1) แหล่งน้ำใต้ดินในหินร่วน (Ground water in unconsolidated rocks) เป็นแหล่งน้ำใต้ดินตามที่ตอย หรือหุบเขา หรือที่ราบระหว่างหุบเขา หรือบริเวณที่ราบน้ำท่วมถึง ส่วนใหญ่จะมีความลึกในระดับ 50 เมตร (ให้น้ำได้ในอัตราเฉลี่ย 25-75 ลบ.ม./ชม.)

2) น้ำใต้ดินในหินแข็ง (Ground water in consolidated rocks) เป็นแหล่งน้ำใต้ดินที่รองรับด้วยหินแข็ง ซึ่งมีทั้งหินตะกอน หินอัคนี และหินแปร

แหล่งน้ำใต้ดินของเขตลุ่มน้ำสายบุรี ในเขตที่ราบชายฝั่งหรือที่ราบริมฝั่งแม่น้ำ หรือบริเวณใกล้ๆพรุ จะเป็นแหล่งน้ำใต้ดินในหินร่วน ส่วนบริเวณที่อยู่ไกลออกไปจะเป็นแหล่งน้ำใต้ดินในหินแข็ง

- คุณภาพของน้ำ สำหรับคุณสมบัติทางกายภาพและทางเคมีของน้ำนั้นได้มีการสำรวจเมื่อปีพ.ศ. 2530⁴ พบว่า อุณหภูมิของน้ำอยู่ช่วง 24-31 องศาเซลเซียส ความโปร่งแสงอยู่ในช่วง 50-190 ซม. ซึ่งน้ำจะขุ่นในช่วงฤดูฝนและจะใสในเวลาปกติ ความเค็มของน้ำประมาณ 5-8 ppt. มีค่าความเป็นกรดต่าง 6.5-7.9 ซึ่งเป็นช่วงที่เหมาะสมกับการดำรงชีวิตของสัตว์น้ำ แม่น้ำสายบุรีจึงไม่ค่อยมีปัญหาความเป็นกรดต่างเพราะบางช่วงน้ำไหลผ่านบริเวณที่เป็นหิน

ออกซิเจนละลายน้ำ 5.2-7.3 มิลลิกรัมต่อลิตร ซึ่งมากกว่าค่ามาตรฐานคุณภาพน้ำในการดำรงชีวิตของสิ่งมีชีวิตในน้ำ บางช่วงกระแสน้ำไหลแรงทำให้การแพร่กระจายของออกซิเจนในน้ำมีมากขึ้น

คาร์บอนไดออกไซด์อิสระ มีค่า 0-4.6 มิลลิกรัมต่อลิตร บางช่วงสูงกว่าค่ามาตรฐาน แต่ส่วนมากอยู่ในช่วงที่สิ่งมีชีวิตสามารถอาศัยอยู่ได้

ค่าความต่างวัดในรูปคาร์บอนเนต (CO_3) 37.30-72.50 ppm. บางช่วงต่ำกว่าค่ามาตรฐาน แต่ส่วนมากอยู่ในช่วงที่สิ่งมีชีวิตสามารถอาศัยอยู่ได้

ค่าความกระด้าง วัดในรูปคาร์บอนเนต (CO_3) มีค่า 16.5-62.5 มิลลิกรัมต่อลิตร มีค่าต่ำกว่ามาตรฐานของคุณสมบัติน้ำต่อการดำรงชีวิตของสัตว์น้ำ

ข้อมูลดังกล่าวนี้มีลักษณะคล้ายคลึงกับในปีพ.ศ. 2547⁵ และภาพรวมในปีพ.ศ. 2545-2549⁶ ซึ่งจัดว่าคุณภาพน้ำอยู่ในเกณฑ์ดี แต่หลังจากนั้น ในปีพ.ศ. 2550⁷ พบว่าปริมาณโคลิฟอร์มแบคทีเรียในน้ำบริเวณปากแม่น้ำสายบุรีมีแนวโน้มสูงขึ้น เกินเกณฑ์มาตรฐานคุณภาพน้ำในแหล่งน้ำผิวดินประเภท 2 และยังปรากฏว่าออกซิเจนละลายน้ำ (DO) ได้น้อยลงถึงระดับ 3.8

⁴ ครรชิต เบญจมปริญญากุล และสุรศักดิ์ กุลลาย, ชลชีววิทยาบางประการและทรัพยากรประมงในแม่น้ำสายบุรี, อ่างใน ไม้ตรี, 2530, (ศูนย์พัฒนาประมงน้ำจืดปัตตานี ตำบลบิตุมุติ อำเภอยะรัง จังหวัดปัตตานี, 2536.

⁵ สำนักงานสิ่งแวดล้อมภาคที่ 16, “รายงานการติดตามตรวจสอบคุณภาพน้ำลุ่มน้ำสายบุรี ปี 2547,”

(สำนักงานปลัดกระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม, 2548)

⁶ จังหวัดนราธิวาส, แผนปฏิบัติการเพื่อการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมจังหวัดนราธิวาส ปีพ.ศ. 2552-2554, (เอกสารอัดสำเนา)

⁷ จังหวัดนราธิวาส, แผนปฏิบัติการเพื่อการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมจังหวัดนราธิวาส ปีพ.ศ. 2552-2554, (เอกสารอัดสำเนา)

มิลลิกรัมต่อลิตร ซึ่งโดยปกติไม่ควรน้อยกว่า 6 มิลลิกรัมต่อลิตร และค่าบีโอดี (BOD) วัดได้ 1.5 มิลลิกรัมต่อลิตร ในส่วนสถานีเก็บตัวอย่างเขตจังหวัดนครราชสีมา พบว่าในปีพ.ศ. 2550 คุณภาพน้ำเสื่อมโทรมลงเช่นกัน พบปริมาณออกซิเจนละลายน้ำลดลงเหลือ 3.8-4.2 มิลลิกรัมต่อลิตร และพบโคลิฟอร์มแบคทีเรียทั้งหมดและโคลิฟอร์มแบคทีเรียชนิดฟีคอลสูงเกินเกณฑ์มาตรฐาน คุณภาพน้ำในแหล่งน้ำผิวดินประเภท 2 ในบางครั้งก็พบว่ามีปริมาณสูงเกินเกณฑ์มาตรฐาน คุณภาพน้ำในแหล่งน้ำผิวดินประเภท 3 โดยเฉพาะบริเวณจุดเก็บตัวอย่าง ณ โรงสูบน้ำแรงต่ำ (การประปาเรือเสาะ)

จากข้อมูลดังกล่าวได้มีการสำรวจพบว่า บริเวณปากแม่น้ำสายบุรีมีกระชังปลาหนาแน่น ในบริเวณใกล้กับปากแม่น้ำสายบุรี เป็นที่ตั้งของตลาดสดของเทศบาลตะลุมพันธ์ มีชุมชนหนาแน่น เป็นจุดเทียบเรือประมง และจากข้อมูลสถิติการร้องเรียนในเดือนเมษายน พ.ศ. 2549 พบว่า มีการถ่ายเทน้ำมันเครื่องลงสู่แม่น้ำในบริเวณปากแม่น้ำสายบุรี ซึ่งเมื่อเจ้าหน้าที่เข้าตรวจสอบก็พบว่าบริเวณผิวน้ำในช่วงปากแม่น้ำสายบุรีมีคราบน้ำมันกระจายเป็นหย่อมๆ แต่ไม่มากนัก

3) ป่าและสัตว์ป่า

3.1) **ป่าไม้** ป่าที่สำคัญในลุ่มน้ำสายบุรี ได้แก่ ป่าดงดิบ และป่าเบญจ ซึ่งประกอบด้วยพันธุ์ไม้หลากหลายชนิด จากการสำรวจของกรมพัฒนาที่ดิน⁸ พบว่ามีพันธุ์ไม้ไม่ต่ำกว่า 655 ชนิด มีพื้นที่ป่าประมาณ 816,069 ไร่ หรือร้อยละ 40.74 ลักษณะป่าที่สำคัญมีดังต่อไปนี้

1) **ป่าดงดิบ** สำหรับป่าดงดิบบริเวณลุ่มน้ำสายบุรีนั้นปรากฏอยู่อย่างกระจัดกระจาย ตลอดทั้งลุ่มน้ำที่มีพื้นที่ภูเขาสูง และเป็นแหล่งกำเนิดน้ำ ส่วนมากปรากฏอยู่บริเวณอำเภอสุคิริน อำเภอศรีสาคร อำเภอเรือเสาะ อำเภोजะแนะ จังหวัดนครราชสีมา เนื่องจากพื้นที่มีสภาพเป็นเทือกเขาสลับซับซ้อนต่อเนื่องกัน และมักมีฝนตกชุกตลอดทั้งปี และด้วยความอุดมสมบูรณ์ของป่าต้นน้ำนี้เองจึงทำให้มีสายน้ำเล็กน้อยจำนวนมากไหลลงสู่ลุ่มน้ำสายบุรี กลายเป็นแม่น้ำขนาดใหญ่และกว้างขวางเชื่อมต่อไปยังทะเลที่ตำบลตะลุมพันธ์ อำเภอสายบุรี จังหวัดปัตตานี

นอกจากนี้ป่าดงดิบหรือป่าดิบชื้นจัดเป็นป่าฝนในเขตร้อน บนพื้นที่ที่มีฝนตกชุกเกือบตลอดปี และมีความชุ่มชื้นในดินค่อนข้างสูงสม่ำเสมอทั้งปี ป่าที่ปรากฏในเขตจังหวัดปัตตานี ยะลา และนครราชสีมา มีลักษณะคล้ายคลึงกับป่าดงดิบหรือป่าดิบชื้นในเขตเส้นศูนย์สูตรทั่วไป เช่น อุทยานแห่งชาติเขาหลวง จ.นครศรีธรรมราช เขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าเทือกเขาบรรทัด จ. ตรัง และ จ.พัทลุง และเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าบาลา-ฮาลา จ.ยะลา และ จ.นครราชสีมา เป็นต้น⁹

สำหรับป่าฮาลา-บาลานั้น เป็นป่าฝนเขตร้อนที่อุดมสมบูรณ์ ตั้งอยู่บริเวณเทือกเขาสันกาลาคีรีที่สลับซับซ้อน ถูกจัดให้เป็นป่าอนุรักษ์ที่มีความอุดมสมบูรณ์โดดเด่นและมีค่ายิ่ง ด้วยลักษณะของสังคมพืชที่แตกต่างจากป่าดงดิบอื่นที่พบในประเทศไทย มีความหลากหลายของ

⁸ นาวิก ดาราพงษ์ และคณะ, แผนการใช้ที่ดินลุ่มน้ำสาขาแม่น้ำสายบุรี แม่น้ำบางนรา แม่น้ำโก-ลก,

(กรุงเทพฯ: กองวางแผนการใช้ที่ดิน กรมพัฒนาที่ดิน กระทรวงเกษตรและสหกรณ์, 2544) น. 4.

⁹ “ป่าดิบชื้น,” <http://www.swu.ac.th/royal/book2/b2c3t2_1_1.html> (เข้าถึงข้อมูล วันที่ 9 ตุลาคม 2551)

พันธุ์พืชและสัตว์ป่า มีไม้มีค่าทางเศรษฐกิจ พืชสมุนไพร และพันธุ์ไม้ที่มีดอกสวยงาม มีศักยภาพการพัฒนาเป็นไม้ประดับสูงมาก อีกทั้งเป็นแหล่งรวมพันธุ์กรรมพืชในวงศ์หมากและหวาย (Palmae) ซึ่งพืชพันธุ์ไม้เหล่านี้วันจะหายากและอาจสูญพันธุ์ไปได้ ลักษณะโดยทั่วไปเป็นเขาสูงชันสลับกับป่าที่ราบ ความสูงจากระดับน้ำทะเลประมาณ 100 เมตรถึง 1,500 เมตร มีเนื้อที่รวมกันทั้งสิ้นประมาณ 270,725 ไร่¹⁰ ครอบคลุมพื้นที่อำเภอเบตง อำเภอธารโต อำเภอบันนังสตา จังหวัดยะลา และอำเภอแว้ง อำเภอสุคิริน อำเภอจะแนะ อำเภอศรีสาคร จังหวัดนราธิวาส ตามแนวชายแดนไทย-มาเลเซีย และต่อเนื่องกับป่าทางตอนเหนือของประเทศมาเลเซีย เมื่อรวมพื้นที่เข้าด้วยกันจัดได้ว่าเป็นป่าฝนเขตร้อนที่มีพื้นที่ใหญ่ที่สุดบนคาบสมุทรมลายู มีฝนตกชุก ปริมาณน้ำฝนเฉลี่ยมากกว่า 2,000 มิลลิเมตรต่อปี เป็นแหล่งกำเนิดของแม่น้ำ 3 สาย คือ แม่น้ำสุโข-ลก แม่น้ำสายบุรี และ แม่น้ำปัตตานี ปัจจุบัน พื้นที่ป่าส่วนใหญ่ได้ประกาศเป็นเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าฮาลา-บาลา และอุทยานแห่งชาติบางลาง¹¹ โดยก่อตั้งขึ้นเมื่อปี 2545 ภายใต้ความร่วมมือระหว่างศูนย์พันธุวิศวกรรมและเทคโนโลยีชีวภาพแห่งชาติ (ไบโอเทค) และกรมอุทยานแห่งชาติสัตว์ป่าและพันธุ์พืช โดยมีเป้าหมายในการส่งเสริมและสนับสนุนงานวิจัยด้านชีวทรัพยากรธรรมชาติที่จำเป็นแก่การรักษาและใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติอย่างยั่งยืน ในพื้นที่ป่าดิบชื้น ฮาลา-บาลา¹²

คุณสมบัติของป่าดงดิบหรือป่าดิบชื้นซึ่งเป็นสังคมพืชที่มีจำนวนชนิดพันธุ์พืชมากที่สุดได้แก่ ไม้ยืนต้นของเรือนยอดชั้นบน ส่วนใหญ่จะเป็นไม้วงศ์ยาง-ตะเคียนเป็นไม้เด่นของป่า (Dipterocarpaceae) มีลำต้นสูงใหญ่ ตั้งแต่ 30 - 50 เมตร ถัดลงมาเป็นไม้ต้นขนาดกลางและขนาดเล็ก ซึ่งสามารถขึ้นอยู่ได้ร่มเงาของไม้ใหญ่ได้ รวมทั้งต้นไม้ชนิดต่างๆ ในวงศ์หมากหรือปาล์ม (Palmae) พื้นล่างของป่าจะรกทึบเต็มไปด้วยไม้พุ่ม พืชล้มลุก กระจ่า หวาย หลุมพี ต่าวหรือลูกชด ไม้ต่างๆ เถาวัลย์ สมุนไพรหลากชนิด ตามลำต้นไม้และกิ่งไม้มักจะมีพืชอิงอาศัย (epiphyte) จำพวกเฟิร์นและมอสขึ้นอยู่ทั่วไป¹³ ประโยชน์ของป่าดงดิบหรือป่าดิบชื้นเป็นแหล่งซับน้ำ, ช่วยในการอนุรักษ์ดินและน้ำ, ช่วยปรับสภาพบรรยากาศในท้องถิ่น, เป็นที่อยู่อาศัยของสัตว์ป่า, เป็นแนวป้องกันลมพายุ, ช่วยลดมลพิษทางอากาศและเป็นแหล่งปัจจัยสี่ เป็นต้น

2) **ป่าบึงน้ำจืด** ป่าบึงน้ำจืดเป็นพื้นที่ชุ่มน้ำ (Wetland) ที่ช่วยรักษาความสมดุลทางธรรมชาติไว้ เป็นแหล่งรองรับน้ำฝนปริมาณมหาศาล ช่วยลดความรุนแรงของภาวะน้ำหลาก

¹⁰ เขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าฮาลา-บาลา,

<<http://www.gosouththai.com/travel/detailtrav.asp?key=58&pageno=1&direct=Next>> (เข้าถึงข้อมูล วันที่ 16 ตุลาคม 2551)

¹¹ ศูนย์พันธุวิศวกรรมและเทคโนโลยีชีวภาพแห่งชาติ (ศช . หรือ ไบโอเทค),

<<http://www.biotec.or.th/halabala/forest.html>> (เข้าถึงข้อมูล วันที่ 9 ตุลาคม 2551)

¹² หน่วยปฏิบัติการวิจัยร่วมทางธรรมชาติวิทยา, “ป่าพรุและป่าดิบชื้นฮาลา-บาลา จ.

นราธิวาส”<<http://www.biotec.or.th/halabala/history.html>> (เข้าถึงข้อมูล วันที่ 19 ตุลาคม 2551)

¹³ ป่าดิบชื้น, <http://www.swu.ac.th/royal/book2/b2c3t2_1_1.html> (เข้าถึงข้อมูล วันที่ 20 ตุลาคม 2551)

เป็นแหล่งหลบภัย อาศัยหากินของสัตว์หลายประเภท ทั้งสัตว์เลื้อยคลาน สัตว์ครึ่งบกครึ่งน้ำ จำพวกกบ เขียด ปลาน้ำจืด และนกน้ำมากมาย พืชในป่าบึงน้ำจืดยังช่วยดักตะกอนที่น้ำพัดพา มาเพิ่มพูนความอุดมสมบูรณ์แก่ผืนดินทุกปี¹⁴

สภาพโดยทั่วไปของป่าบึงน้ำจืดจะมีน้ำท่วมขังและลดตามช่วงเวลาหนึ่งๆ และเป็นป่าที่มีพืชพันธุ์ไม้ที่มีลักษณะเฉพาะขึ้นอยู่ ซึ่งมีอยู่ทั่วไปในบริเวณที่ลุ่มของประเทศ จะมีปริมาณน้ำฝนสูง เนื่องจากเป็นดินชุ่มน้ำ ดินไม้บางชนิดจึงต้องปรับปรุงระบบรากให้เหมาะสมแก่การหายใจ เช่น ปลายรากสุดจะเป็นปุ่มโผล่ขึ้นมาเหนือพื้นดิน หรือรากอาจโผล่ขึ้นมาแล้วลงดินอีกที่หนึ่ง หรืออาจขึ้นๆลงๆ เช่นนี้ก็ได้ นอกจากนี้ดินไม้บางชนิดจะมีรากหยั่ง ซึ่งงอกออกจากโคนต้นเหนือดิน ปรากฏอยู่ระเกะระกะเพื่อยึดลำต้นให้มั่นคง ดินไม้บางชนิดมีพืชอบตามโคน¹⁵ สำหรับป่าบึงในประเทศไทยสามารถจำแนกได้เป็น 2 ประเภท¹⁶

2.1) ป่าบึงน้ำจืด (Fresh Water Swamp Forest) เป็นป่าที่ได้รับน้ำจากภูเขาหรือแม่น้ำหรือบึงใหญ่ที่น้ำเอ่อล้นตลิ่งในฤดูน้ำหลาก พื้นล่างของป่าไม่มีการทับถมของซากพืชอย่างถาวร เนื่องจากถูกพัดพาไปกับกระแสน้ำ

2.2) ป่าพรุ (Peat Swamp Forest) เป็นป่าดงดิบประเภทหนึ่งที่อยู่พื้นที่น้ำแช่ขัง มีซากพืชและอินทรีย์วัตถุต่างๆที่ยังไม่สลายตัว ทับถมกันอยู่หนาตั้งแต่ 0.5-5 เมตร หรือมากกว่า ป่าพรุมักเกิดบนพื้นที่เป็นแอ่งรูปกะทะ ได้รับน้ำจากปริมาณน้ำฝนเป็นส่วนใหญ่ ในช่วงฤดูน้ำหลากปริมาณน้ำส่วนเกินในพรุมักจะเอ่อล้นไหลลงสู่ทะเลหรือแม่น้ำลำคลอง ป่าพรุไวต่อการเปลี่ยนแปลงของสภาวะแวดล้อม ป่าพรุที่สมบูรณ์มีค่าความเป็นกรด-เป็นด่าง (pH) ของน้ำประมาณ 4.5-6 มักพบป่าชนิดนี้อยู่ตามที่ราบลุ่มต่ำตอนใน ดินมีลักษณะเป็นดินทรายมูลหรือดินทราย ถ้าเป็นดินทรายมูลผิวดินเป็นโคลนและเป็นหล่มลึก ไม้ที่มีค่าเช่น ไม้เสม็ด และไม้ส้านทุ่ง ซึ่งอาจใช้เผาถ่านหรือทำเสาเข็มขนาดเล็กได้ ส่วนใหญ่แล้วป่าจะมีลักษณะเป็นป่าทึบ ดินไม่มีขนาดเล็กและสูงเพียง 10 เมตร ไม้พื้นล่างเป็นพวกหญ้าหลายชนิด บางชนิดสูง 1.50 เมตร¹⁷

นอกจากนี้ป่าพรุเป็นป่าที่มีดินไม้ขนาดใหญ่ย่อยชนิดต่าง ๆ ลดหลั่นกันลงมาเป็นชั้นๆ พืชชั้นล่างมีพรรณไม้ชนิดต่าง ๆ ขึ้นหนาแน่น สังคมพืชป่าพรุในประเทศไทยที่ยังคงสภาพเป็นป่าไม้ใหญ่ผืนเดียวติดต่อกัน ปัจจุบันเหลืออยู่เฉพาะในเขตอำเภอตากใบต่อเขตสุโขทัย และอำเภอสุโขทัย จังหวัดนราธิวาส เท่านั้น และเนื้อที่ป่าผืนนี้กำลังลดลง เนื่องจากการบุกรุก

¹⁴ มูลนิธิป่าเขตร้อน, <<http://www.tropicalforest.or.th/p69.htm>> (เข้าถึงข้อมูล วันที่ 9 ตุลาคม 2551)

¹⁵ ป่าประเภทไม่ผลัดใบ เว็บไซต์สำหรับพืชที่มีพิษและไม่มีพิษ,

<<http://www.geocities.com/pootthirin/Foreststhai/Content5.htm>> (เข้าถึงข้อมูล วันที่ 21 ตุลาคม 2551)

¹⁶ ข้อมูลพรุในลุ่มน้ำสายบุรี จากการศึกษาข้อมูลภาคสนามของแผนกชีววิทยา ภาควิชาวิทยาศาสตร์ คณะวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตปัตตานี (เอกสารประกอบการประชุมสัมมนา “ยุทธศาสตร์การจัดการป่าพรุในลุ่มน้ำสายบุรี,” (คณะวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตปัตตานี, 2538) น. 32-55.

¹⁷ “ป่าประเภทไม่ผลัดใบ,” <<http://www.geocities.com/pootthirin/Foreststhai/Content5.htm>> (เข้าถึงข้อมูล วันที่ 22 ตุลาคม 2551)

ของราษฎรและการพัฒนาพื้นที่พรุของทางราชการ เพื่อจุดมุ่งหมายหลักในการจัดการใช้ประโยชน์ที่ดินของพื้นที่พรุให้ได้ประโยชน์มากที่สุด โดยมีได้จำกัดขอบเขตการพัฒนาเฉพาะพื้นที่ป่าพรุที่เสื่อมสภาพหรือพื้นที่พรุเสื่อมที่เท่านั้น แต่ได้มีผลกระทบต่อน้ำพรุดั้งเดิม ได้แก่ การระบายน้ำจากป่าพรุออกสู่ทะเล เท่ากับเป็นการทำลายดุลยภาพระบบนิเวศน์ของป่าพรุโดยสิ้นเชิง ส่งผลกระทบโดยตรงต่อการเสื่อมโทรมของสภาพป่าและสภาวะแวดล้อม จนทำให้ป่าพรุหมดสภาพกลายเป็นป่าเสม็ดไปในที่สุด

ป่าพรุเป็นแหล่งพันธุกรรมของพันธุ์ไม้ที่หายากหลายชนิดในประเทศไทย อาทิเช่น พันธุ์ไม้วงศ์มะม่วง (*Anacardiaceae*) ได้แก่ ขี้หนอนพรุ (*Camposperma Coriaceum*) รัก (*Melanochyia bracteata*) พันธุ์ไม้วงศ์ลั่น (*Dilleniaceae*) ส้านติ๊ด (*Dillenia excoecaria*) ส้านน้ำ (*D. pulchella*) พันธุ์ไม้วงศ์ไม้เลื้อยดำ ได้แก่ เลือดควายใบเล็ก (*Gymnacranthera eugeniifolia* var. *griffithii*) เลือดควายใบใหญ่ (*Horsfieldia crassifolia*) พันธุ์ไม้วงศ์บอน (*Araceae*) ได้แก่ ริวเงิน (*Aglaonema marantifolium*) พันธุ์ไม้วงศ์ตีนเป็ด (*Apocynaceae*) ได้แก่ ตีนเป็ดพรุ (*Alstonia pneumatophora*) ฯลฯ¹⁸

สำหรับบริเวณลุ่มน้ำสายบุรีนั้นมีระบบพรุคอยรับน้ำจากภูเขาในบริเวณใกล้เคียง และจากแม่น้ำสายบุรีเป็นจำนวนมาก ป่าพรุที่สำคัญในลุ่มน้ำสายบุรีมี 6 พรุ¹⁹ คือ

2.2.1) **พรุแหมแหม** ตั้งอยู่ที่บ้านกะตุนง ตำบลกะระอ อำเภอรามัน จังหวัดยะลา เดิมพรุแหมแหมเคยเป็นส่วนหนึ่งของแม่น้ำสายบุรี ต่อมาเมื่อแม่น้ำเปลี่ยนเส้นทางเดิมแม่น้ำสายบุรีจึงกลายเป็นพรุ มีพื้นที่ประมาณ 200 ไร่ มีน้ำขังตลอดทั้งปี ความลึกเฉลี่ย 3 เมตร

2.2.2) **พรุบึงน้ำใส** ตั้งอยู่ที่ตำบลตะโละหลอ อำเภอรามัน จังหวัดยะลา พรุบึงน้ำใสมีชื่อเรียกตามภาษาท้องถิ่นว่า “บือเนบูเกะ” แปลว่า นาภูเขา เดิมพรุบึงน้ำใสเป็นเพียงลำธารน้ำเล็กๆ ที่ไหลจากภูเขาในเขตอำเภอรือเสาะ ลงมาแม่น้ำสายบุรี ต่อมาผู้ใหญ่บ้านชื่อนายตอเลาะ พุดารอ มีความคิดที่จะขยายที่นาออกไป จึงชักชวนลูกบ้านให้มาช่วยกันทำคันดินและประตูระบายน้ำ มีผลทำให้ระดับน้ำสูงขึ้นเป็นพื้นที่กว้างชาวบ้านมาช่วยกันทำประตูน้ำและคูส่งน้ำไปยังที่นา ทำให้พื้นที่ขยายออกรวมพื้นที่ประมาณ 700 ไร่ พรุบึงน้ำใยังมีปลามังกรซึ่งเป็นปลาหายากอาศัยอยู่มาก นอกจากนี้ยังเป็นแหล่งประมงที่สำคัญของชาวบ้านในพื้นที่ใกล้เคียง

เดิมพรุบึงน้ำใสมีพื้นที่ทำนาได้เพียงเล็กน้อย แต่เมื่อชาวบ้านได้ช่วยกันคิดทำคันกันน้ำและประตูระบายน้ำ จึงทำให้สามารถควบคุมระดับน้ำได้ พื้นที่ทำนาจึงขยายเพิ่มขึ้นเกือบ 300 ไร่ เมื่อเสร็จจากการทำนาก็จะระบายน้ำออกไปบางส่วนจึงสามารถเลี้ยงวัวควายได้ ต่อมา

¹⁸ รัชชัย สันติสุข และ ก่องกานดา ชยามฤต, “พืชหายากและใกล้จะสูญพันธุ์ในประเทศไทยกับแหล่งที่อยู่ที่กำลังถูกคุกคาม”

<http://www.seub.or.th/libraryindex/forest/forest_007.html> (เข้าถึงข้อมูล วันที่ 22 ตุลาคม 2551)

¹⁹ “สถานการณ์ ประเด็นปัญหา และการดำเนินงานที่ผ่านมา” สรุปผลการดำเนินงานโครงการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมลุ่มน้ำภาคใต้ตอนล่าง สำนักงานปลัดกระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม, น. 40-41.

หน่วยงานชุดลอกพื้นที่เป็นทีนาของชาวบ้านได้รับความเสียหายโดยอ้างว่าต้องการพัฒนาพื้นที่ให้สามารถทำนาได้ เป็นแหล่งน้ำสำหรับเลี้ยงปลา และวัวควาย แต่โครงการนั้นไม่ได้ก่อให้เกิดประโยชน์ใดๆ แก่ชาวบ้านในพื้นที่เลย นอกจากสร้างปัญหาเพิ่มขึ้นอีก คือ ร่องน้ำที่ชุดลอกมีความลึกมาก ทำให้น้ำบริเวณใกล้เคียงไหลลงไปในร่อง ไม่สามารถนำมาใช้ประโยชน์ใดๆ ได้เลย ชาวบ้านไม่เข้าใจว่าทำไมก่อนที่จะหน่วยงานต่างๆ จะเข้ามาดำเนินโครงการใดๆ ในพื้นที่จึงไม่บอกกล่าวหรือขอความเห็นจากชาวบ้านในพื้นที่ก่อน และเมื่อทำเสร็จทำไมไม่มีการติดตามประเมินผลว่าเกิดประโยชน์กับชาวบ้านหรือไม่

2.2.3) **พรุโตะแนแวน** ตั้งอยู่ที่ตำบลอาซ่อง อำเภอรามัน จังหวัดยะลา เป็นระบบนิเวศพรุโตะแนแวนที่มีความอุดมสมบูรณ์มาก ตั้งอยู่ริมฝั่งตะวันตกของแม่น้ำสายบุรี เป็นพื้นที่หาอยู่หากินที่สำคัญของชาวบ้านในเขต ต.อาซ่อง อำเภอรามัน จ.ยะลา รวมทั้งชาวบ้านในพื้นที่อื่นๆ ในลุ่มน้ำใกล้เคียง ชาวบ้านถือว่าพรุโตะแนแวนเป็นเหมือนซูเปอร์มาร์เก็ตของคนในชุมชน โดยเฉพาะคนยากจนต้องโอกาสที่ไม่มีที่หากินในหมู่บ้านจะใช้พรุโตะแนแวนเป็นแหล่งแสวงหาปัจจัย 4 เพื่อการดำรงชีวิต ทำสวน ทำไร่ ทำนา เลี้ยงวัว เลี้ยงควาย และประกอบกิจกรรมทางสังคมมาอย่างยาวนาน ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันพื้นที่พรุโตะแนแวนจึงมีความสำคัญทางด้านนิเวศวัฒนธรรมของชุมชนในท้องถิ่น ชาวบ้านส่วนใหญ่ที่ใช้ประโยชน์ในพื้นที่พรุโตะแนแวนจะรู้จักพื้นที่หรือระบบนิเวศในพื้นที่เป็นอย่างดี มีชื่อเรียกแต่ละบริเวณว่าอะไร มีอะไรอยู่บ้าง สิ่งเหล่านี้ไม่มีอยู่ในแผนที่ทางภูมิศาสตร์แต่อยู่ในความคิดและจิตสำนึกของผู้คนในท้องถิ่น เป็นความรู้สึกที่ผูกพันฝังลึกมายาวนานในเชิงประวัติศาสตร์

องค์ประกอบของพรุโตะแนแวนประกอบไปด้วย 4 ส่วนคือ ส่วนที่หนึ่งเป็นแหล่งน้ำ ส่วนที่สองเป็นป่าพรุ ส่วนที่สามเป็นทุ่งหญ้า ซึ่งทั้ง 3 ส่วนนี้ในอดีตถือเป็นสมบัติส่วนรวม และส่วนที่สี่เป็นนา ซึ่งเป็นกรรมสิทธิ์ส่วนบุคคล ทั้ง 4 ส่วนชาวบ้านจะใช้ประโยชน์แตกต่างกันออกไปตามบทบาทหน้าที่ เช่น แหล่งน้ำ ชาวบ้านใช้ประโยชน์จากน้ำทำการเกษตร เลี้ยงสัตว์ และประกอบอาชีพประมงพื้นบ้าน ใช้เครื่องมือ เช่น ยาลอ (แห) ปูเกะ (อวน) ยี่อเกะ (ลุ่ม) ตาโอะ (เบ็ด) และตาโก (ยอ) เป็นต้น ป่าพรุยังเป็นแหล่งไม้ใช้สอย ยาสมุนไพร หาน้ำผึ้งป่าและลำสัตว์ ทุ่งหญ้าใช้เลี้ยงปศุสัตว์ ทำกิจกรรมทางสังคมต่างๆ และที่นาใช้ปลูกข้าว และพืชไร่ เป็นต้น

จากการเดินสำรวจพื้นที่ในบริเวณพรุโตะแนแวน และสอบถามจากชาวบ้านที่ใช้ประโยชน์อยู่ในพรุ พบว่ามีพื้นที่สำคัญที่มีชื่อเรียกต่าง ๆ กัน เช่น บาโงกูแบบือซา (โคกปลักน้ำใหญ่) กูแบบือซา (ปลักน้ำใหญ่) บาโงตานะแะแะ (โคกดินแดง) ปันแยะ (ยาว) ชือออง (นากลัว) ปูลายามู (เกาะชมพู) ชือลองโตะมะ (หนองน้ำโตะมะ) ตาลิจือเนาะ (เขือกจือเนาะ) ตาแลกายู (ไม้ลึก) ทาเนาะ (ทำนบกั้นน้ำ) บาโงโตะแนแวน (โคกโตะแนแวน) ชือลองสะนอ (หนองน้ำตันประดู่) ชือลองพงกือแยะ (คุน้ำตันหว้า) บาโระฆาบุ (พรุฆาบุห์) ตะโละจุ (อ่าวจุ) ตะโละงา (อ่าวงา) กาแลจือเนาะ (ท่าเรือตันจือเนาะ) ปิยง (เต่ามะเฟือง) กูโบร์โตะแนแวน (สุสานโตะแนแวน) เป็นต้น

ชาวบ้านที่พึ่งพาพรุโตะแนแวนเกือบทุกคนรู้ว่าที่ไหนมีอะไร เมื่อไร เช่น วัวควายตอนเช้า ตอนเที่ยง ตอนบ่าย จะหากินอยู่ที่ไหน การตั้งชื่อสถานที่ในพรุ ชาวบ้านส่วนใหญ่สันนิษฐานเอา

ว่า สังเกตจากสิ่งๆเด่นของพื้นที่ เช่น ต้นไม้ ลักษณะภูมิประเทศที่มีลักษณะเฉพาะ ชื่อคนที่ใช้ประโยชน์ในพื้นที่ สุสานของบุคคลสำคัญ สภาพของพื้นที่ซึ่งมีผลต่อจิตใจของคน เป็นต้น ชาวบ้านเล่าให้ฟังว่าเมื่อก่อนพรุโต๊ะแวนอุดมสมบูรณ์มาก มีสัตว์ป่า นกนานาชนิด ผี และสัตว์น้ำชุกชุมมาก บริเวณที่ลุ่มมีการทำนาพรุ บริเวณที่เป็นที่ราบหรือโคกเนินชาวบ้านจะใช้ทำนาหว่าน นาดำ บริเวณหนอง พรุ ใช้ทำเป็นที่ประมงหาปลาและสัตว์น้ำ บริเวณที่เป็นป่าพรุ ป่าสาคร ชาวบ้านใช้เป็นที่พักของป่า ล่าสัตว์ หาสมุนไพร ไม้ใช้สอย บริเวณทุ่งหญ้าใช้เลี้ยงสัตว์

พื้นที่บางส่วนของพรุโต๊ะแวน เป็นกรรมสิทธิ์ของชาวบ้าน มีเอกสารสิทธิ์รับรอง พื้นที่ส่วนใหญ่ ในพรุเป็นดินดีอุดมสมบูรณ์มากเหมาะสำหรับการทำนาปลูกข้าวและการทำสวนทำไร่ มีน้ำท่วมทุกปีตามฤดูกาล น้ำท่วมหลากพัดพาเอาตะกอนและปุ๋ยลงมาทับถมตามธรรมชาติ ชาวบ้านไม่จำเป็นต้องซื้อปุ๋ยมาใส่ ชาวบ้านจะทำนาในพื้นที่ปีเว้นปีเพื่อพักดิน แปลงหนึ่งปลูกข้าว อีกแปลงหนึ่งพัก ใช้เลี้ยงวัวเลี้ยงควาย ปีต่อไปก็สลับกัน ทำให้ดินคงความอุดมสมบูรณ์ได้ยาวนาน ปีหนึ่งชาวบ้านได้ผลผลิตข้าวเปลือกประมาณ 150-200 ก้นตัง/ไร่ (1 ก้นตัง = 4 ลิตร)

20

2.2.4) พรุลานควายหรือพรุบึงโต๊ะพราน ตั้งอยู่ในเขตอำเภอรามัน จังหวัดยะลา และอำเภอกันยงแดง จังหวัดปัตตานี มีพื้นที่ประมาณ 15,000 ไร่ แบ่งเป็นพื้นที่น้ำขัง หนองบึง 4,000 ไร่ พื้นที่นา 5,000 ไร่ ที่เหลือประมาณ 6,000 ไร่ เป็นทุ่งหญ้าเลี้ยงสัตว์และพื้นที่ใช้สอยอื่นๆ รอบพรุประกอบด้วยชุมชน 2 วัฒนธรรม คือ ชุมชนพุทธและชุมชนมุสลิม ซึ่งมีการตั้งถิ่นฐานมาแต่เนิ่นนาน มีการใช้ทรัพยากรร่วมกัน พรุลานควายรับน้ำจืดจากภูเขาที่รายรอบและระบายลงสู่แม่น้ำสายบุรีทางด้านทิศตะวันออกของพรุ เดิมพรุลานควายเป็นพื้นที่ที่มีต้นไม้และพันธุ์ปลาอุดมสมบูรณ์มาก ชาวบ้านสามารถหากินในพรุได้ตลอดทั้งปี สภาพพรุมีน้ำขังปีละ 3-4 เดือน²¹ พรุแห่งนี้ถือเป็นฐานทรัพยากรช่วยสร้างกำลังการผลิตที่สำคัญให้กับชุมชนมาตั้งแต่สมัยโบราณจนถึงปัจจุบัน เป็นแหล่งวัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่น

พรุลานควายมีชื่อเรียกแตกต่างกันออกไปตามหมู่บ้าน คนเฒ่าคนแก่เล่าให้ฟังว่าพรุลานควายในสมัยก่อนนั้นอุดมสมบูรณ์มาก ความอุดมสมบูรณ์ของพรุอธิบายได้ด้วยเรื่องราวเล่าขานที่ชาวบ้านยังจำกันได้จนถึงทุกวันนี้ ก่อนปี พ.ศ. 2519 เคยมีชาวบ้านที่ถูกกล่าวหาว่าเป็นผู้ก่อการร้ายแบ่งแยกดินแดนหลบหนีเข้าไปซ่อนตัวอยู่ในพรุซึ่งในสมัยนั้นรกทึบมาก โดยไม่ออกมาจากป่าได้นานถึง 3 เดือน ในพรุมีความหลากหลายทางชีวภาพสูงมาก ในฤดูน้ำหลากประมาณ 3-4 เดือน พรุจะถูกน้ำท่วมกลายเป็นทะเลสาบ แต่พอถึงฤดูแล้งประมาณ 8-9 เดือน น้ำในพรุจะแห้ง บริเวณที่เป็นแอ่งลึกลึกน้ำจะขังเป็นหย่อมๆ ส่วนที่ตื้นก็จะกลายเป็นโคก เป็นเนินให้ต้นไม้ป่าพรุเจริญเติบโต ซึ่งส่วนใหญ่เป็นพื้นที่ที่ชาวบ้านเก็บรักษาไว้ไม่ทำลาย พื้นที่พรุบางส่วนยังเป็นป่าที่สำคัญ ชาวบ้านจะประกาศเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ หรือต้องห้ามไม่ให้มีใครเข้า

²⁰ สัมภาษณ์, อายี อาแว, ชาวบ้านบ้านปากู อำเภอกันยงแดง จังหวัดปัตตานี

²¹ อายี อาแว และคณะ, โครงการวิจัย การมีส่วนร่วมของชุมชนในการฟื้นฟูและอนุรักษ์ พรุลานควาย, (สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2547) น. 1.

ไปรบกวณ เช่น ป่าทุ่งยางแดงที่บ้านแลแวะ พรุชะมาที่บ้านชะมา เป็นต้น นอกจากนั้นมีการกำหนดมาตรการและข้อห้ามในการใช้ประโยชน์พื้นที่มาตั้งแต่สมัยโบราณ เช่น การปิดพรุในบางฤดูกาล มีการลาดตระเวนไม่ให้มีคนจากภายนอกเข้าไปวางยาเบื่อและระเบิดปลา เป็นต้น การหาของป่า เช่น น้ำผึ้งและสมุนไพร จะควบคุมดูแลโดยระบบความเชื่อและจารีต ชาวบ้านจะเชื่อเจ้าที่เจ้าทาง ไม่เก็บหาของป่าทั้งหมดแต่จะเหลือเอาไว้เป็นทุนในป่าต่อไป

ชาวบ้านที่พรุลานควาย แบ่งพรุออกเป็น 4 ส่วน ส่วนที่หนึ่ง คือส่วนที่เป็นพรุ ส่วนที่สองคือส่วนที่เป็นน้ำ ได้แก่ หนองบึง ส่วนที่สามคือส่วนที่เป็นทุ่งหญ้า และส่วนที่สี่คือส่วนที่เป็นนาที่สวน ส่วนที่หนึ่งถึงสาม ชาวบ้านถือเป็นส่วนรวม ซึ่งชุมชนมีสิทธิใช้ร่วมกัน ส่วนที่สี่ชาวบ้านถือเป็นสิทธิส่วนบุคคล ซึ่งความคิดเกี่ยวกับสิทธิในพื้นที่พรุในมิติของชาวบ้านจะแตกต่างกับระบบคิดของรัฐ ที่มองว่าพรุคือสมบัติสาธารณะทั้งหมด ซึ่งนำไปสู่ความขัดแย้งในการทำงานเนื่องจากความเข้าใจไม่ตรงกัน

2.2.5) พรุชะมา ตั้งอยู่ทางด้านตะวันออกของบึงโตะพราน ตำบลท่าธง อำเภอรามัน จังหวัดยะลา พรุชะมาเคยมีปัญหาความขัดแย้งระหว่างชาวบ้านกับหน่วยงานของรัฐ เกี่ยวกับโครงการขุดลอกและสูบน้ำออกจากพรุเพื่อทำอ่างเก็บน้ำ โดยได้ขุดพื้นที่รูกกล้าที่ดินซึ่งเป็นของชาวบ้าน มีการร้องเรียนต่อผู้ที่เกี่ยวข้องเพื่อให้มีการระงับโครงการนี้ แต่ไม่ได้รับการแก้ไขเท่าที่ควร

ภาพที่ 27 พรุลานควาย

2.2.6) พรุหนองบัวหลวง ตั้งอยู่ที่หมู่ 4 ตำบลตะโละหลอ อำเภอรามัน จังหวัดยะลา อยู่ห่างจากพรุบึงน้ำใสไปทางตะวันตกประมาณ 600 เมตร เนื้อที่ประมาณ 60 ไร่ มีสัตว์น้ำหลากหลาย เช่น ปลาตุก ปลาช่อน ปลาชะโด ปลาหมอ ปลาอุโบ และปลามังกร ซึ่งมีอยู่เพียง

แห่งเดียว สัตว์ป่ามีเสือปลา ค้างคาวแม่ไก่ ส่วนพืชที่พบมาก ได้แก่ สาธุ ภูแว หว่าหิน กาบบู แปรง
ชมพู่น้ำ เตย หวายดาร์ ภูเก็ต และจะโน๊ะ เป็น

นอกจากพืชรูปลูก ๆ ดังกล่าวแล้ว ในแต่ละพืชมียุคเล็กพืชน้อยแตกต่างกันไปอีกมากมาย
และมีชื่อเรียกแตกต่างกันไป แต่สิ่งเหล่านี้ยังไม่มีการศึกษาที่ลงลึกและยังไม่มีมีการบันทึกไว้ใน
แผนที่ทางราชการ และพืชรูต่าง ๆ ก็ล้วนมีเรื่องเล่าที่สะท้อนให้เห็นถึงสังคมวัฒนธรรม วิถีชีวิต
ได้อย่างน่าสนใจ

ประโยชน์ของพืชมตามความเข้าใจของนักวิชาการพบว่ามีความหลากหลาย เช่น พืชมเป็น
ครัว เป็นแหล่งพันธุกรรม เป็นแหล่งขยายพันธุ์สัตว์ เป็นที่กักเก็บน้ำ มีของป่า สมุนไพร ข้อมูล
ด้านสังคมวัฒนธรรม มิใช่ใช้สอย เป็นที่พักผ่อนหย่อนใจ²² นอกจากนี้ ยังเป็นที่เข้าใจกันว่า ป่า
พืชมให้ประโยชน์ไม่น้อยไปกว่าป่าชนิดอื่น ทั้งในแง่ประโยชน์ทางด้านเศรษฐกิจ คือ เนื้อไม้ใช้
ในการก่อสร้างและของป่าสำหรับนำไปจำหน่าย เช่น ผลหลุมพี หวาย และน้ำผึ้ง เป็นแหล่งเก็บกัก
น้ำจืดขนาดใหญ่สำหรับการเกษตรกรรม และที่อยู่อาศัยของสัตว์ป่า ตลอดจนปลาน้ำจืดต่าง ๆ
นอกจากนี้ ป่าพืชมยังเป็นแหล่งพันธุกรรมของพันธุ์ไม้หายากและมีราคาอีกหลายชนิดใน
ประเทศไทย เช่น หวายตะคร้ำทอง หมากแดง หมากงาช้าง รัศมีเงิน เป็นต้น²³

ชาวบ้านในพื้นที่ลุ่มน้ำสายบุรีมีความเข้าใจถึงคุณค่าของป่าพืชมได้อย่างลึกซึ้งโดยผ่าน
การสังเกตอย่างใกล้ชิดและมีความผูกพันเพราะเป็นพื้นที่ที่อาศัยในการประกอบอาชีพ ดังคำ
กล่าวของอาอี อาแว นักวิจัยชาวบ้านว่า

“พืชมเป็นพื้นที่รับน้ำ ป้องกันน้ำท่วม พืชมมีพืชชั้นล่างอย่างหญ้า กก บัว สาหร่าย ช่วย
กรองตะกอนดินจากภูเขา พืชมเป็นตัวหล่อเลี้ยงแม่น้ำ พืชมเป็นแหล่งอาหาร หาดปลา หาดผึ้ง ทำไร่
บ้าน ทำนา ที่ผมสังเกต ปกติที่บึงโต๊ะพราน ปลาจะขึ้นมาวางไข่ ปีละ 3 ครั้ง คือ ช่วงเดือน
พฤษภาคม ซึ่งฝนตกครั้งแรก เดือนกันยายนซึ่งฝนตกหนัก และมกราคมถึงกุมภาพันธ์”²⁴

3) ป่าสนทราย

ป่าสนทรายในพื้นที่ 3 จังหวัดชายแดนภาคใต้ พบเห็นได้ทั่วไปในจังหวัดปัตตานีและ
นราธิวาส เนื่องจากพื้นที่ดังกล่าวเคยเป็นทะเลมาก่อน แล้วเกิดการเปลี่ยนแปลงแทนที่ โดย
ธรรมชาติเป็นอ่าวน้ำเค็ม เมื่ออ่าวปิดจะเกิดเป็นพืชมน้ำเค็ม พืชมน้ำจืด เกิดการทับถม พื้นที่พืชม
ขึ้นเกิดเป็นพื้นที่ทำนา เปลี่ยนเป็นทุ่งหญ้าสำหรับเลี้ยงสัตว์ พืชมไม่รกร้างเริ่มขึ้น
ได้ แร่ธาตุมีการสะสมเพิ่มมากขึ้น เกิดพืชมไม้และพืชมสัตว์ที่หลากหลาย แต่มีความเฉพาะไม่

²² อาจารย์สมพร จันทเดช, (นักพฤกษศาสตร์ คณะวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์
วิทยาเขตปัตตานี), “รายงานการประชุมสัมมนา ‘ยุทธศาสตร์การจัดการป่าพืชมในลุ่มน้ำสายบุรี,’” (คณะ
วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตปัตตานี, 2538) น. 14-15.

²³ “การจัดการทรัพยากรป่าไม้,” <<http://board.dserver.org/p/papa/00000121.html>> (เข้าถึงข้อมูล วันที่ 19
ตุลาคม 2551)

²⁴ อาอี อาแว, รายงานการประชุมสัมมนา “ยุทธศาสตร์การจัดการป่าพืชมในลุ่มน้ำสายบุรี,” (คณะวิทยาศาสตร์
และเทคโนโลยี มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตปัตตานี, 2538) น. 17.

เหมือนกับระบบนิเวศแบบอื่นๆ แต่ทั้งหมดต้องผ่านกระบวนการที่ยาวนานมากในการเปลี่ยนแปลงแต่ละขั้น ปัจจัยสำคัญในการเกิดป่าสนทรายจะขึ้นอยู่กับอิทธิพลของน้ำทะเลและปริมาณของกระแสน้ำจืดจากแม่น้ำที่ไหลลงสู่ทะเล

ภาพที่ 28 ป่าสนทราย

กรอบที่ 1

ป่าสนทรายบ้านกลาง

ตำบลบ้านกลาง อำเภอบะนาค จังหวัดปัตตานี

ป่าสนทรายบ้านกลางมีความอุดมสมบูรณ์และคงความเป็นธรรมชาติอยู่หลายแห่ง เป็นป่าส่วนบุคคล มีเอกสารสิทธิ์ แต่ชาวบ้านในชุมชนสามารถเข้าไปใช้ประโยชน์ได้ในขอบเขตที่เจ้าของพื้นที่ป่ายอมอนุญาต เช่น สามารถเข้าไปหาเห็ด หาไม้ฟืน เลี้ยงสัตว์ เก็บหาของป่า หรือล่าสัตว์ ได้ แต่ห้ามตัดไม้ หากใครต้องการตัดไม้ใช้เพื่อกิจส่วนรวม เช่น งานบุญ งานศาสนา หรืองานสาธารณะอื่นๆ ก็ต้องแจ้งหรือบอกเจ้าของให้รับทราบก่อน และต้องให้เจ้าของอนุญาตจึงจะมีสิทธิใช้ได้ ที่ชุมชนบ้านกลางมีป่าสนทรายอยู่หลายแห่ง เช่น ป่าฮอลแลนด์ ป่าสราโย เป็นต้น นอกจากนั้นยังเหลืออยู่บ้างตามอาณาเขตวัดต่างๆ

ในป่าสนทรายจะพบต้นไม้ชนิดเด่นๆ เช่น ยางนา ตะเคียน หลาวชะโอน ตำเสา ชมพู่ น้ำ หนามเค็ด เป็นต้น นอกจากนั้นก็มีกล้วยไม้และเฟิร์นอีกหลายชนิด ชาวบ้านใช้ประโยชน์จากป่า เช่น การทำยางชัน ล่าสัตว์ เก็บหาของป่า ยอดผัก พืชสมุนไพร เห็ดป่า และทำการเกษตรเล็กๆ น้อยๆ ในป่า ในพื้นที่ดินทรายมีความอุดมสมบูรณ์ต่ำ เช่น การปลูกผักและพืชไร่ วิธีชีวิตชาวบ้านในระบบนิเวศแบบนี้เป็นแบบพอเพียง เรียบง่าย และสมถะจึงจะอยู่รอดได้ ริมป่าสนทรายจะมีพุ่มและที่ลุ่ม ชาวบ้านจะใช้ทำนาปลูกข้าว ชาวบ้านอาวุโสบอกว่าป่าสนทรายช่วยรักษาน้ำจืดไว้ให้น้ำ ไบไม้แห้งที่ร่วงลงมาจากต้นไม้ในป่า เมื่อน้ำฝนตกลงมาก็จะชะพาเป็นปุ๋ยลงในนา ริมนาชาวบ้านปลูกต้นตาล ทำน้ำตาลแว่นไว้ขายตามตลาดนัดภายในท้องถิ่น

น่าเสียดายทุกวันนี้ป่าสนทรายถูกคนรุ่นใหม่มองว่าไม่ค่อยมีคุณค่ามีประโยชน์ จึงถูกตัดขายให้กับธุรกิจไม้วัดหลา เพื่อเปลี่ยนป่าดั้งเดิมให้กลายเป็นสวนยางพารา สวนไม้กฤษณาส้มขี้ใหม่ที่ให้มูลค่าราคามากกว่า หน้าดินก็ถูกประมูล และขุดขายกันอย่างกว้างขวาง เพราะจะได้ทั้งเงินและบ่อปลาที่ไม่ต้องจ้างให้ใครมาขุด โดยไม่รู้ว่าผลกระทบที่จะตามมาในอนาคตนั้นจะเป็นเช่นไร

4) ป่าจากป่าสาคุ

ป่าจากป่าสาคุบ้านปาเซปุเต๊ะ เป็นชุมชนริมพูลานควายอยู่ในตำบลปากู อำเภอยะรังยงแดง จ.ปัตตานี มีสัตว์และพืชหลากหลายชนิด พืชเด่นๆ เช่น หญ้า ผักกูด เตยหนาม ทุปฤาษี ชมพู่ น้ำ ย่านลิเภา สะเดา กกชนิดต่างๆ ส่วนสัตว์ เช่น ผึ้ง ต่อ ตัวงสาคุ แมลงชนิดต่างๆ ปลิง ปลาตุ๊ก ปลาซีชม ปลาชะโด เต่า ตะพาบน้ำ งูเหลือม กระเจง ชะมด กระรอก นกนา ๆ ชนิด ชาวบ้านส่วนใหญ่มีวิถีชีวิตพึ่งพาพูล ทำนา หาปลา ตัดยาง เลี้ยงสัตว์ วัว ควาย ในพูล และมีชาวบ้านยากจน 11 ครอบครัว ต้องอาศัยป่าสาคุเป็นแหล่งอาหารและแหล่งประกอบอาชีพ และมีแนวโน้มเพิ่มขึ้น เนื่องจากไม่สามารถกรีดยาง ส่วนใหญ่เย็บตับจากขาย มีหลายครอบครัว นำเปลือกก้านใบมาจักสานเป็นลวดลายต่างๆ ทำเป็นฝาบ้าน และทำแบ่งสาคุจากเนื้อในลำต้น

ชาวบ้านใช้ต้นสาคุอย่างสารพัดประโยชน์ ลูกสาคุใช้กินได้ ใบใช้ทำตับจากใช้มุงหลังคา ก้านใบสาคุใช้จักสานทำฝาบ้าน ก้านใบสาคุ(ทางสาคุ) ใช้ทำคั้นเบ็ดตกปลา เอามามัดรวมกันทำเป็นเรือได้ เปลือกจากลำต้นสาคุใช้ทำรั้วบ้าน ทำพื้น ทำฝาบ้าน หรือคอกเลี้ยงสัตว์ เนื่องจากต้นสาคุใช้ทำแบ่งเป็นอาหารสัตว์เลี้ยงและทำขนมได้หลายชนิด แบ่งสาคุใช้ทำขนมในเดือนถือศีลออก ชาวบ้านบอกว่ามีคุณค่าต่อสุขภาพมาก รากสาคุมีสรรพคุณทางยาสมุนไพร หนอนตัวงสาคุเป็นแหล่งอาหารโปรตีนชั้นเลิศ ป่าสาคุช่วยชะลอการไหลของน้ำ ยึดตลิ่ง ช่วยรักษาและบำบัดน้ำให้มีคุณภาพ ทำให้พื้นที่บริเวณป่าสาคุมีความชุ่มชื้นตลอดทั้งปี เป็นแหล่งพักอาศัยและหลบภัยของสัตว์บกสัตว์น้ำ รวมทั้งเป็นแหล่งวางไข่และอนุบาลสัตว์น้ำวัยอ่อน เป็นต้น ชาวบ้านที่เย็บตับสาคุบอกว่าป่าสาคุที่บ้านปาเซปุเต๊ะเป็นที่พึ่งของคนจนๆ การจัดการป่าสาคุให้ยั่งยืนต้องมีการใช้ประโยชน์ป่าสาคุอย่างต่อเนื่อง สม่่าเสมอ แต่ต้องใช้ให้พอเหมาะพอดี ป่าจะได้ไม่แน่น เปิดโอกาสให้ต้นอ่อนสามารถงอกและเจริญเติบโตทดแทนได้ทันการใช้ และไม่ปิดกั้นการไหลของทางน้ำธรรมชาติ

การทำแบ่งสาคุนิยมทำกันในฤดูฝน เลือกต้นที่ออกผล มาตัดขายเป็นท่อน เมตรละ 40-60 บาท 1 ต้นตัดได้ประมาณ 7-10 ท่อน ส่วนการเย็บตับจากจะใช้ใบสาคุประมาณ 80-90 ใบ/1ตับ 1 คนสามารถเย็บได้ประมาณ 20-30 ตับ/วัน ขายกันประมาณตับละ 10-12 บาท การตัดใบสาคุมีธรรมเนียมว่า จะตัดเมื่อต้นสาคุมีอายุประมาณ 5 ปี โดยจะตัดเหลือใบไว้กับต้นประมาณ 3-4 ใบ ปล่อยให้ใบใหม่งอกเพิ่มประมาณ 5-6 ใบ ซึ่งจะใช้เวลาประมาณ 2 สัปดาห์ ก็จะตัดใหม่ได้อีก

มีข้อวิตกกังวลของชาวบ้านต่อสาคุก็คือ การคุกคามจากโครงการพัฒนาที่มักใช้พื้นที่ป่าสาคุเป็นที่ทำโครงการ เช่น การทำอ่างเก็บน้ำ การขุดลอก ทำให้พื้นที่ป่าสาคุถูกทำลายจำนวนมาก มีผลกระทบต่อความมั่นคงของชีวิตของคนยากคนจนจำนวนมาก ที่ปัจจัย 4 ของชีวิตผูกพันอยู่กับป่าสาคุเป็นหลัก

ภาพที่ 29 ป่าสาคุ

5) ป่าเลนน้ำเค็ม หรือป่าโกงกาง (Mangrove Forest) เป็นกลุ่มสังคมพืชที่เกิดบนดินเลนชายฝั่งทะเลและปากแม่น้ำที่ไหลลงสู่ทะเล ขึ้นอยู่ในที่ดินเลนริมทะเล และตามปากน้ำใหญ่ๆ ซึ่งมีน้ำทะเลขึ้นถึง พันธุ์ไม้ที่สำคัญ ได้แก่ แสม โกงกาง ประสัก ตีนเป็ด หลุมพอ ทะเล ตะบูน ฯลฯ²⁵

3.2) สัตว์ป่า

ลุ่มน้ำสาบบุรีเป็นแหล่งอาศัยของสัตว์นานาชนิด ทั้งสัตว์น้ำ นกน้ำ สัตว์ป่าหลากหลายชนิด เช่น ไก่ป่า กระเจิง ลิง²⁶ และจากการสำรวจของคณะวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีมหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตปัตตานี²⁷ พบว่ามีพันธุ์สัตว์น้ำ 112 ชนิด โดยแบ่งเป็น ปลา 103 ชนิด กุ้ง 5 ชนิด ปู 4 ชนิด ได้แก่ ปูทะเล ปูแสนปม ปูหนุมาน สำหรับปลาน้ำจืดซึ่งมีจำนวนมากนั้น บริเวณตอนบน กระแสน้ำแรง มีปลา 14 ชนิด ชนิดที่เด่นและชุกชุมมาก คือ ปลาเขยา รองลงมาคือ ปลาลวง ปลาที่อยู่บริเวณกลางลุ่มน้ำ กระแสน้ำไหลช้า มี 37 ชนิด กลุ่มปลาตะเพียนเป็นกลุ่มที่เด่นที่สุด รองลงมาเป็นกลุ่มปลาน้ำจืดที่พบชุกชุม ได้แก่ กลุ่มปลากดน้ำจืด ปลาแขยงใบข้าว สำหรับบริเวณปากแม่น้ำและชายฝั่งทะเล ซึ่งเป็นบริเวณที่มีความเค็มสูง พบปลา 52 ชนิด โดยมีปลากระบอกดำเป็นชนิดที่เด่นสุด รองลงมาคือ ปลากดทะเล

²⁵ ป่าบึงหรือป่าพรุ (Fresh water swamp forests),

<http://guru.sanook.com/search/_/Fresh_water_swamp_forests> (เข้าถึงข้อมูล วันที่ 16 ตุลาคม 2551)

²⁶ อายี อาแว, “การมีส่วนร่วมของชุมชนในการฟื้นฟูและอนุรักษ์พรุลานควาย,”

<http://www.vijai.org/research/project_content.asp?projID=RDG44S0001> (เข้าถึงข้อมูล วันที่ 3 ตุลาคม 2551)

²⁷ คณะวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี, “รายงานการศึกษาฉบับสมบูรณ์โครงการการศึกษาเพื่อจัดทำมาตรการและแผนการจัดการเพื่ออนุรักษ์ความหลากหลายทางชีวภาพในพื้นที่วิกฤต พื้นที่ชุ่มน้ำลุ่มน้ำสาบบุรี จังหวัดปัตตานี,” (คณะวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตปัตตานี, 2540)

นอกจากนี้ ยังมีการศึกษาชลชีววิทยาบางประการและทรัพยากรประมงในแม่น้ำสายบุรี ในปีพ.ศ. 2536 พบว่า “มีแพลงค์ตอนพืช 34 ชนิด แพลงค์ตอนสัตว์ 8 ชนิด สัตว์หน้าดิน 10 ครอบครัว พรรณไม้หน้า 35 ชนิด และมีการทำการประมงตลอดลุ่มน้ำสายบุรี โดยส่วนใหญ่ทำในช่วงที่ว่างจากการทำสวนยางพาราและสวนผลไม้ แต่ทรัพยากรประมงปัจจุบันของลุ่มน้ำสายบุรีกำลังได้รับผลกระทบจากน้ำเสียและสารพิษจากการเกษตร”²⁸

สำหรับข้อมูลอื่นๆนั้นยังพบอีกว่า มีพันธุ์สัตว์ป่าและสัตว์อื่นอีกจำนวนมาก ได้แก่ นกไม่ต่ำกว่า 232 ชนิด สัตว์เลี้ยงลูกด้วยนมไม่ต่ำกว่า 118 ชนิด เต่าและตะพาบน้ำ 22 ชนิด งู 33 ชนิด

2.2 อาลัมบูตายอ : ภูมินิเวศวัฒนธรรม

จากข้อมูลการศึกษาที่ผ่านมาพบว่าการแบ่งภูมินิเวศมักอ้างอิงจากรายงานของสำนักชลประทานเป็นสำคัญ แต่การศึกษาในครั้งนี้ให้ความสำคัญในเรื่องระบบความสัมพันธ์ของชุมชนกับทรัพยากร จึงได้กำหนดนิยามภูมินิเวศเสียใหม่โดยอาศัยทั้งข้อมูลทางภูมิศาสตร์และสภาพทางสังคมวัฒนธรรม ซึ่งการศึกษาวิจัยในครั้งนี้เรียกลักษณะดังกล่าวว่า ภูมินิเวศวัฒนธรรม ภาษามลายูเรียกว่า อาลัมบูตายอ ซึ่งแบ่งได้เป็นภูมินิเวศตอนบน ตอนกลาง และตอนล่าง โดยพิจารณาจากองค์ประกอบหลายประการ

อาลัมบูตายอ เป็นภาษามลายู อาลัม หมายถึง พื้นที่ แผ่นดิน ชุมชน โลก พื้นพิภพ หรือสถานที่อยู่อาศัยของสรรพสิ่ง บูตายอ หมายถึง วัฒนธรรม วิถีชีวิต อาลัมบูตายอ จึงหมายถึง ชีวิตวัฒนธรรมของชุมชน ท้องถิ่น ที่มีระบบความสัมพันธ์ระหว่างกันของสรรพสิ่งอย่างมีแบบแผน หรือที่เรียกว่า ภูมินิเวศวัฒนธรรม ซึ่งมีความหมายกว้าง ครอบคลุมทรัพยากรธรรมชาติทุกประเภท เช่น น้ำ ป่า ดิน ภูเขา สัตว์ ภูมิอากาศ แร่ธาตุ เป็นต้น สามารถทำความเข้าใจได้ทั้งเชิงปริมาณและคุณภาพ และยังมีความหมายรวมถึงวิถีชีวิตของมนุษย์ซึ่งมีความสัมพันธ์ทั้งระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ และมนุษย์กับธรรมชาติ มนุษย์กับความเชื่อเกี่ยวกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ที่ต่างพึ่งพาอาศัยกันด้วยการจัดระบบความสัมพันธ์

ภูมินิเวศวัฒนธรรมในบทนี้จึงเป็นการกล่าวถึงความสัมพันธ์ระหว่างวัฒนธรรมกับระบบนิเวศทางธรรมชาติ ซึ่งจะแสดงลักษณะแต่ละภูมินิเวศให้เห็นอย่างชัดเจน

สำหรับการทำความเข้าใจภูมินิเวศวัฒนธรรมของลุ่มน้ำสายบุรีนั้น สามารถพิจารณาได้จากชื่อเรียกขานเกี่ยวกับสถานที่ต่างๆ เช่น “สายบุรี” ชาวไทยเชื้อสายมลายูเรียกว่า “ตะลุบัน” (Taluban; Teluban) หรือในภาษามลายู-สันสกฤตเรียกว่า “เซลินดุงบายู” (Selindung Bayu) แปลว่า ที่กำบังลมพายุ ซึ่งแสดงให้เห็นว่าที่กำบังลมพายุนั้นน่าจะเป็นตำแหน่งแห่งที่สำคัญของการคมนาคมขนส่งอันเป็นพื้นที่ที่คนเดินเรือตั้งแต่สมัยโบราณใช้สำหรับหลบลมพายุทางทะเล

²⁸ ครรชิต เบญจมาภิญญากุล และสุรศักดิ์ กุลสาย, ชลชีววิทยาบางประการและทรัพยากรประมงในแม่น้ำสายบุรี, (ศูนย์พัฒนาประมงน้ำจืดปัตตานี, 2536)

ขณะเดียวกัน จากข้อมูลทางประวัติศาสตร์อันยาวนานพบว่า ณ สถานที่แห่งนี้ก็คือจุดศูนย์กลางของการคมนาคมขนส่งทางน้ำหรือเป็นเมืองท่าสำคัญด้วย นอกจากนี้ยังแสดงให้เห็นว่าสายบุรีมีความเกี่ยวพันกับแหล่งน้ำอันอุดมสมบูรณ์ โดยสังเกตได้จากชื่อสถานที่ ชื่อเมืองต่างๆซึ่งอยู่ในอาณาจักรของเมืองสายบุรีเดิม เช่น รามัน ตะโหนด ระแงะ บางนรา ตะโลมาเนาะ เป็นต้น ที่ศรีศักร วัลลิโภดม และคณะ²⁹ ได้ทำการศึกษาไว้ใน เล่าขานตำนานใต้ ซึ่งแสดงนัยทางกายภาพอันโดดเด่นเกี่ยวข้องกับแหล่งน้ำ และแสดงให้เห็นคุณค่าเชิงประวัติศาสตร์ที่ควรกล่าวถึง คือ

รามัน เป็นชื่อที่เกี่ยวข้องกับน้ำ บ้างก็ว่ามาจากคำว่า รามัย แปลว่า สนุกสนานมากมาย เพราะมีการเล่นที่ชื่อว่า ตีเกฮูลู และ ฮูลู ก็แปลว่า ตอนบน หรือบ้านนอก หมายถึง การร้องเพลงของคนบ้านนอกหรือบ้านแถวๆตอนบน ชาวบ้านหลายคนก็ว่า รามัน มาจาก รือมันหรือ เรอมัน หมายถึง ที่มีน้ำขังมีบริเวณกว้างแต่ตื้น หรือแหล่งน้ำที่มีน้ำไหลช้าๆ

เมืองตะโหนด ในอดีตมีการสร้างอ่างเก็บน้ำสำหรับใช้ในการทำนา และมีบ้านลูโบ๊ะ ที่มีความหมายว่า แอ่งน้ำลึก และน่าสนใจว่าในอดีตมีการจัดขังกวนน้ำ เพื่อให้ปลาในแอ่งน้ำมาทำให้อับได้ง่าย

เมืองระแงะ เป็นภาษามลายู เพี้ยนมาจากคำว่า ลือเกาะห์/ลือเกะห์/เลอเกาะห์/เลอเกะห์ หมายถึง บริเวณที่สูงซึ่งตอนบนมีแม่น้ำสองสายหรือมากกว่าสองสาย

บางนราหรือนราธิวาส เป็นเพียงหมู่บ้านชาวประมงเล็กๆ ผู้คนเรียกบริเวณปากน้ำนี้ว่า กอลอ หรือ กัวลอ ที่แปลว่า ปากน้ำ

หมู่บ้านตะโลมาเนาะ ซึ่ง ตะโละ แปลว่า อ่าว หรือแผ่นดินที่เว้าเข้าไปในเชิงเขา ส่วนมาเนาะ เป็นชื่อต้นไม้ หรืออาจจะเป็น นก หรือ ไก่ เป็นถิ่นฐานที่อุดมสมบูรณ์มาก

บ้านดุซงญอ เป็นพื้นที่ประวัติศาสตร์ทางการเมืองที่ชาวบ้านกลุ่มหนึ่งถูกเข้าใจว่าต่อต้านอำนาจรัฐ เป็นกบฏ ซึ่งเป็นที่มาของ “กบฏดุซงญอ” กลายเป็นตำนานเล่าขานจนปัจจุบัน

บาลา ฮาลา เป็นชื่อชุมชนซึ่งเคยเป็นตำบลหนึ่งของอำเภอเบตง จังหวัดยะลา แต่ในอดีตชาวบ้านถูกภัยคุกคามทั้งจากภัยผู้ก่อการร้ายคอมมิวนิสต์ และภัยจากการจัดการทรัพยากรป่า น้ำ และที่ดิน จนไม่สามารถกำหนดวิถีชีวิตของตนเองได้ดี และปัจจุบันยังต้องอาศัยอยู่ที่บ้านริมถนน และมีชีวิตอย่างยากลำบาก

นอกจากนี้ ยังมีสิ่งที่น่าสังเกตอีกก็คือ มีชื่อสถานที่จำนวนมากที่มีคำว่า “ไอร์” (Air) ภาษามลายูแปลว่า “น้ำ” ซึ่งแสดงนัยความอุดมสมบูรณ์อันเกี่ยวพันกับน้ำ โดยเฉพาะพื้นที่ตอนบนของกลุ่มน้ำสายบุรี ได้แก่ บริเวณอำเภอสุคีรินและศรีสาคร เช่น ไอร์บูโละ, ไอร์กลูแป, ไอร์สาเมาะ, ไอร์จือนะ, ไอร์จือจ๊ะ, ไอร์กรอส เป็นต้น และมีคลองต่างๆรวมกันไม่ต่ำกว่า 229 คลอง ชื่อดังกล่าวแสดงให้เห็นว่า กลุ่มน้ำสายบุรีมีความเกี่ยวข้องกับน้ำ ขณะเดียวกันความหมายของชื่อสถานที่ต่างๆก็ยังนำไปสู่ความเข้าใจประวัติศาสตร์การตั้งถิ่นฐานที่มีความสัมพันธ์กับทรัพยากรธรรมชาติอันเป็นปัจจัยสำคัญต่อการดำเนินชีวิต

²⁹ ศรีศักร วัลลิโภดม และคณะ, เล่าขานตำนานใต้, (ศูนย์ศึกษาและพัฒนาสันติวิธี มหาวิทยาลัยมหิดล, 2550) น. 106-133.

อย่างไรก็ตาม จากการสัมภาษณ์เชิงลึกพบว่า โดยทั่วไปแล้ว ชาวบ้านลุ่มน้ำสายบุรีมีความรู้ความเข้าใจความหมายของภูมินิเวศวัฒนธรรมเป็นอย่างดีผ่านประสบการณ์การสังเกตมาอย่างยาวนานหลายชั่วอายุคน โดยมีหลักการจำแนกภูมิประเทศ การจำแนกพื้นที่ การกำหนดชื่อเรียกภูมิประเทศต่างๆ อีกทั้งมีความรู้ ความเข้าใจเกี่ยวกับบทบาทหน้าที่ของภูมิประเทศเหล่านั้นเป็นอย่างดี และมีการจัดการโดยอาศัยระบบความเชื่อประเพณี วัฒนธรรม ผสมกับหลักการทางศาสนา และผ่านกลไกทางสังคม พื้นที่สำคัญที่ชุมชนต้องใช้ประโยชน์ร่วมกันจะถูกกำหนดให้เป็นพื้นที่ส่วนรวมของชุมชน ภาษามลายูเรียกว่า “เฮาะออแมฆามา” ซึ่งทุกคนจะต้องให้ความเคารพสิทธิในการใช้ประโยชน์ของคนในชุมชน ใช้เท่าที่จำเป็น ไม่เบียดเบียนคนอื่น และไม่ยึดมาเป็นสิทธิส่วนบุคคล ภูมิประเทศสำคัญที่จำแนกโดยท้องถิ่นแสดงไว้ในตารางต่อไปนี้

ตารางที่ 3 ภูมิประเทศที่จำแนกโดยท้องถิ่น

ชื่อ	คำอธิบายของท้องถิ่น
บาโง	บริเวณที่เป็นโคกเนิน
บูกิต	ภูเขา
สุโหลง	แม่น้ำ ลำคลอง
สุโหลง มาตี	คลองตาย
ปือเจาะ	พื้นที่ที่มีน้ำขังนิ่งตลอดทั้งปี มักมีบุโละตูแม เสมัด หว่า หวาย กะป้อ เป็นต้น
บาโระ	พรุหรือที่ลุ่มริมแม่น้ำ มักมีหนอง บึง ทุ่งหญ้า ป่าพรุและนา มีน้ำท่วม 3 เดือนแห่ง 9 เดือน
ปายอ	เป็นร่องรอยของแม่น้ำเดิมที่ตื้นเขินแล้ว เป็นพัฒนาการขั้นต่อไปของคลองตาย มักอยู่ติดกับพรุใหญ่ ในช่วงน้ำหลากจะมีน้ำไหลผ่านซ้าๆ แต่จะแห้งในช่วงฤดูแล้ง ใช้ทำนาในฤดูฝน เลี้ยงสัตว์ในฤดูแล้ง มักมีป่าพรุและต้นสาอูอยู่ตามขอบของพื้นที่
ตะโละ	มักอยู่ใกล้กับแม่น้ำและเคยเป็นส่วนหนึ่งของแม่น้ำ หลังจากแม่น้ำเปลี่ยนทิศทาง เลยกลายเป็นตาโละคล้ายกับสุโหลงมาตี แต่จะสั้นและเล็กกว่า น้ำจะไหลเข้าในฤดูน้ำหลาก
กูแบ	ปลัก บึง
ลาฮา	มีลักษณะเป็นสระอยู่กลางพื้นที่ มีน้ำนิ่งค่อนข้างลึก มักอยู่แยกกับส่วนอื่นๆ ลาฮาเป็นส่วนที่ลึกของแม่น้ำหรือคลอง เมื่อน้ำแห้งลงส่วนลึกของแม่น้ำก็กลายเป็นลาฮา
อาโล	ส่วนของแม่น้ำที่เว้าเข้าไปในแผ่นดิน หรืออาจหมายถึงร่องน้ำแขนงมักพบบริเวณปากแม่น้ำดินดอนสามเหลี่ยม
ปือแน	นา

ของจังหวัดยะลา ปัตตานี นราธิวาส และมีความหมายเดียวกับคำว่าระบบนิเวศ หรือภูมินิเวศ เพราะฉะนั้นลุ่มน้ำสายบุรีจึงเป็นชุมชนและเป็นระบบนิเวศที่มีความสัมพันธ์กัน ซึ่งทำให้เข้าใจได้ว่า ทรัพยากรธรรมชาติลุ่มน้ำสายบุรี ก็คือ ทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนนั่นเอง

ภูมินิเวศลุ่มน้ำสายบุรีสามารถแบ่งออกได้ 3 ส่วน คือ ตอนบน ตอนกลาง และตอนล่าง จากการสำรวจพบว่าลุ่มน้ำสายบุรีมีคลองสาขาสายสั้นๆ ไหลจากแนวสันปันน้ำทางด้านทิศตะวันออกและทิศตะวันตกลงสู่แม่น้ำสายบุรีที่ตรงกลางพื้นที่ลุ่มน้ำ คลองสาขาที่สำคัญของแม่น้ำสายบุรีที่มีขนาดใหญ่จะอยู่ทางทิศเหนือใกล้กับชายฝั่งทะเล ได้แก่ คลองไม้แก่น คลองกอดอ คลองสายบุรี และคลองบีโฆ เป็นต้น

1) ลุ่มน้ำสายบุรีตอนบน

พื้นที่ตอนบนประกอบด้วยภูเขาและป่าต้นน้ำ และพบว่าในบริเวณตอนบนนี้มีภูมิทัศน์สวยงามและเคยเป็นสถานที่ท่องเที่ยวทางน้ำ มีที่ล่องแก่งที่มีชื่อเสียง เช่น แก่งตำบลดศรีบรรพต และมีวังปลา ซึ่งเป็นลักษณะเด่นเฉพาะอย่างหนึ่งของภูมินิเวศวัฒนธรรมตอนบน

ลุ่มน้ำสายบุรีตอนบนเป็นสังคมพหุวัฒนธรรม มีคนอยู่ 5 กลุ่มหลัก คือ คนเงาะเห คนนคร คนอีสาน คนมุสลิม และคนภาคกลาง เดิมมีการอยู่ร่วมกันอย่างสันติ ไม่ทะเลาะกัน เป็นเพราะความเห็นอกเห็นใจที่ได้ผ่านความยากลำบากมาด้วยกัน เช่น เดิมที่เคยมีการปลุกข้าวไร่ ได้มีการลงแขกโดยมีเพื่อนทั้งคนพุทธและมุสลิมจะช่วยกัน หรือคนพุทธจะดเว้นการเลี้ยงหมู เมื่อมีพิธีการกวนอาฮูรอจะช่วยกันกวนแบ่งกันกิน หรือพบว่าเด็กพุทธที่บ้านมะโหม่งเข้าเรียนศาสนาอิสลาม เป็นต้น ปัจจุบันเมื่อเกิดสถานการณ์ความรุนแรงในพื้นที่บ่อยครั้ง จึงทำให้ผู้คนบางส่วนเกิดความหวาดระแวงระหว่างกัน ความสัมพันธ์เช่นเดิมจึงเริ่มห่างเหิน

กรอบที่ 2

แก่งและวังปลา

ตำบลศรีบรรพต อำเภอศรีสาคร จังหวัดนราธิวาส

ตำบลศรีบรรพต อำเภอศรีสาคร จังหวัดนราธิวาสเป็นส่วนหนึ่งของพื้นที่ป่าต้นน้ำของแม่น้ำสายบุรี อุดมไปด้วยแก่งและวังปลา ก่อนเกิดเหตุการณ์ความรุนแรงในพื้นที่ 3 จังหวัดชายแดนใต้ ตำบลศรีบรรพตเคยเป็นแหล่งท่องเที่ยวสำคัญ นักท่องเที่ยวนิยมมาล่องแก่งกันเป็นจำนวนมาก ชาวบ้านซึ่งเป็นพรานปลาเล่าให้ฟังว่า บริเวณตำบลศรีบรรพตแม่น้ำอุดมสมบูรณ์มาก พื้นที่บริเวณริมแม่น้ำมีป่าธรรมชาติที่สมบูรณ์หนาแน่นมาก แต่หลังจากการชุ้มยิงค้าขายพรานประมาณปี พ.ศ. 2549 ทางทหารได้เอาจรวดเรกเตอร์มาไล่และถางจนโล่ง ต่อมาชาวบ้านก็เอาต้นยางมาปลูกแทน

แม่น้ำมีแก่งหลายแก่ง ตรงกลางมีแก่งใหญ่ชาวบ้านเรียกแก่ง พูลู เนื่องจากประมาณ 10 ปีมาแล้วมีศพลอยมาติดอยู่ที่แก่ง ชาวบ้านสันนิฐานว่าเป็นศพโจรพูลและช่วยกันฝังเอาไว้บนแก่งนี้ เลยเรียกแก่งนี้ว่าแก่งพูลนับตั้งแต่นั้นมา นอกจากแก่งพูลแล้วยังมีแก่งอื่นๆ อีกเช่น แก่งหมาตุ แก่งชำตาเทียง เป็นต้น ส่วนบริเวณที่ลึกลับชาวบ้านเรียกว่า “วัง” บริเวณแม่น้ำแถวศรีบรรพต มีวังจำนวนมาก เช่น วังสะเปาะ วังไฮร์แด วังชำตาเทียง วังล่องแก่ง วังตาอ่อง วังปาเงาะ วังสามชั้น พรานปลาในหมู่บ้านจะหาปลาตามวังเหล่านี้ ปลาจะมีมากตามวังที่มีน้ำใสๆ ลึก โดยเฉพาะในฤดูแล้งปลาที่ชาวบ้านนิยมจับจากวังปลาได้แก่ ปลากือเลาะ ปลาบึก ปลาช่อน เป็นต้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งปลากือเลาะ ซึ่งเป็นปลาประจำถิ่นที่มีราคาดี ประมาณ 300-400 บาท/กิโลกรัม ชาวบ้านใช้วิธีหาปลาโดยการไถ้ฉมวก เบ็ดราว โดยใช้ลูกยางพารา ผลมะเดื่อเป็นเหยื่อ

ในช่วงการเริ่มสร้างชุมชนประมาณปี พ.ศ. 2505 นั้น ชาวบ้านปลูกยางพาราและไม้ผล เช่น ทุเรียนหมอนทอง มังคุด เงาะ ลองกอง หอมกล้วยนางยา กล้วยน้ำว้า กล้วยหอม กล้วยนางพญา กล้วยไข่ เป็นต้น รวมทั้งปลูกข้าวไร่เพื่อเปิดพื้นที่และผลิตข้าวเพื่อกิน แต่การปลูกข้าวไร่นั้นลดจำนวนลงมากหลังจาก 4-5 ปีแรก ปัจจุบันพบว่าพื้นที่ที่สืบทอดการปลูกข้าวไร่เหลืออยู่เพียงแห่งเดียว เมื่อประมาณปีพ.ศ. 2542 ได้มีโครงการพระราชดำริให้ปลูกข้าวไร่แบบนาขั้นบันไดบนพื้นที่หลายร้อยไร่ มีระบบส่งน้ำและประปา โรงสี โดยกำหนดทำนาปีละ 2 ครั้ง รับสมัครสมาชิกที่สนใจจะทำนา โดยจัดสรรให้แต่ละคนมีขนาดนาประมาณ 5 ไร่ เมื่อมีคนมากเกินจำนวนพื้นที่จะมีการให้ลงชื่อแล้วจัดสรรให้ตามลำดับ

นอกจากนี้ การหาของป่า เช่น ละไม สะตอ หวาย หลุมพี ก็มีอยู่มาก โดยจะนำไปขายสดและแปรรูปเพื่อเพิ่มมูลค่า เช่น ลูกหลุมพีต้อง เป็นต้น เดิมการค้าขายโดยเฉพาะไม้ผลชนิดต่างๆ จะเป็นการตกลงด้วยวาจา และมักจะซื้อแบบเหมาทั้งสวนและจ่ายมัดจำก่อนครึ่งหนึ่ง แล้วค่อยจ่ายจนครบหมดเมื่อเก็บผลผลิตได้ แต่เมื่อเกิดเหตุการณ์รุนแรงตั้งแต่ปีพ.ศ. 2547 เป็นต้นมา กลุ่มพ่อค้าคนกลางที่เคยเข้ามาในพื้นที่มีจำนวนลดลงมาก

2) ลุ่มน้ำสายบุรีตอนกลาง

ลักษณะโดดเด่นของภูมิณีเวศตอนกลางของลุ่มน้ำสายบุรีเป็นพื้นที่ลุ่มน้ำขังประกอบด้วยระบบพุดและบึงน้ำจืดจำนวนมาก ทำหน้าที่รองรับน้ำในช่วงฤดูฝน สำรองไว้หล่อเลี้ยงการเกษตรในฤดูแล้ง พื้นที่ประกอบด้วยสวนยางพารา สวนผลไม้ และนาข้าว ซึ่งโดยทั่วไปภาคใต้มีลักษณะภูมิประเทศที่สำคัญคือ มีแนวเทือกเขาเป็นแกนกลางอยู่ตอนกลาง แคบ ยาว และมีพื้นที่ราบน้อย ทำให้แม่น้ำภาคใต้มีสายน้ำสั้นๆกระจายอยู่ทั่วไป และเวลาที่ไหลอยู่บนแผ่นดินค่อนข้างน้อยกว่าแม่น้ำในภาคอื่นๆของประเทศไทย ทำให้บทบาทของพุดในภาคใต้ที่มีต่อลุ่มน้ำสำคัญเป็นพิเศษเมื่อเปรียบเทียบกับพุดในลุ่มน้ำสายยาวๆ บริเวณพื้นที่ตอนล่างในเขตสามจังหวัดชายแดนภาคใต้ คือ จังหวัดปัตตานี ยะลา และนราธิวาส มีพุดน้ำจืดที่สำคัญ เช่น พุดโต๊ะแดง พุดบาเจาะ ในเขตจังหวัดนราธิวาส พุดลานควายหรือพุดบึงโต๊ะพรานซึ่งอยู่ในพื้นที่ตอนกลางของลุ่มน้ำสายบุรี อยู่ในเขตจังหวัดยะลา และในเขตจังหวัดปัตตานี

สภาพพื้นที่ตอนกลางประกอบด้วยพื้นที่ราบบริเวณหุบเขาบูโด (เทือกเขาสันกาลาคีรี) พื้นที่พุด ซึ่งรองรับน้ำจากภูเขา และ พื้นที่ที่ติดกับแม่น้ำ ทำให้การใช้ทรัพยากรมีความหลากหลาย ตามลักษณะภูมิณีเวศ

วิถีชีวิตท่ามกลางความหลากหลายของระบบนิเวศพุด ทำให้มีภูมิปัญญาที่เกี่ยวข้องหลากหลาย ภูมิปัญญาที่สำคัญ ได้แก่ การจัดการน้ำในพื้นที่พุด ซึ่งชาวบ้านมีแนวคิดในเรื่องการจัดการน้ำ โดยดูแลป่าซึ่งเป็นแหล่งต้นน้ำ (ป่าต้นน้ำ) และแหล่งซับน้ำ (ป่าพุดป่าสาธุ) ส่วนการสร้างระบบคลอง ชาวบ้านสร้างขึ้นเพื่อการส่งน้ำไปยังพื้นที่ต่างๆที่ไม่มีแหล่งน้ำไหลผ่าน โดยเฉพาะนาข้าว ซึ่งมีลักษณะสำคัญคือ เป็นคูส่งน้ำมีขนาดเล็ก ความลึกไม่สูงกว่าพื้นที่รับน้ำสามารถส่งน้ำไปยังทุกพื้นที่ได้ทั่วถึง และใช้ระบบประตูกั้นน้ำที่ไม่ถาวร ที่สามารถรื้อได้ การ

สร้างประตูน้ำมักสร้างในบริเวณ “ปาเกะ” คือ พื้นที่ลำน้ำสาขา ไม่สร้างในลำน้ำสายหลัก ชาวบ้านมีความคิดว่า พรุคือแหล่งรับน้ำ และระบายน้ำลงสู่แม่น้ำ ทะเล ที่ละน้อย ดังนั้นคลองระบายที่สร้างขึ้นไม่ใช่สิ่งจำเป็นที่ต้องมีในพื้นที่พรุ

ในด้านการทำมาหากินของระบบนิเวศตอนกลางนั้นพบว่ามีความหลากหลาย พื้นที่ราบที่ติดกับหุบเขา ใช้ปลูกข้าวไร่ (ข้าวในที่ดอน) โดยใช้พันธุ์ข้าวเบา อายุสั้น และทำสวนผลไม้ผสมผสาน (ดูขงเขา) เช่น การทำไร่ ทำสวนผลไม้ผสมผสาน (ดูขงพรุ) บริเวณที่เป็นป่าริมพรุ ทำนาในพื้นที่ลุ่มน้ำขัง ตามฤดูกาล ทำการประมงในพื้นที่น้ำขังตลอดปี และการหาของป่า ได้แก่ สัตว์ป่า และผักตามธรรมชาติ

ในอดีต การทำไร่ในพื้นที่ลุ่มน้ำสายบุรีตอนกลาง เป็นไปในลักษณะของการทำไร่หมุนเวียน เริ่มต้นจากการแผ้วถางป่า เพื่อปลูกข้าวไร่ในระยะแรก เมื่อได้ผลผลิตก็ย้ายที่แผ้วถางต่อไป ส่วนในพื้นที่เดิมจะปลูกอ้อย และไม้ผล ซึ่งเกิดจากทิ้งเมล็ดพันธุ์ที่เหลือจากการบริโภค ไม่ได้เกิดจากการปลูกผลไม้ตามแนวปฏิบัติในปัจจุบัน ดังนั้นการเปลี่ยนแปลงการใช้พื้นที่ปลูกพืชตามลำดับ ได้แก่ ข้าว อ้อย และไม้ผล ทั้งนี้จุดประสงค์หลักก็เพื่อการบริโภค และการแลกเปลี่ยน ผลผลิตที่สำคัญจึงได้แก่ ข้าว น้ำตาล และผลไม้ เพื่อแลกเปลี่ยนกับเกลือและเบญจ จากตอนล่างของสายน้ำ ส่วนพื้นที่ราบน้ำท่วมถึง ชาวบ้านริมน้ำประกอบอาชีพสวนผลไม้ผสมผสาน (ดูขง)

ปัจจุบัน การใช้ทรัพยากรในทุกส่วนได้เปลี่ยนไป จากที่ทรัพยากรมีปริมาณลดลง ทั้งปริมาณและคุณภาพ เช่น ป่าไม้ สภาพเสื่อมโทรม พื้นที่พรุบางส่วน เปลี่ยนแปลงไปเป็นทุ่งหญ้า อ่างเก็บน้ำ ซึ่งชุมชนใช้ประโยชน์ได้น้อย ดูขง ที่ยังคงความเป็นดั้งเดิมได้แก่ ดูขงเขา ที่บ้านกาลอ และ บ้านมะยุง

ในอดีต ภูมินิเวศวัฒนธรรมตอนกลางเคยติดต่อสัมพันธ์กับประเทศต่าง ๆ มาอย่างยาวนาน มีหลักฐานโบราณคดีจำนวนมาก ปัจจุบันถูกเก็บไว้ที่พิพิธภัณฑสถานบ้านกือเม็ง ตำบลอาซ่อง อำเภอรามัน จังหวัดยะลา เช่น พายไม้ขนาดยักษ์ หม้อโบราณ ถ้วยชามกระเบื้องเคลือบ และวัสดุอื่นๆที่แสดงให้เห็นถึงวิถีชีวิตแถบลุ่มน้ำสายบุรีตอนกลาง

กรอบที่ 3

พิพิธภัณฑ์ชุมชนบ้านกือเม็ง

ชุมชนลุ่มน้ำสายบุรีมีประวัติศาสตร์มีตำนานการตั้งถิ่นฐาน การสร้างบ้านแปงเมือง มี การทำมาค้าขาย และความสัมพันธ์กับประเทศต่างๆมาอย่างยาวนาน มีหลักฐานทางโบราณคดี ที่สำคัญปรากฏอยู่ตามสถานที่ต่างๆตลอดทั้งลุ่มน้ำสายบุรี ในแม่น้ำบริเวณบ้านกือเม็ง ตำบลอา ช่อง อำเภอรามัน จังหวัดยะลา มีการค้นพบพายไม้ขนาดยักษ์ ยาวประมาณ 5 เมตร ขวดเหล้า โบราณลักษณะสีเหลือง ถ้วยชามกระเบื้องเคลือบ หม้อไห ตลอดจนเศษวัสดุอื่นๆที่แสดงถึงการ ใช้แม่น้ำเป็นเส้นทางติดต่อค้าขาย แลกเปลี่ยนสินค้าในอดีตระหว่างคนในท้องถิ่นกับชาว ต่างประเทศ

ชาวบ้านกือเม็งได้เก็บรวบรวมหลักฐานทางโบราณคดีที่พบในคนเฒ่าคนแก่ ในแม่น้ำ และในสถานที่สำคัญต่างๆ มาเก็บไว้ และจัดตั้งเป็นพิพิธภัณฑ์ชุมชนบ้านกือเม็ง เพื่อใช้เป็น ใจหทัยสืบค้น เรียนรู้ และเข้าใจเรื่องราวของท้องถิ่นให้มากยิ่งขึ้น ให้เป็นที่ภาคภูมิใจของคนรุ่น หนึ่ง

ปัจจุบัน พิพิธภัณฑ์ชุมชนบ้านกือเม็งมีวัตถุและเอกสารทั้งด้านโบราณคดี ศิลปวัฒนธรรมพื้นบ้าน การประดิษฐ์และแกะสลัก มีเยาวชนในท้องถิ่นที่สนใจเข้ามามีส่วนร่วม จำนวนหนึ่ง โดยมีนายสมาน โตซอมิ เป็นผู้ดูแลพิพิธภัณฑ์

ภาพที่ 31 พิพิธภัณฑ์ชุมชนบ้านกือเม็ง นายสมาน โตซอมิ ผู้ดูแล

นอกจากนี้ยังพบว่าลุ่มน้ำสายบุรีตอนกลางยังมีลักษณะประชากรที่โดดเด่น เช่น หาก พุดถึงคนอำเภอย่างแดง มักจะมีคนกล่าวว่า คนย่างแดง คนบ้านตะไละมะนา คนบ้านปา

กู คนบ้านน้ำดำ เป็นคนยากจน ไม่ค่อยเข้ากับสังคม ไม่ชอบการพัฒนา เพราะมีภูเขาล้อมรอบ แต่ถ้าเทียบกับตำบลบุญด เขาว่าคนบุญดคือคนพัฒนา (ออแกฮีสแล) อะไรเข้ามาจับได้หมด แต่คนทุ่งยางแดงจะรับไม่ได้กับความสมัยใหม่ นอกจากนี้ยังมีคนกล่าวว่า คนน้ำดำมีนิสัยพูดกันเจ็บๆ พูดแรงๆ ใช้คำหยาบ แต่ไม่ทะเลาะกัน ขนาดถ้ามีใครที่พูดแรงๆ ดังๆ ดุๆ หยาบๆ เขาจะบอกว่าพูดแบบคนน้ำดำ หรือที่ชาวบ้านใช้คำภาษามลายูท้องถิ่นว่า “แกจะพูซออรังนะแก” อย่างไรก็ตาม คนในกลุ่มน้ำดอนกลางมักจะไม่ว่าคนดังหรือคนมีชื่อเสียง เช่น คนดังในแถบน้ำดำ ปาเซปูเต๊ะ คนที่มีบทบาทยามที่หมู่บ้านมีปัญหา เช่น เมื่อมีการขโมยวัว เขาจะมีวิธีสืบหาจนพบ โดยจะเรียกคนจากบ้านปาเซปูเต๊ะ น้ำดำ ปากู และพื้นที่ใกล้เคียงมาคุยเพื่อซักถาม ถ้าคนกลุ่มนี้ไม่รู้เรื่อง แสดงว่าคนนอกทำ คนที่นี่สืบเก่งมาก แม้คนในพื้นที่ขโมย คนในก็ต้องรู้ ที่สำคัญชาวบ้านจะเคารพและเชื่อฟังผู้นำ เพราะผู้นำในอดีตนั้นเป็นคนดี เสียสละ มีไหวพริบปฏิภาณดี จึงเป็นที่เคารพยำเกรงของชาวบ้าน

จากการสนทนากลุ่ม ชาวบ้านให้ความเห็นว่า คนดังสมัยนี้ เรียกว่าคนดังไม่ได้แล้ว เพราะคนสมัยก่อนชาวบ้านยอมรับนับถือด้วยมีความสามารถแก้ปัญหาได้ แต่ปัจจุบันนั้น คนดังคือคนที่มาจากการเลือกตั้ง

นอกจากนี้ ในอำเภอทุ่งยางแดงยังมีของดีที่มักกล่าวถึงกัน คือ น้ำบุดูที่เรียกว่า บูดูดาชะ เพราะพื้นที่นี้มีปลามาก มีการทำบุดูที่เรียกว่า “บุดูปลาหมอ” ซึ่งเป็นคำที่คนภายนอกเรียก แต่คนน้ำดำเรียกว่า “บุดูดาชะ” ส่วนที่สายบุรีเรียกว่า “บุดูฮีสเล” เป็นบุดูที่เก็บไว้นานจนกลิ่นหมดบางคนกินไม่ได้ เนื่องจากไม่ได้เก็บไว้นาน บูดูต้องผ่านการปรุงด้วยไฟ โดยนำไปใส่ในกะละจะ ทำให้มีกลิ่นหอมมากขึ้น ในปัจจุบันยังมีผู้อาวุโสในหมู่บ้านทำด้วยวิธีนี้อยู่บ้าง เพราะมีปลาน้อยส่วนมากปลาสดถูกซื้อขายเพื่อการบริโภคหมด

3) กลุ่มน้ำสายบุรีตอนล่าง

กลุ่มน้ำสายบุรีตอนล่าง เป็นที่ราบลุ่มและป่าชายเลน แม่น้ำสายบุรีจะไหลลงอ่าวไทยตอนล่างที่อ่าวตะลุบัน อำเภอสายบุรี สภาพน้ำเป็นน้ำกร่อย มีป่าชายเลนและพื้นที่พรุ ซึ่งทำให้มีชุมชนลักษณะเฉพาะ เช่น ชุมชนป่าชายหาดที่มีระบบชีวิตทั้งพืชพันธุ์ สัตว์ป่า มนุษย์ ที่ต้องปรับตัวให้อยู่รอด ชุมชนป่าสนทราย ป่าสาธุ ป่าจาก เป็นต้น ซึ่งล้วนแต่มีรูปแบบการจัดการทรัพยากรที่แตกต่างกัน

กรอบที่ 4

ป่าชายหาดรูปทรงสามเหลี่ยม

บ้านบางเก่า ตำบลบางเก่า อำเภอสายบุรี จังหวัดปัตตานี

ภูมิประเทศชายฝั่งระหว่างจังหวัดปัตตานีถึงจังหวัดนราธิวาส มีภูมิทัศน์ที่ประกอบด้วยทรัพยากรและบ้านเรือนที่มีลักษณะเฉพาะ คือ มีรูปพรรณสัณฐานของป่าชายหาดเป็นรูปทรงโครงสร้าง 3 เหลี่ยม ลักษณะต่าง ๆ กัน โดยหันด้านมุมแหลมสู่ทะเลที่พัดมาจากทะเล ในบริเวณนี้ชาวบ้านต้องเอาใบมะพร้าวกันทำเป็นที่กำบังลมและต้องสร้างบ้านทรงต่ำเพื่อป้องกันกระแสลมแรง

พืชต้นไม้ในป่าสามเหลี่ยมชายหาดด้านที่หันหน้าสู่ทะเลจะมีใบเล็กกว่าต้นไม้ที่อยู่ด้านในช่วยดูดซับพลังงานและละอองน้ำเค็มจากทะเล ช่วยลดความรุนแรงของคลื่นลม ทำให้ระบบนิเวศชายฝั่งโดยรวมมีความมั่นคงมากขึ้น พืชพันธุ์ ต้นไม้ สัตว์ป่า รวมทั้งมนุษย์ในระบบนิเวศที่กันดารนี้ต้องปรับตัวให้อยู่รอดท่ามกลางความจำกัด

ภาพที่ 32 ป่าสามเหลี่ยม ป่าชายหาด บ้านบางเก่า ตำบลบางเก่า อำเภอสายบุรี จังหวัดปัตตานี

ในอดีตคนในพื้นที่ตอนล่างลุ่มน้ำสายบุรีมีอาชีพหลักคือ ทำนา หาปลา ด้วยการเริ่มเข้าไปสร้างกระท่อมในพื้นที่ทำนาเพื่อเฝ้านา จากนั้นจึงสร้างบ้านและสวน และมีการปลูกพืชสวน

เช่น ทูเรียน มังคุด สะตอ เป็นต้น และปล่อยให้มีการเจริญเติบโตตามธรรมชาติกลายเป็นสวนดู่ซง

ปัจจุบัน อาชีพที่สร้างรายได้มีฐานมาจากแม่น้ำ เช่น ตำบลตะบึง อำเภอสาบบุรี ชาวบ้านหากินในแม่น้ำ มีเครื่องมือหลายชนิด แต่ต้องใช้เงินทุน เช่น กระชัง กรรปลาใหญ่ เช่น ปลากระพง ปลาลาแป ตูโว กากว ไซโซเล็งหรือสิดิง (แร้ว) เจอมาลา ดักปลาเล็กๆ ในอดีตทำด้วยไม้ไผ่ ปัจจุบันมักทำด้วยเหล็กเพราะทนกว่า แต่บางพื้นที่ยังคงทำด้วยไม้ไผ่ กุ้ง ไข่มุก ซึ่งมีลักษณะคล้ายเจอมาลาแต่ยาวกว่า

ทรัพยากรในลุ่มน้ำนั้นว่ายังคงมีความสมบูรณ์และเป็นแหล่งทำมาหากินที่สำคัญของชาวบ้าน มีวังปลาธรรมชาติ ที่เรียก “ตือโละแบซง” มีชื่อเจ้าของที่ดิน มีเอกสารสิทธิ์ แต่ชาวบ้านก็สามารถเข้าไปหากินได้ เพราะเจ้าของไม่หวงห้าม

ดังนั้นจึงพบว่าชาวบ้านยังคงพึ่งพาทรัพยากรจากธรรมชาติจำนวนมาก เพราะการจับสัตว์น้ำจากแม่น้ำสาบบุรียังคงเป็นอาชีพหลักที่สำคัญ และยังคงหลงเหลือวิถีดั้งเดิม ทั้งภูมิปัญญา และเครื่องมือการจับปลาให้เห็นอยู่ เช่น ที่ตำบลมะยุง ชาวบ้านไปหาปลาโดยใช้เบ็ด หากุ้ง หอย เพื่อเป็นอาหารและลดรายจ่าย ส่วนที่เหลือนำมาขาย ที่ตำบลตะบึง ชาวบ้านใช้สิดิงซึ่งมีลักษณะคล้ายเบ็ด ใช้จับปลาตัวใหญ่ 5-7 กิโลกรัม จากการสำรวจพื้นที่เมื่อวันที่ 12 มีนาคม พ.ศ. 2552 พบว่า มีชาวบ้านตกเบ็ดได้ปลาบึก 8 กิโลกรัม ชาวบ้านบอกว่าเพิ่งพบว่ามีปลาบึกอาศัยอยู่สัก 3 ปีที่แล้ว ปลาบึกที่ได้อยู่ใกล้กระชังเลี้ยงปลากระพง

เมื่อชุมชนมีขนาดใหญ่ขึ้นและทรัพยากรธรรมชาติลดลง ปลาในแม่น้ำตามธรรมชาติลดลงไปอย่างมาก ชาวบ้านมีการปรับเปลี่ยน โดยการเลี้ยงปลาในกระชังเพื่อเป็นอาชีพเสริม เช่น ตำบลตะบึง มีชาวบ้านเลี้ยงปลาในกระชังจำนวนมาก ส่วนใหญ่เลี้ยงปลาทับทิม และปลากดเหลือง รวมประมาณ 500 กระชัง เริ่มจากบริเวณสะพานลาบอถึงสะพานสาบบุรีในตลาดระยะทางประมาณ 4 กิโลเมตร โดยเลี้ยงทั้ง 2 ข้างคลอง ใน 1 ปี มีการเลี้ยง 2 ครั้ง ในปีพ.ศ. 2550 พอที่จะได้กำไรบ้าง แต่ปีพ.ศ. 2551 และปีนี้ (พ.ศ. 2552) มีปลาตายจำนวนมาก บางคนเลี้ยงได้ประมาณ 1 เดือน ปลาตายทั้งกระชัง สันนิษฐานว่าเกิดจากสาหร่ายน้ำต่าง ๆ ที่ไหลลงสู่แม่น้ำสาบบุรีซึ่งมีคุณภาพน้ำที่แตกต่างกัน เช่น น้ำเปรี้ยวจากฟรุ สารเคมีจากการเกษตร น้ำขุ่นเมื่อน้ำตอนบนไหลมาเมื่อฝนตกหนัก และมาเร็วจนมีการเปลี่ยนคุณภาพน้ำอย่างกระทันหัน จนปลาปรับตัวไม่ทัน

ความสัมพันธ์ของชุมชนและทรัพยากรในลุ่มน้ำสาบบุรีทั้งตอนบนตอนกลางและตอนล่างมีความเชื่อมโยงสัมพันธ์กันอย่างแน่นแฟ้นมาช้านานพอที่จะทำให้เห็นภาพความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติและความผูกพันระหว่างผู้คนกับลุ่มน้ำ และทำให้เห็นภาพประวัติศาสตร์อันสัมพันธ์กับทรัพยากรธรรมชาติที่เป็นปัจจัยสำคัญต่อการดำเนินชีวิต

ภาพที่ 33 กระชังเลี้ยงปลา อำเภอสายบุรี จังหวัดปัตตานี

บทที่ 3

การเมืองการปกครอง สังคม และเศรษฐกิจ

การเมืองการปกครอง สังคม และเศรษฐกิจ เป็นองค์ประกอบทางสังคมที่มีการเปลี่ยนแปลงอย่างต่อเนื่อง รศินทร์ เกรย์ และพรทิพย์ ศรีวัชรินทร์¹ ได้ศึกษาการเปลี่ยนแปลงทางประชากร เศรษฐกิจ และสังคม ซึ่งเป็นไทยพุทธและไทยมุสลิมในภาคใต้ของประเทศไทย พ.ศ. 2523-2543 พบว่า การเปลี่ยนแปลงด้านประชากร เศรษฐกิจ และสังคมของชาวไทยพุทธและมุสลิมเป็นไปในทิศทางเดียวกัน มีระดับการพัฒนาใกล้เคียงกัน แต่มีความแตกต่างสองประการ คือ การเปลี่ยนแปลงด้านอัตราเพิ่มประชากร และการศึกษาในระบบโรงเรียน ซึ่งมีสาเหตุปัจจัยมาจากความแตกต่างทางด้านศาสนา ชาติพันธุ์ อัตลักษณ์ทางวัฒนธรรม และการเมือง ดังนั้น การเมืองการปกครอง สังคม และเศรษฐกิจ จึงมีความสำคัญที่จะต้องทำความเข้าใจ เพราะเรื่องราวต่างๆ เหล่านี้มีความสัมพันธ์เชื่อมโยงกับฐานทรัพยากรธรรมชาติ เนื่องจากระบบการเมืองการปกครอง สังคม และเศรษฐกิจที่เปลี่ยนแปลงไปย่อมทำให้การจัดการทรัพยากรธรรมชาติมีการเปลี่ยนแปลงพร้อมกันไปด้วย เพราะต่างก็อยู่ในระบบชุมชนเดียวกัน

ดังนั้น การกล่าวถึงสถานการณ์โดยทั่วไปของกลุ่มน้ำสายบุรีซึ่งคาบเกี่ยวพื้นที่จังหวัดปัตตานี ยะลา นราธิวาส นั้น จึงมุ่งแสดงให้เห็นภาพรวมและความสัมพันธ์กันทั้งระบบ เป็นการปูพื้นฐานให้เข้าใจสถานการณ์การเปลี่ยนแปลงต่างๆ ทั้งด้านการเมืองการปกครอง สังคม เศรษฐกิจ และฐานทรัพยากรธรรมชาติ ซึ่งเป็นระบบความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ ธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อมธรรมชาติ ทั้งในอดีตและปัจจุบัน ดังจะกล่าวต่อไปนี้

3.1 การเมืองการปกครอง

สามจังหวัดชายแดนภาคใต้ โบราณเรียกว่า อาณาจักรลังกาสุกะ ซึ่งในอดีตเป็นดินแดนที่รุ่งเรืองมาก โดยเฉพาะเมืองที่ชื่อว่าสายบุรีมีการติดต่อค้าขายกับต่างประเทศมาอย่างยาวนานจากการศึกษาของอิสมาอีล เบญจสมิทธิ์² สรุปได้ว่า มีพ่อค้าชาวจีน อินเดีย โปรตุเกส ฮอลันดา และฝรั่งเศส มาขุดทอง ซึ่งปัจจุบันก็คือ บ้านโต๊ะโม๊ะ อำเภอสุคีริน จังหวัดนราธิวาส และได้มีการค้นพบถ้วยชาม กระเบื้องเคลือบ ไห ไม้พายเรือขนาดใหญ่ ขวดเหล้าจากอัมสเตอร์ดัม เป็นต้น และที่สำคัญพบว่า ในอดีตบริเวณปากแม่น้ำสายบุรีนั้นเป็นที่พักของช้างจำนวนมากที่ใช้เป็นพาหนะในการขนส่งสินค้า

¹ สมาคมนักประชากรไทย, การประชุมวิชาการประชากรศาสตร์แห่งชาติ 2547, (กรุงเทพฯ : สมาคมนักประชากรไทย มหาวิทยาลัยมหิดล, 2547)

² อิสมาอีล เบญจสมิทธิ์, “ประวัติศาสตร์ชุมชนท้องถิ่นและพื้นที่สำคัญของลุ่มน้ำสายบุรี,” (กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2552)

จากนั้นราวคริสต์ศตวรรษที่ 15 เมื่อเจ้าเมืองลังกาสุกะเปลี่ยนมานับถือศาสนาอิสลาม และได้พบพื้นที่แห่งใหม่ที่ชายหาดแห่งหนึ่ง (ภาษามลายู “ปตานี” แปลว่า “ชายหาดนี้”) อุดมสมบูรณ์น่าจะตั้งเป็นเมืองใหม่ ผนวกกับการนับถือศาสนาใหม่ของเจ้าเมืองคืออิสลาม จึงทำให้เกิดยุคของ “ปตานีดารุสลาม” อันเป็นจุดเริ่มต้นของมลายูมุสลิม ซึ่งมีลักษณะการปกครองแบบ Kerajaan³ หมายถึง ราชาคือการดำรงอยู่ของชุมชน ซึ่งมีนัยสำคัญที่ว่าหากขาดสิ่งใดสิ่งหนึ่งไปแล้ว ก็จะทำให้เกิดความไม่มั่นคงในชีวิต เพราะประชาชนไม่รู้จะอยู่ไปเพื่อใครหากไม่มีราชา (ในขณะนั้นก็คือสุลต่าน) ขณะเดียวกัน ราชาก็จะอยู่ไม่ได้หากขาดประชาชนผู้สนับสนุนพระองค์ จึงไม่ใช่เรื่องประหลาดใดๆ ที่ในยุคต่อไปนั้น เมื่อระบบการปกครองดังกล่าวถูกทำลายลงจึงเป็นสาเหตุหนึ่งที่น่าจะทำให้ระบบชีวิตที่มีความมั่นคงอย่างยาวนานเกิดความระส่ำระสาย มีการกบฏแข็งข้อทางการเมืองอย่างต่อเนื่องเรื่อยมาจนปัจจุบันซึ่งมีผลสะท้อนไปสู่ความสัมพันธ์ด้านอื่น ๆ ด้วย อย่างไรก็ตาม ในสมัยนี้ลุ่มน้ำสายบุรีก็ยังคงมีความสำคัญมาก และถูกขนานนามว่าเป็นแม่น้ำทองคำ

ครั้นเมื่อเริ่มต้นสมัยรัตนโกสินทร์ พ.ศ. 2352 (รัชกาลที่ 1-พ.ศ. 2475) สยามประเทศได้เปลี่ยนแปลงความเป็นศูนย์กลางของรัฐปัตตานี โดยแบ่งปัตตานีออกเป็น 7 เมือง ได้แก่ ปัตตานี หนองจิก สายบุรี รามัน ยะลา ระแงะ และยะหริ่ง มีการแต่งตั้งเจ้าเมืองให้ปกครองโดยทางกรุงเทพฯ จึงทำให้เกิดความขัดแย้งระหว่างบรรดาเจ้าเมืองและเครือญาติ ตลอดจนผู้คนท้องถิ่น จนกระทั่งสมัยรัชกาลที่ 5 ซึ่งมีความคิดเรื่องรัฐชาติเพื่อป้องกันจากลัทธิล่าอาณานิคมตะวันตก แต่ก็ให้ความสำคัญในความแตกต่างทางด้านชาติพันธุ์และศาสนา

สำหรับเมืองสายบุรีนั้นเดิมอยู่ที่หาดบางสาย บ้านตะโล๊ะลาเวง ตำบลดอนทราย อำเภอไม้แก่น จังหวัดปัตตานี ก่อนที่จะย้ายมาอยู่ที่ตำบลตะลุบัน อำเภอสายบุรี จังหวัดปัตตานี เนื่องจากปากน้ำสายบุรีเดิมตื้นเขิน และไม่สะดวกในการคมนาคม จากการบันทึกจดหมายเหตุพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จประพาสแหลมมลายู⁴ แสดงให้เห็นว่าพื้นที่หาดบางสายนั้นมีผู้คนประกอบอาชีพหลายอย่างและมีภูมิประเทศเป็นแหล่งน้ำ กล่าวคือ เป็นหาดทรายสลับกัน ชายหาดทั้งสองข้างทางเป็นหมู่บ้านต้นสน ต่อจากนั้นเป็นสวนมะพร้าว ต้นตาล มีลำน้ำกว้างใหญ่ มีลำคลอง ตอนกลางมีทรายมูลเป็นเกาะ มีไร่นา ไร่อ้อย มีตึกจีน มีเรือค้าขายจอดอยู่หลายลำ มีร้านขายผ้าและของต่างๆ จากนั้นเมื่อเปลี่ยนแปลงการปกครองเป็นระบอบประชาธิปไตยในปีพ.ศ. 2475 จึงได้ยุบเมืองสายบุรีเป็นอำเภอตะลุบันขึ้นกับจังหวัดปัตตานี และได้เปลี่ยนชื่อเป็นอำเภอสายบุรีจนปัจจุบัน

³ ชุติพร วิรุณหะ, ความรู้ 3 จังหวัดภาคใต้ ผ่านมุมมองประวัติศาสตร์, (สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2548) น. 14.

⁴ อิสมาอีล เบญจสมิทธิ, “กรณีศึกษา : ประวัติศาสตร์ชุมชนท้องถิ่นและพื้นที่สำคัญของลุ่มน้ำสายบุรี,” (กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2552) น. 10.

ช่วงการเปลี่ยนแปลงการปกครองระหว่างพ.ศ. 2475-2510⁵ นี้ จอมพล ป. พิบูลสงคราม มีนโยบายที่เน้นชาตินิยมซึ่งทำให้เกิดปัญหาทางชนชาติและศาสนา จึงเกิดการต่อต้านของชาวปัตตานี และรัฐบาลต่อ ๆ มา ก็พยายามตอกย้ำความเป็นเอกลักษณ์แห่งความเป็นวัฒนธรรมชาติไทยซึ่งแตกต่างจากพื้นฐานที่มีมาแต่เดิมของชนมุสลิมที่เคยอยู่ร่วมกันกับความ เป็นพหุลักษณะทางวัฒนธรรมตั้งแต่สมัยปัตตานีดารุสลามท่ามกลางความรุ่งเรืองทางการค้าและ ความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติ จึงทำให้เกิดความขัดแย้งทางความคิดของรัฐบาล ส่วนกลางกับชาวมลายูมุสลิม และทำให้เกิดเรื่องการแบ่งแยกดินแดน ขณะที่ชนมุสลิมต้องการ ความเป็นอิสระในการดำรงชีวิตอันเป็นวัฒนธรรมเฉพาะ จนเกิดเหตุการณ์สำคัญที่แสดงถึงการ ต่อต้านอำนาจรัฐ ขบวนการต่อต้าน เกิดผู้นำการต่อต้าน เช่น ตวนกูมาห์ยิดดิน (ลูกของตวนกู อับดุลกอดิร สุลต่านองค์สุดท้ายของเมืองปัตตานี), หะยีสุหลง, เหตุการณ์ที่ดุซงญอ เป็นต้น

ในปัจจุบันนับว่าได้มีความสัมพันธ์อย่างสลับซับซ้อนยิ่งกว่ายุคใด ๆ จนทำให้การก่อการ หรือสถานการณ์รุนแรงต่าง ๆ ในพื้นที่สามจังหวัดชายแดนภาคใต้ โดยเฉพาะในปีพ.ศ. 2547 นับตั้งแต่เหตุการณ์ปล้นปืน เหตุการณ์ที่กรือเซะ เหตุการณ์สลายมือปืนที่ตากใบ ซึ่งเป็นความ ทรงจำอันเศร้าหมองอีกช่วงเวลาหนึ่ง ต่อมาเหตุการณ์รุนแรงต่าง ๆ กลายเป็นเรื่องอันประหลาด ที่ใคร ๆ ก็สามารถเชื่อมโยงไปได้แม้เหตุการณ์ดังกล่าวอาจจะเป็นเรื่องความขัดแย้งส่วนตัว ผลประโยชน์ การเมืองการปกครอง สังคมวัฒนธรรม จนกลายเป็นสงครามยุคข้อมูลข่าวสารหรือ เป็นศึกแย่งชิงมวลชน ซึ่งพอจะเข้าใจกันได้ระดับหนึ่งดังปรากฏตามสื่อต่าง ๆ ในปัจจุบันที่มีการ นำเสนอภาพอันแสดงถึงความน่ากลัว โหดร้าย และน่าประหวั่นพรึง โดยที่หลายเหตุการณ์ ยังไม่สามารถอธิบายได้กระจ่างชัด

หากนับตั้งแต่ปีพ.ศ. 2547 เป็นต้นมา สถานการณ์ความรุนแรงของสามจังหวัดชายแดน ภาคใต้ซึ่งร้อนระอุขึ้นนี้หากพิจารณาในเชิงจิตวิทยาแล้วพบว่า การแพร่กระจายของข้อมูล ข่าวสารทางสื่อทุกประเภท มีส่วนเข้ามาทำให้วิถีชีวิตของผู้คนในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้อยู่ ท่ามกลางความหวาดระแวง ขณะที่หน่วยงานต่าง ๆ ยังคงปฏิบัติภารกิจตามสายงานของตน แต่ ก็ขาดความมั่นคงในการใช้ชีวิต ความจริง ความลงปะปนกันจนยากที่จะแยกแยะถูกผิด กลายเป็นสงครามจิตวิทยาและศึกแย่งชิงมวลชนระหว่างภาครัฐและฝ่ายก่อการ ทั้งที่เป็นการก่อ การจริง ๆ และเหตุอันเศร้าสลดอื่น ๆ ที่เป็นเรื่องความขัดแย้งทางผลประโยชน์ อิทธิพลท้องถิ่น การเมืองการปกครอง สังคมวัฒนธรรม และที่สำคัญ สถานการณ์รุนแรงต่าง ๆ ทำให้สังคมสาม จังหวัดชายแดนภาคใต้เข้าสู่ภาวะการขาดความมั่นคงด้านความปลอดภัยอย่างรุนแรง ไม่เพียง เท่านั้นยังปรากฏว่าสังคมสามจังหวัดชายแดนภาคใต้หลายพื้นที่ก็ยังขาดความมั่นคงในการ เข้าถึงหรือใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติและเกิดการขัดแย้งแย่งชิงทรัพยากรธรรมชาติอัน อุดมสมบูรณ์เป็นระยะเวลายาวนานหลายทศวรรษเข้ามาผสมรวมอยู่ด้วย และคงไม่แปลกถ้า หากเหตุการณ์ต่าง ๆ จะถูกเชื่อมโยงไปเป็นเรื่องขบวนการก่อความไม่สงบหรือการแบ่งแยก

⁵ ชุติพร วิรุณหะ, ความรู้ 3 จังหวัดภาคใต้ ผ่านมุมมองประวัติศาสตร์, (สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์ มหาวิทยาลัย, 2548)

ดินแดน ซึ่งสถานการณ์ทั้งหมดนี้ก็คือภาวะการณ์ที่แสดงให้เห็นถึงการขาดความมั่นคงของชีวิตมนุษย์ผู้กำลังอยู่ในท่ามกลางความเสี่ยง

จากปรากฏการณ์ดังกล่าวได้มีการศึกษาวิจัยจำนวนมากเพื่อสร้างองค์ความรู้ที่จะนำไปสู่การแก้ไขปัญหา เช่น การศึกษาเกี่ยวกับนโยบายการพัฒนาของสามจังหวัดชายแดนภาคใต้ของราชินี กัลยาณคุณาวุฒิ⁶ การศึกษาของปริญญา อุดมทรัพย์และคณะ (2545)⁷ การศึกษาทางรัฐศาสตร์ที่วิเคราะห์สถานการณ์ชายแดนใต้ของศรีสมภาพ จิตรภิรมย์ศรี การศึกษาเรื่อง ความรุนแรงกับการจัดการ "ความจริง" : ปัตตานีในรอบกึ่งศตวรรษ ของชัยวัฒน์ สถาอานันท์⁸ การศึกษาเรื่อง มลายูมุสลิมภายใต้นโยบายการพัฒนาของไทย ของปิยะ กิจถาวร⁹ เป็นต้น

นอกจากการศึกษาวิจัยในช่วงระยะเวลาดังกล่าวแล้ว ยังมีหน่วยงานต่างๆที่เข้ามาดำเนินการเป็นจำนวนมาก สำหรับการจัดการปัญหาเกี่ยวกับทรัพยากรธรรมชาตินั้นพบว่า ในปี พ.ศ. 2547 กระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม¹⁰ ได้พยายามแก้ไขปัญหาด้วยการสร้างงานและสร้างอาชีพที่เกี่ยวกับการบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างยั่งยืน เช่น โครงการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมลุ่มน้ำภาคใต้ตอนล่าง 5 ลุ่มน้ำ (ลุ่มน้ำสายบุรี / โกลก / ปัตตานี / บางพระ / เทพา), โครงการนาร่องการพัฒนาการมีส่วนร่วมเพื่อการจัดการอุทยานแห่งชาติอย่างยั่งยืนในพื้นที่ชายแดนภาคใต้, โครงการส่งเสริมการพัฒนาวัดและมีสยิดเป็นศูนย์ตัวอย่างสิ่งแวดล้อมชุมชน, โครงการส่งเสริมและพัฒนากาใช้ประโยชน์ไม้เสม็ดและพันธุ์ไม้ป่าพรุแบบครบวงจร, โครงการจัดสร้างแหล่งอาศัยสัตว์ทะเลและทำความสะอาดบ้านปลา โครงการกองทุนสงเคราะห์สวนยาง โครงการส่งเสริมการปลูกปาล์มน้ำมัน โครงการเลี้ยงปลากระชัง เป็นต้น

อย่างไรก็ตาม การดำเนินงานต่างๆแม้มีลักษณะแยกส่วนอยู่มาก แต่ทุกภาคส่วนก็ได้หันมาให้ความสำคัญเรื่องการมีส่วนร่วมอันเป็นแนวทางที่จะต้องได้รับการพัฒนาต่อไป ด้วยหลักการดังกล่าวก็น่าจะเป็นสัญลักษณ์แห่งความก้าวหน้าว่าแนวทางการจัดการทรัพยากรธรรมชาติจะเป็นแนวทางที่สอดคล้องภายใต้กระบวนการสันติวิธี ซึ่งลำดับต่อไปจะได้

⁶ ราชินี กัลยาณคุณาวุฒิ, อ้างใน นายปริญญา อุดมทรัพย์ และคณะ, พัฒนาการนโยบายรัฐบาลเกี่ยวกับจังหวัดปัตตานี ยะลา นราธิวาส, (กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2545)

<<http://www.budutani.com/policysbp/report/section4.html>> (เข้าถึงข้อมูล วันที่ 30 มีนาคม 2552)

⁷ ราชินี กัลยาณคุณาวุฒิ, อ้างใน นายปริญญา อุดมทรัพย์ และคณะ, เรื่องเดียวกัน.

<<http://www.budutani.com/policysbp/report/section4.html>> (เข้าถึงข้อมูล วันที่ 30 มีนาคม 2552)

⁸ ชัยวัฒน์ สถาอานันท์, ความรุนแรงกับการจัดการ "ความจริง" : ปัตตานีในรอบกึ่งศตวรรษ, (กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2549)

⁹ ปิยะ กิจถาวร, "มลายูมุสลิมภายใต้นโยบายการพัฒนาของไทย,"

<<http://www.midnightuniv.org/midnight2545/document95126.html>> (เข้าถึงข้อมูล วันที่ 20 มิถุนายน 2552)

¹⁰ ที่ประชุมคณะรัฐมนตรี, <<http://www.ryt9.com/s/cabt/155304>> (เข้าถึงข้อมูล วันที่ 29 มีนาคม 2552)

อรรถาธิบายเกี่ยวกับสถานการณ์การเปลี่ยนแปลงด้านสังคมและเศรษฐกิจซึ่งได้เกิดขึ้นในบริบทของสถานการณ์การเมืองการปกครอง

3.2 สภาพสังคม

การศึกษาสภาพการเปลี่ยนแปลงทางสังคมวัฒนธรรมของกลุ่มน้ำสายบุรีในอดีตได้ทำการศึกษาไว้แล้วในงานวิจัยเรื่องประวัติศาสตร์ท้องถิ่นและพื้นที่สำคัญ ซึ่งปรากฏในรายงานของอิสมาอีล เบญจสมิทธิ์¹¹ ส่วนสภาพสังคมวัฒนธรรมในปัจจุบันเป็นการทำการศึกษาจากประชากรตัวอย่างที่จะทำความเข้าใจลักษณะการเปลี่ยนแปลงตามภูมิโนเวศที่เป็นระบบความสัมพันธ์ทั้งภายในภูมิโนเวศและระหว่างภูมิโนเวศอย่างสัมพันธ์เชื่อมโยงกัน

สภาพสังคมวัฒนธรรมเป็นคำกว้าง ๆ ที่ต้องการแสดงให้เห็นถึงการเกิดขึ้นของคุณลักษณะหนึ่งอย่างมีเอกลักษณ์ ภายใต้การสร้างสรรค์ของชุมชน สภาพสังคมวัฒนธรรมเป็นองค์ประกอบหนึ่งของภูมิโนเวศวัฒนธรรมที่เน้นให้เห็นเบื้องหลังการเกิดขึ้นของชุมชน และกิจกรรมความสัมพันธ์ ซึ่งจะสะท้อนระบบคิดของสังคมนั้น ๆ ว่าเกิดขึ้น ดำรงอยู่ และมีการเปลี่ยนแปลงไปอย่างไร ซึ่งหากพิจารณาในภาพรวมแล้ว ชุมชนสามารถดำรงอยู่ได้ด้วยปัจจัยหลายปัจจัยรวมกันที่เป็นระบบความสัมพันธ์ต่าง ๆ ดังนั้น การกล่าวถึงสภาพสังคมวัฒนธรรมจึงมีเนื้อหาที่สำคัญ 5 เรื่อง คือ การสร้างชุมชน โครงสร้างทางสังคม ประเพณี ความเชื่อ การจัดการปัญหา ผู้เชี่ยวชาญและภูมิปัญญาท้องถิ่น ดังรายละเอียดต่อไปนี้

1) ปีนอมารากัต : การสร้างชุมชน

การสร้างชุมชน ภาษาท้องถิ่นเรียกว่า ปีนอมารากัต หมายถึง การเกิดขึ้นของชุมชนใดชุมชนหนึ่ง โดยมีประวัติศาสตร์ความเป็นมาที่เกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตของประชากร ครอบครัว การตั้งถิ่นฐาน การใช้ทรัพยากร การไปมาหาสู่ ดังจักแสดงให้เห็นต่อไปนี้

1.1) ประชากรและครอบครัว

จากข้อมูลของสำนักกลางทะเบียนราษฎรพบว่ากลุ่มน้ำสายบุรีมีประชากรอาศัยอยู่ประมาณ 401,592 คน จำนวน 70,664 หลังคาเรือน ประชากรร้อยละ 47.05 อาศัยอยู่ในจังหวัดนราธิวาส ร้อยละ 30.31 อาศัยอยู่ในจังหวัดปัตตานี และร้อยละ 22.64 อาศัยอยู่ในจังหวัดยะลา

ความหนาแน่นของประชากรกลุ่มน้ำสายบุรี ประชากรค่อนข้างเบาบาง ประมาณ 115 คนต่อตารางกิโลเมตร จำนวนบ้าน 22 หลังต่อตารางกิโลเมตร จำนวนประชากรเฉลี่ยต่อหลังคา

¹¹ อิสมาอีล เบญจสมิทธิ์, “ประวัติศาสตร์ชุมชนท้องถิ่นและพื้นที่สำคัญของกลุ่มน้ำสายบุรี,” โครงการวิจัยการพัฒนาร่วมกันของประชาชนในการจัดการกลุ่มน้ำสายบุรี, (กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2552)

เรือนประมาณ 5 คน ทั้งนี้มีการเปลี่ยนแปลงของจำนวนประชากรจากปี 2537-2542 อัตราเพิ่มสูงขึ้นเฉลี่ยร้อยละ 2.38 ต่อปี¹²

ลักษณะประชากรในพื้นที่ลุ่มน้ำสายบุรีส่วนใหญ่นับถือศาสนาอิสลามโดยเฉพาะบริเวณ ภูมิโนเวศตอนตอนกลาง มีผู้นับถือศาสนาอิสลาม ร้อยละ 96 ในขณะที่ภูมิโนเวศตอนบนและตอนล่างมีการนับถือศาสนาอื่นๆ เช่น ศาสนาพุทธ ศาสนาคริสต์ มากกว่า ประมาณร้อยละ 10-15 ลักษณะกลุ่มประชากรในภูมิโนเวศตอนบนเป็นสังคมพหุวัฒนธรรม อาจเป็นเพราะมีนิคมสร้างตนเอง จึงทำให้ปรากฏผู้คนจากภาคอื่นๆ โดยเฉพาะวัฒนธรรมภาคอีสานและภาคกลางซึ่งส่วนใหญ่ นับถือศาสนาพุทธและศาสนาคริสต์ สำหรับคนที่นับถือศาสนาคริสต์นั้นได้เข้ามาก่อนแล้วตั้งแต่ยุคการทำเหมืองทอง ลักษณะดังกล่าวจึงทำให้มีความหลากหลายของประชากรที่เข้ามาอาศัย ส่วนภูมิโนเวศตอนล่าง นอกจากประชากรจะมีอาชีพที่เกี่ยวข้องกับฐานทรัพยากรธรรมชาติแล้วยังเกี่ยวข้องกับการแลกเปลี่ยนค้าขาย มีชุมชนชาวจีน และมีลักษณะความเป็นเมือง จึงมีกลุ่มประชากรที่หลากหลายมากขึ้น นอกจากนี้ กลุ่มประชากรตัวอย่างที่ให้ข้อมูลมีระดับการศึกษาสูงสุดชั้นประถมศึกษา ร้อยละ 56 และมัธยมศึกษา ร้อยละ 62 ซึ่งโดยภาพรวมแล้วประชากรทั้งสามภูมิโนเวศมีพื้นฐานทางการศึกษาในระดับดังกล่าวประมาณร้อยละ 59 และนับถือศาสนาอิสลามร้อยละ 90

ตารางที่ 4 ข้อมูลพื้นฐานตัวอย่างประชากร

ลักษณะประชากร		ร้อยละ			
		ตอนบน	ตอนกลาง	ตอนล่าง	รวมทั้งลุ่มน้ำ
การศึกษา	ประถมและมัธยม	60.1	56.7	62.3	59.7
สูงสุด					
ศาสนา	อิสลาม	85.1	96.1	88.4	89.87

ครอบครัว

ลักษณะครอบครัวของประชากรลุ่มน้ำสายบุรีโดยเฉลี่ยร้อยละ 98.73 เป็นครอบครัวเดี่ยว และร้อยละ 61.97 มีสมาชิกอยู่อาศัยด้วยกันประมาณ 4-6 คนต่อครัวเรือน ซึ่งส่วนมากเป็นประชากรที่อาศัยอยู่ในภูมิโนเวศเดิม การโยกย้ายของประชากรไปอยู่ที่อื่นเกิดจากสาเหตุของการแต่งงานและการประกอบอาชีพ โดยอาจจะโยกย้ายครอบครัวไปยังต่างอำเภอ ในจังหวัดเดียวกัน หรือ ต่างจังหวัด แต่ส่วนใหญ่จะอยู่ในเขต 3 จังหวัดชายแดนภาคใต้และจังหวัดสงขลา สำหรับผู้ที่ย้ายไปอยู่ในต่างประเทศก็มีอยู่บ้าง เช่น ประเทศมาเลเซีย

¹² นาวิก ดาราพงษ์ และคณะ, แผนการใช้ที่ดินลุ่มน้ำสาขาแม่น้ำสายบุรี แม่น้ำบางนรา แม่น้ำโก-ลก (กรุงเทพฯ: กองวางแผนการใช้ที่ดิน กรมพัฒนาที่ดิน กระทรวงเกษตรและสหกรณ์, 2544) น. 120.

ตารางที่ 5 สมาชิกในครอบครัวและภูมิลำเนา

สมาชิกในครอบครัวและการย้ายถิ่น		ร้อยละ			
		ตอนบน	ตอนกลาง	ตอนล่าง	รวมทั้งลุ่มน้ำ
สมาชิกในครอบครัว	อยู่บ้านหลังเดียวกัน	99.2	99	98	98.73
	อยู่บ้านหลังเดียวกัน (สมาชิก 4-6 คน)	61.5	63.9	60.5	61.97
	กรณีไม่ได้อยู่บ้านเดียวกัน				
	อยู่จังหวัดเดียวกัน	21.6	23.3	22.1	22.33
	อยู่ต่างจังหวัด	18.7	16.1	15.3	16.7
	อยู่ต่างประเทศ	3.6	5.6	4.8	4.67
ภูมิลำเนา	ส่วนใหญ่อยู่ในภูมิลำเนาเดิม				
	ย้ายมาจากที่อื่น	สาเหตุการย้ายคือ ทำมาหากิน/แต่งงาน			

นอกจากนี้ จากการสำรวจประชากรตัวอย่างพบว่า ประชากรส่วนใหญ่สามารถพูดและเขียน/อ่านภาษามลายูได้ดีกว่าภาษาไทย และมีประชากรจำนวนหนึ่งสามารถพูด และอ่าน-เขียนภาษาอาหรับได้ รวมทั้งสามภูมินิเวศร้อยละ 7.16

ตารางที่ 6 การใช้ภาษา

ภาษาที่ใช้		ร้อยละ			
		ตอนบน	ตอนกลาง	ตอนล่าง	รวมทั้งลุ่มน้ำ
ภาษาที่ สามารถพูดได้	มลายูถิ่น	86.4	93.9	90.1	90.13
	ภาษาไทย	84.9	84.6	85.4	84.97
	อาหรับ	5.7	7.0	8.8	7.16
ภาษาที่อ่าน หรือเขียนได้	ภาษาไทย	84.7	84.1	88.4	85.73
	มลายูถิ่น	70.4	83.4	76.2	76.67
	อาหรับ	16.6	18.2	16.7	17.16

1.2) การสร้างชุมชนของภูมินิเวศตอนบน

พื้นที่ตอนบนลุ่มน้ำสายบุรีนั้นเป็นที่ร่ำลือกันมาอย่างยาวนานว่า หมู่บ้านโต๊ะโม๊ะ ซึ่งอยู่ในเขตตำบลภูเขาทอง อำเภอสุคีริน จังหวัดนราธิวาส ในปัจจุบัน คือเหมืองทอง และลุ่มน้ำสายบุรีก็ได้รับสมญาว่าเป็นแม่น้ำทองคำก็ด้วยความอุดมสมบูรณ์ของทองจากที่แห่งนี้ ปัจจุบันยังคงปรากฏว่ามีชาวบ้านที่ว่างจากอาชีพหลักจะมารายได้เสริมจากการร่อนทองในลำธารที่ไหลผ่านเป็นสายธารยาวในเขตตำบลภูเขาทอง

ในอดีตสมัยสงครามโลกครั้งที่ 2 นักสำรวจทองชาวฝรั่งเศสก็เคยได้เข้ามาสู่พื้นที่แห่งนี้ กลุ่มคนที่เข้ามาทำเหมืองทองที่ยังคงมีเชื้อสายสืบทอดจนปัจจุบัน เช่น ตระกูลของนายกอบต. ซึ่งมีต้นตระกูลมาจากมาเลเซีย ชาวบ้านเล่าให้ฟังว่า ในการทำเหมืองทองนั้นใช้ช้างในการขนส่งทอง มีลูกจ้างชาวอินโดจากมาเลเซีย แต่ปัจจุบันพบว่าชุมชนโต๊ะโม๊ะ ซึ่งภาษามลายูแปลว่า “โลภ” กล่าวคือ เป็นดินแดนที่มาแล้ว จะทำให้คนนั้นอยากมาอีก เพราะอยากได้ทอง ภาพของความโลภอันเป็นความหมายที่ต้องการบอกถึงคุณลักษณะของคนที่มาเหล่านี้ได้เลือนหายไป แต่ก็ยังปรากฏหลักฐานเก่าแก่ เช่น บ้านฝรั่ง เสาไฟฟ้า ป่าช้าฝรั่ง ซึ่งเป็นกลุ่มคนที่ทำธุรกิจทอง

ภาพที่ 34 การร่อนทอง ตำบลภูเขาทอง อำเภอสุคิริน จังหวัดนราธิวาส

ในช่วงปี พ.ศ. 2500 ชาวบ้านเล่าว่า เมื่อมีการให้สัมปทานป่าไม้บนเขตภูเขา คนดูขงญอ ตันหยงมัส และผู้คนจากอำเภอแว้ง ก็ได้เข้ามารับจ้างตัดไม้ในพื้นที่ให้แก่บริษัททำไม้โกลก ซึ่งปัจจุบันก็คือต้นตระกูลของหม่ออโภาส ณ สงขลา

ในปีพ.ศ. 2505 เมื่อได้มีการเปิดนิคมสร้างตนเองอำเภอสุคิริน โดยกรมประศาสน์การกระทรวงมหาดไทย ได้ประกาศรับสมัครผู้คนจากภาคอีสาน เช่น สุรินทร์ มหาสารคาม ยโสธร ภาคกลาง เช่น นครปฐม สุพรรณบุรี อโยธยา ราชบุรี ปราจีนบุรี ภาคใต้ สุราษฎร์ธานี นครศรีธรรมราช ชุมพร โดยทำการประกาศที่ศาลากลางของแต่ละจังหวัด จากนั้นผู้คนจึงได้เดินทางมารวมตัวกันและค้างที่พลัดดินแดงก่อนจะมาขึ้นรถไฟที่สถานีหัวลำโพงเพื่อเดินทางมายังสถานีรถไฟสโงโก-ลก และขึ้นรถ 6 ล้อไปยังที่ทำการนิคมสร้างตนเอง และด้วยมือเปล่าของผู้พยพย้ายถิ่นเหล่านี้ ทางราชการยังไม่ได้เตรียมการสาธารณูปโภคให้แต่อย่างใด

เมื่อมาถึงแล้วก็ให้ผู้คนพักค้างกันอยู่บริเวณที่ทำการนิคมฯก่อนเป็นเวลา 3 เดือน และการสร้างบ้านแปงเมืองก็เริ่มเกิดขึ้น ณ บัดนั้น

ผู้ที่ย้ายถิ่นมานี้ได้รับพื้นที่จัดสรรครอบครัวละ 18 ไร่ โดยแบ่งเป็นส่วนที่อยู่อาศัย 2 ไร่ และที่ทำกิน 16 ไร่ เมื่อเริ่มเปิดเป็นนิคมฯ พื้นที่จัดสรรนั้นมีแต่ไม้ขนาดเล็ก มีการเปิดหน้าดินให้โล่งด้วยการเผา ก่อนลงไม้ผล และมีการเปิดพื้นที่ใหม่เพื่อปลูกข้าวไร่ ประมาณ 2-3 ปี ก่อนเปลี่ยนเป็นพื้นที่สวนภายหลัง เริ่มแรกนิคมฯช่วยดูแลให้ชาวบ้านปลูกปาล์มน้ำมัน แต่ชุมชนไม่ยอม เพราะกินไม่ได้ จึงได้มีการหาพันธุ์ไม้เศรษฐกิจที่ต้องการมาปลูก เช่น ยางพารา ทุเรียน ขนุน กล้วย สับปะรด รวมทั้งนิคมฯได้ให้ความช่วยเหลือเรื่องความเป็นอยู่ ข้าวปลาอาหาร เช่น ข้าวสาร น้ำตาล เป็นต้น ในปัจจุบันพบว่ามีชาวบ้านรุ่นบุกเบิกที่นิคมสุคีรินเพียงคนเดียว คือ นางบุญเรือน แดงวิไล¹³ ชื่อมุสลิม คือ ฮัจญะฮ์ชะรีฟะฮ์ บินติ อับดุลลอฮ์ อายุ 63 ปี ผู้บุกเบิกนิคมสร้างตนเองอำเภอสุคีริน ซึ่งได้อพยพหนีชีวิตมาอย่างยาวนาน มาอยู่ที่นิคมสร้างตนเองอำเภอสุคีริน พ.ศ. 2511 เดิมเป็นคนอำเภอแปดริ้ว จังหวัดฉะเชิงเทรา เป็นครอบครัวสุดท้ายที่ยังเหลืออยู่ หลังจากได้หย่าร้างกับสามีศาสนาพุทธแล้ว นางบุญเรือนก็ได้แต่งงานกับชาวมุสลิมหมู่บ้านน้ำตก และนับถือศาสนาอิสลามจนปัจจุบัน

¹³ สัมภาษณ์ นางบุญเรือน แดงวิไล, 26 หมู่ที่ 5 ตำบลสุคีริน อำเภอสุคีริน จังหวัดนราธิวาส, (วันที่ 6 มีนาคม พ.ศ. 2552)

กรอบที่ 5

นางบุญเรือน แดงวิไล : หญิงแกร่งแห่งลุ่มน้ำสายบุรีตอนบน

ผู้คนมาจากที่ไหนก็ 모르 ไม่เคยรู้จักกันมาก่อนเลยประมาณร้อยกว่าคน ไปพักกันที่แฟลตดินแดง กรมประชาสัมพันธ์ที่นัดกันให้มาขึ้นรถไฟที่หัวลำโพง แล้วจึงได้เริ่มรู้จักกันในรถไฟ ก่อนที่จะมาลงที่สถานีรถไฟสุโขทัย-ลก แล้วก็มีสมาชิกของนิคมไปปรับตัวรถของกรมประชาสัมพันธ์ ตอนมาถึงนั้นพื้นที่เป็นป่า ทางนิคมเขาก็จัดสรรพื้นที่ให้แล้ว แต่ก็ยังเข้าไปอยู่ไม่ได้ เพราะเป็นป่ารก ช่วงเข้าไปอยู่แรกๆทำกระท่อมเล็กๆอยู่กันก่อน หุงหาอาหารในป่าแถวนิคมประมาณ 2-3 เดือน ทางนิคมก็ให้ผู้ชายเข้าไปถางป่า ประมาณ 3 เดือนถึงจะสามารถสร้างบ้านได้เสร็จ

ความรู้สึกตอนนั้นรู้สึกกลัว กลัวคอมมิวนิสต์ ไปถามครูใหญ่ว่า คอมมิวนิสต์เป็นแบบไหน ก็ว่ามีเขามืออะไร ครูใหญ่ก็บอกว่าเป็นคนแบบเราแหละ สัตว์ป่าก็กลัว มีควาย วัว เก้ง ควายป่า กระต่าย ช้าง มีทุกอย่าง เห็นช้างเป็นฝูงๆ มาเหยียบย่ำต้นกล้วย แพนเก่าเขาทำฟันเผาถ่าน เขาพูดเล่นๆ ว่าเขาเอาลูกช้างมาลากซุง ตกกลางคืนฝูงช้างมาเหยียบสวนเสียหายหมดเลย คนป่าเงาะซาไกก็มี เขาอยู่ในป่า ออกมาซุงหัวมัน นานๆ ครั้งเขาก็มาหา มาขอยาเส้น พูดภาษามลายู

ตอนนี้พวกเขาไปหลายปีแล้ว หายไปเลย ตัวเขาเองตอนนี้ไม่คิดกลับบ้านแล้ว อยู่ที่นี่เรื่อย ๆ ตั้งแต่อยู่มา หลักทรัพย์มีเพียง สวนเงาะ ผลไม้ ยางพารา ประมาณ 10 ไร่ ทุเรียน ลองกอง ก็มี แต่ไม่มาก พอกินพอใช้ เป็นชุดแรกที่มากบุกเบิก ตอนนั้นยังไม่มีถนน มากับแฟน ลูกก็มา สาเหตุที่ตัดสินใจมาที่นี้ทั้งๆ ที่ไม่รู้จัก ตอนจะมา ตัดสินใจว่าเราคนจน ไม่มีอะไรเลยที่บ้าน ไปตายเอาดาบหน้าเถอะ ไม่มีที่นา แฟนคนแรกมาพร้อมกัน เป็นพุทธก็เลิกกัน เขาไปอยู่สตูล แล้วเมื่อกี้แต่งงานใหม่กับคนมุสลิม เขาก็เสียชีวิตแล้ว เมื่อกี้ลูกชาย 2 คน เป็นของแฟนเก่า แฟนใหม่ไม่ได้ลูก ตอนอยู่จะเซ็งเหว้า ลำบากมาก มาอยู่ที่นี่ใหม่คิดว่าน่าจะดีกว่าเดิม ไม่กลัวแม้มันต้องมาอยู่ไกลก่อนประเทศ และต้องมาอยู่ในป่า เพราะคิดว่าจะมาทำมาหากิน จะมาสร้างชีวิตใหม่ อยู่โน่นก็รับจ้างเขากิน ก่อนจะมาถึงนี่ถึงชีวิตใหม่ แล้วมาเจอป่า สัตว์ป่า แต่ก็รู้สึกผิดหวัง ทุกวันนี้คิดว่าคุ้ม

ตอนแรกคิดจินตนาการถึงที่นี่ใหม่ ก็คิดว่า จะมีแม่น้ำ ทะเล ป่า คิดว่ามีทะเล เมื่อก่อนสมัครจะไปสตูล เขามี 3 ที่ให้เลือก มีสตูล ยะลาที่กาหลง และนราธิวาส ตอนแรกจะลงสตูลเพราะคิดว่ามีทะเล จะหาปลาง่าย แต่ก็เลือกนราธิวาส แต่ก่อนเขาไม่ได้ระบุว่า เป็นอำเภอสุคีริน แต่ก่อนเป็นกิ่งอำเภอ คนหมู่บ้านเดียวกันในแปดริ้วไม่มีมาด้วยกัน ที่มาด้วยกันทั้งตระกูลไฟก็มาอยู่ที่นี่กันหมด แต่ตอนนี้ไม่เหลือใครแล้ว เขากลับกันไปหมดแล้ว ทั้งฉันคนเดียว เขาอยู่ไม่ได้ ฉันเคยหนีไปครั้งหนึ่ง ตอนนั้นยังไม่ได้แต่งงานกับแฟนมุสลิม ตามเพื่อนไป เพราะอยู่คนเดียว ในซอยนี้มีอยู่บ้านเดียว เพราะเขาไปกันหมด ไม่มีใครเลย ไปอยู่ที่ชลบุรีประมาณ 2 เดือน ไปอยู่วัด ก็นึกว่าลำบากเหลือเกิน ลูกก็ไปด้วย ไปทำงานที่โรงงานสำปะหลัง ก็เลยตัดสินใจจะกลับมามีอยู่ที่นี่ แล้วผู้ปกครองเขาบอกว่าคนที่ออกไปแล้ว เขาจะตัดสิทธิ เมื่อกี้เลยไปร้องให้กับผู้ปกครองขอมาอยู่ใหม่ แกก็มาส่งเลย สิทธิก็ยังอยู่ บ้านนี้ยังไม่สร้าง ยังเป็นกระท่อม ก็มาอยู่ใหม่ มาอยู่ครอบครัวเดียว มีพี่เทพด้วย เป็นคนนครปฐม อยู่กัน 3 คนแม่ลูกแล้วก็แฟน และอีกบ้านหนึ่งคือบ้านพี่เทพ ตอนนั้นยังไม่เลิกกับแฟนเก่า เลิกกับแฟนตอนลูกคนเล็กอายุ 3 ขวบ ตอนเลิกยังไม่อยากกลับ จะทำมาหากิน เริ่มปลูกยางพารา ความมุ่งมั่นตอนนั้นก็อยากทำมาหากิน แม้ก็ชวนกลับ แม้ก็ไปๆ มาๆ มาเยี่ยมลูกเยี่ยมหลาน (ต่อ)

นางบุญเรือน แดงวิไล : หญิงแกร่งแห่งลุ่มน้ำสายบุรีตอนบน (ต่อ)

ทั้งๆที่น้ำกลัว เพราะเป็นป่า มีคอมมิวนิสต์ แรงจูงใจสูงสุดที่มาอยู่ที่นี่ ก็คือ อยากให้ลูกมีอนาคต อยากมีกินมีใช้ มุ่งหน้ามาแล้ว อยากจะทำ อยากจะรวย อยากกลับบ้านไม่อยากให้มีใครดูถูก สำหรับเรื่องสัตว์ป่า คอมมิวนิสต์ เป็นเรื่องรอง เคยย้ายลูกไปอยู่ที่วัดสุคริโนให้ไปเป็นเณร เพราะกลัวคอมมิวนิสต์จะเอาลูกไป เพราะเขาเคยมาเอาลูกของชาวบ้านที่นี่ วัยหนุ่มๆ เขา (คอมมิวนิสต์) มาชักชวนไป ไม่ใช่มาอุ้มไป แต่มาปลุกระดมเด็กหนุ่มๆ เด็กๆก็ชอบ เพราะมีการเปิดเพลง ตื่นร่ากันตอนเย็นๆ ถ้าเราไม่เอาไปเสียก่อน เขาก็อาจจะเอาไป เป็นห่วงลูก

ตอนที่มานั้นการทางปากก็ใช้มือ มีดพร้า ถ้าเป็นต้นไม้ใหญ่ ฉันทัดโคนเอง มีเลื่อยมือที่มีด้ามต้นไม้ใหญ่มากโอบไม่ได้ เผลอถ่านเลื่อยชีวิตมา กระสอบป่านกระสอบละ 7 บาท ที่นี้มีไม้เยอะ มีพวกนิคมมารับไป เขารับที่เรา 7-8 บาท ฉันทัดไปนิคม 16 กิโล ตอนตี 4 ถึงที่นั่นก็สว่างพอดีเพื่อไปเอาข้าวสาร ไปกับแฟนบ้างกับคนอื่นบ้าง เขาให้ข้าวสารประมาณ 10 กิโล กิโลละ 5 บาท ลำบากมาก ต้องไปเบิกเลื่อย เบิกขวาน ต้องจ่ายเงินเขา และก็ติดหนี้จนถึงทุกวันนี้ ใช้เงินของเขาคิลของเขา เงินของเขา เขาเก็บใบเสร็จไว้ ตอนนั้นก็ยังติดหนี้ของนิคมอยู่เป็นเงินแสนกว่าบาท ฉันทักบอกตรงๆ ก็ทำมาหากินแบบนี้แหละ ไม่มีใบเสร็จอะไร บางทีเราซื้อเท่านั้น แต่เขาไปใส่เท่านั้นระบบคอร์รัปชันมีตั้งแต่ตอนนั้นแล้ว ตั้งแต่ยุคโบราณแล้ว

พอแต่งงานกับแฟนใหม่ ก็เปลี่ยนมารับอิสลาม ลูกๆทั้ง 3 คน ก็เปลี่ยนด้วย พ่อใหม่เขาดี ช่วยเลี้ยงลูกตั้งแต่ยังเล็ก ส่งเสียให้เรียน เขาทำมาหากินเก่ง ใจดี ความฝันจากวันที่ขึ้นรถไฟจนถึงทุกวันนี้ ก็ยังไม่เป็นจริง มันสบายใจอยู่ แต่ยังติดหนี้ ถ้าไม่มีหนี้ ก็สบายแล้ว มีที่ดิน ที่อยู่อาศัยตามที่ดินแล้ว แต่กังวลว่าเป็นหนี้ มีดอกเบี้ยยด้วย เงินต้นประมาณ 70,000 บาท ตั้งแต่พ.ศ.2511 นั้นแหละ ดอกเบี้ยก็เท่าตัว 70,000 บาท ก็เคยจ่ายไปบ้าง ใบเสร็จเขาก็ให้บ้าง แต่บางทีมันนาน ก็หายไปบ้าง บางครั้งจ่าย 500 แต่เขาตัดเหลือ 300 บ้าง ทางนิคมฯเขาเล่นแบบนี้แหละ เขาเป็นข้าราชการ คนโน้นเข้าคนนี้ออก วนเวียนแบบนี้ ไม่รู้ใครรับผิดชอบ

จากปี พ.ศ. 2511 ถึง ปี พ.ศ. 2552 สิ่งที่น่าทึ่งที่สุดก็คือ ฉันทัดไปเมกกะแล้ว สบายใจแล้ว ชีวิตนี้สบายใจแล้ว ฉันทัดเงิน ผู้ว่าก็ช่วย 6,000 บาท ทำดอกไม้ไปถวายพระราชาธิได้ 10,000 บาท กรมประชาสัมพันธ์ให้บ้าง ก็ได้ครบ 150,000 บาท เพิ่งกลับมาจากเมกกะได้ 2-3 เดือน นี่คือน้ำที่ไผ่ฝืนสูงสุดแล้ว สิ่งที่ดีดค้างกันนั้นแหละเรื่องหนี้ เงินค้ำ มีลูก 5 คน คนเล็กถูกยิงในป่า ยาง เมื่อปี 2548”

นอกจากนี้ ยังปรากฏหลักฐานของรูนุกเบิก เช่น บ้านที่สร้างตั้งแต่เริ่มก่อตั้งนิคมฯ ต่อมาประมาณปีพ.ศ. 2520 เกิดปัญหาโจรจิ้นคอมมิวนิสต์ในพื้นที่ โดยปรากฏที่อยู่ของกลุ่มโจรบริเวณหมู่บ้านจุฬารัตน์ กลุ่มคนรูนุกเบิกซึ่งขายสิทธิ์ในที่ดินแล้วย้ายออกไป โดยผู้ที่มาซื้อต่อคือคนที่นับถือศาสนาอิสลามจากพื้นที่สามจังหวัดชายแดนภาคใต้ นอกจากนั้นยังมีการบุกเบิกป่าเพื่อทำสวนยางและสวนผลไม้ เช่น บ้านกาเตาะ บ้านน้ำหอม บ้านดุษฎี เป็นต้น

จากการสร้างบ้านแปงเมืองของกลุ่มคนตอนบนลุ่มน้ำสายบุรีที่มาจากหลายถิ่นฐานทำให้สังคมของชุมชนตอนบนลุ่มน้ำสายบุรีเป็นสังคมพหุวัฒนธรรม ซึ่งสามารถแยกกลุ่มคนได้อย่างน้อย 5 ประเภท คือ คนเงาะเห คนนคร (ศรีธรรมราช) คนอีสาน คนมุสลิม และคนภาคกลาง

1.3) การสร้างชุมชนของภูมินิเวศตอนกลาง

ชาวบ้านส่วนใหญ่ของพื้นที่ตอนกลางลุ่มน้ำสายบุรี เริ่มตั้งถิ่นฐานในบริเวณที่มีความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติ โดยมีสองกลุ่ม กลุ่มแรกเป็นชุมชนที่ตั้งหลักปักฐานบริเวณติดกับแม่น้ำ พรุ ทุ่งนา เพื่อจะทำมาหากิน เลี้ยงชีพ ชุมชนเก่าแกริมน้ำได้แก่ บ้านท่าเรือ บ้านรือเสาะ บ้านละแด บ้านบาลอ บ้านกือเม็ง เมืองที่เก่าแก่ในลุ่มน้ำตอนกลางได้แก่เมืองโกตาบารู

ชุมชนริมแม่น้ำในอดีตใช้เส้นทางการเดินเรือ โดยใช้เรือค้าถ่อเพื่อติดต่อระหว่างกันตลอดสายน้ำ และยังเป็นเส้นทางค้าขาย ซึ่งเริ่มจากการแลกเปลี่ยนสินค้า ต่อมาก็เปลี่ยนเป็นการซื้อขาย จากคำพูดที่ว่า “เอาเกลือและบูดมาแลกข้าว” โดยชุมชนปลายสายน้ำได้นำเอาเกลือบูด และเครื่องอุปโภค บริโภคอื่นๆบรรทุกในเรือ และแวะพัก แลกเปลี่ยนสินค้า ในบริเวณนี้ต่อมาพัฒนาขึ้นเป็นท่าเรือ ซึ่งมีตลอดลำน้ำสายบุรี เมืองท่าที่ปรากฏอยู่ได้แก่ บ้านท่าเรือ บ้านรือเสาะ บ้านดือแย บ้านปือเจาะ บ้านจือแร บ้านสูงปาเซ บ้านกอรี บ้านกาแลดือปู บ้านบาโร๊ะ บ้านยาแม บ้านสะแอ บ้านรามัญ เป็นต้น

สำหรับพื้นที่อำเภอทุ่งยางแดงซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของภูมินิเวศตอนกลางนั้น ชาวบ้านมักเลือกตั้งถิ่นฐานรอบๆพรุลานควาย เพราะต้องพึ่งพาพรุเป็นแหล่งหากินและดำรงชีวิต เนื่องจากในอดีตลักษณะชุมชนค่อนข้างแยกจากชุมชนอื่น การติดต่อระหว่างชุมชนต้องใช้ช้างหรือเกวียนซึ่งไม่สะดวกเหมือนปัจจุบัน ชุมชนจำเป็นต้องมีแหล่งทรัพยากรสำหรับพึ่งพาตนเอง โดยเฉพาะต้องมีแหล่งน้ำสำหรับหล่อเลี้ยงภายในชุมชนเป็นหลัก และการเลือกพื้นที่สำหรับการตั้งสุมหะจะพิจารณาจากพื้นที่ที่มีผู้มีความรู้จะเป็นโตะอิหม่ามได้ และปรากฏว่าในอดีตนั้นหาคนที่พอจะมีความรู้เป็นโตะอิหม่ามยาก หากหมู่บ้านไหนพอจะมีคนมีความรู้ มีผู้นำ ฟังได้ก็ใช้พื้นที่นั้นเป็นสถานที่ในการตั้งสุมหะ

กลุ่มที่สองเป็นชุมชนที่ยึดพื้นที่บริเวณติดกับภูเขาในการทำมาหากินได้แก่ บ้านโดนด บ้านสะวาริ เป็นต้น ซึ่งความเก่าแก่ของชุมชนเห็นได้จากการมีร่องรอยของวังเก่า สุสาน หรือ มีสิ่งของเครื่องใช้ในอดีตปรากฏให้เห็น และได้รับการบอกเล่าต่อกันมา

ชุมชนติดภูเขา นั้นมักใช้ช้างเป็นพาหนะ โดยเดินข้ามภูเขา และใช้ “ป้อแด”¹⁴ เป็นอุปกรณ์ลากจูง ขนส่งสินค้าที่เป็นผลผลิตจากป่า ได้แก่ เครื่องเทศ น้ำผึ้ง กระวาน และผลไม้ต่าง ๆ นอกจากเส้นทางการค้าขายและช่องทางติดต่อกับชุมชนใกล้เคียงแล้วยังเป็นเส้นทางติดต่อระหว่างชุมชนในประเทศมาเลเซีย รัฐเคดาห์ และกลันตัน ซึ่งทำให้มีความสัมพันธ์สืบเนื่องต่อมาทั้งการมีเครือข่าย การไปมาหาสู่ และการประกอบอาชีพ ซึ่งเป็นไปในลักษณะที่ชุมชนในมาเลเซียข้ามมายังชุมชนในเมืองไทยมากกว่า

ปัจจุบัน ชุมชนเหล่านี้ยังคงความเป็นอัตลักษณ์ เช่น การใช้ภาษาพูดเดียวกัน ในขณะที่ระยะต่อมาเมื่อมีคนเกิดขึ้น การตั้งถิ่นฐานก็เปลี่ยนแปลงไป โดยเคลื่อนย้ายจากบริเวณริมแม่น้ำมาสู่บริเวณที่ใช้นั้นเป็นเส้นทางการคมนาคมหลัก

1.4) การสร้างชุมชนของภูมินิเวศตอนล่าง

การตั้งถิ่นฐานของชุมชนพื้นที่ตอนล่างลุ่มน้ำสายบุรี ได้แก่ อำเภอปาดังเบซาร์ อำเภอพิเทน อำเภอสายบุรี อำเภอไม้แก่น จังหวัดปัตตานี และตำบลโคกเคียน จังหวัดนราธิวาส ชาวบ้านมีการเลือกตั้งถิ่นฐานตามลักษณะภูมินิเวศ และทรัพยากรที่เอื้อต่อการดำรงชีวิตและการประกอบอาชีพ โดยเฉพาะยึดพื้นที่รอบๆ แม่น้ำ ขณะเดียวกัน แต่ละพื้นที่ก็มีการเลือกตั้งถิ่นฐานที่มีความเฉพาะแตกต่างกันไป ในอดีตมักเลือกการตั้งถิ่นฐานจากแม่น้ำ พรุ ท่งหญ้า ภูเขาเป็นหลัก เพราะชาวบ้านต้องพึ่งพาทรัพยากรธรรมชาติ เช่น ชาวบ้านอำเภอปาดังเบซาร์ เริ่มตั้งถิ่นฐานบริเวณที่ลุ่มริมชายฝั่งเพื่อประกอบอาชีพทำนา และประมง ซึ่งสามารถพิจารณาการตั้งถิ่นฐานจากความหมายของชื่อสถานที่ได้เป็นอย่างดี กล่าวคือ อำเภอปะนาเระ เดิมเป็นชื่อหมู่บ้านเรียกว่า “ปาเฆะ” เวลาจะไปซื้อปลา ก็ไปซื้อที่ปาเฆะ ต่อมากลายเป็นปะนาเระ และหมู่บ้านที่เรียกว่าบ้านกลาง และบ้านนอกนั้นมาจากการมีไม้ไผ่ปลูกอยู่เป็นแนว หมู่บ้านที่อยู่นอกเขตแนวไม้ไผ่ เรียกบ้านนอก บ้านกลางอยู่ในเขตไม้ไผ่ เลยเรียกบ้านกลาง และคาดว่าในอดีตมีชุมชนไทยพุทธอาศัยอยู่ในพื้นที่บ้านกลาง เนื่องจากมีวัดโบราณตั้งอยู่ แต่ปัจจุบันชาวพุทธได้ย้ายออกไปอยู่รอบนอก

สำหรับชาวบ้านอำเภอสายบุรี ชาวบ้านมะยง ตำบลปะลุกลาสาเมาะ จะสร้างบ้านที่ภูเขา ปลูกทุเรียนบ้านบนภูเขา ทำไร่หมุนเวียนบนเขา มีการปลูกข้าว และปลูกผลไม้ หลังจากเก็บเกี่ยวข้าวเสร็จ ก็ปล่อยให้ทุเรียน สะตอ มังคุด เติบโตกลายเป็นสวนดง ส่วนการเลี้ยงสัตว์ เช่น วัว มีการจัดการที่น่าสนใจ คือ ช่วงเก็บเกี่ยว จะนำสัตว์ขึ้นไปเลี้ยงบนภูเขาบูโด พอตอนเย็นก็เอาวัวลงมาเลี้ยงแบบปล่อย เมื่อสิ้นฤดูเก็บเกี่ยว ก็จะนำวัวลงมาเลี้ยงแถบทุ่งนา

ในอดีตนั้นพบว่าบริเวณสายบุรีเป็นพื้นที่ที่มีชื่อเสียงมากในเรื่องการปลูกหมาก พลุ ชาวบ้านจะนำไปขายที่อำเภอสายบุรี หมากและพลุนอกจากเก็บกินแล้ว ยังใช้ประกอบพิธีกรรมด้วย เช่น การแต่งงาน การทำขวัญ การสวด ดังนั้น ทุกบ้านจึงมักปลูกต้นหมาก พลุ

¹⁴ ป้อแด หมายถึง อุปกรณ์ลากจูง ลักษณะเป็นไม้ยาวกลมสองอัน วางอยู่ทั้งสองข้างของช้าง เพื่อให้ช้างลาก

ต่อมาเมื่อมีการสนับสนุนให้ปลูกยางพารา จึงทำให้วิถีการเกษตรของชาวบ้านเริ่มเปลี่ยนไป มีการโค่นสะตอ ทุเรียน มังคุด ปรากฏชาวบ้านผู้หนึ่งเล่าว่า ยางพาราเข้าไปในพื้นที่เมื่อประมาณปีพ.ศ. 2500 มีการขายต้นยางพาราต้นละ 1 บาท ที่วัดปลักปลา ชาวบ้านก็ไปซื้อมาปลูกเอง (ถือเตาะมาแซ) หรือบางส่วนก็ได้รับความช่วยเหลือจากองค์การสงเคราะห์สวนยาง (ถือเตาะกาเจ็ง)

นอกจากนี้ บ้านบีเด อำเภอฟิเทน ชาวบ้านบอกว่า ปัจจุบันชาวบ้านมีความสุขมาก ที่สมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถ ทรงส่งเจ้าหน้าที่เข้ามาเยี่ยมเยียนทุกปี และให้มีการทำบ่อปลา ขุดลอกจากคลองเดิมในหมู่บ้านปล่อยพันธุ์สัตว์น้ำพระราชทานเพิ่มเติมทุกปี เช่น ปลาตะเพียนขาว ปลานิล ปลาดุก ปลาเทโพหางแดง มีการเปิดให้หาปลาในสระ โดยจ่าย 100 บาท เพื่อนำไปซื้อของขวัญมาให้รางวัล คนที่จับปลาได้มากที่สุด ปลาใหญ่ที่สุด ที่เหลือเก็บไว้บำรุง มีคนข้างนอกมาด้วย รวม 200-300 คน นอกจากนี้ยังมีบริเวณพื้นที่ตำบลทำโรงทอผ้า ให้ชาวบ้านทอผ้า ฝักทอผ้า มีอาจารย์มาสอนในโครงการพระราชดำริ

ถึงแม้ว่าความสัมพันธ์ของชุมชนจะไม่เหมือนในอดีตที่ชาวบ้านมีการช่วยเหลือและพึ่งพากันและกันอย่างโดดเด่น เนื่องจากชุมชนเริ่มขยาย แต่ก็ยังมีการช่วยเหลือกันในวงเล็ก ยังคงมีประเพณีต่างๆ และศาสนาที่เป็นตัวเชื่อมความสัมพันธ์ของคนในชุมชน เช่น ประเพณีข้าวใหม่ ซากาตข้าว เป็นต้น นายรอเซะ เจแมง ชาวบ้าน ตำบลบ้านกลาง อำเภอปานาเระ จังหวัดปัตตานี ได้เล่าถึงการเปลี่ยนแปลงที่มองเห็นจากในอดีตเมื่อเปรียบเทียบกับปัจจุบันว่า สมัยก่อนหากมีการลงเรือใบ เวลาขึ้นฝั่ง เราพรรคพวก มาลาก 30-40 คน ช่วยกันเก็บเรือ แตกต่างกับปัจจุบัน เมื่อมีการต่อเรือใหม่ ต่างคนต่างทำ หรือแม้แต่การทำนาในอดีต ชาวบ้านไถนาด้วยวัว ใครมีผืนนาอยู่ใกล้เคียงกันไม่ว่าเป็นไทยพุทธหรือมุสลิม จะได้มีการถามไถ่เรื่องราว และช่วยเหลือกัน แต่ปัจจุบัน ไถนาอยู่ใกล้เคียงกัน 2 ชั่วโมง ไม่มีโอกาสคุยกันเลย เมื่อก่อนชาวบ้านมีการช่วยเหลือกัน เช่น การซ่อมสะพานยาว ที่เชื่อมระหว่างบ้านนอกและบ้านกลาง โดยทุกปีชาวบ้านจะช่วยกันซ่อมแซมโดยไม่จำเป็นต้องพึ่งพางบประมาณของส่วนกลาง

นอกจากนี้ระบบการปกครองที่เปลี่ยนไป เช่น การมีองค์การบริหารส่วนตำบล หรือการเลือกผู้นำโดยวิธีการเลือกตั้ง ไม่ได้ช่วยประสานคนในชุมชนให้มีความสามัคคี กลับเป็นการเพิ่มความแตกแยกของคน เพราะเป็นการเล่นพวก และเห็นแก่ประโยชน์ของพวกพ้อง เกิดความแตกแยกของคน ดังที่อาอี อาแว ปรากฏชาวบ้านกล่าวว่า ศาสนา เครือญาติ ชุมกิจยังพอไหว การเมืองแย่มาก ฟังไม่ได้ แตกแยกมาก เลือกดัวช่วย อบต. ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน มีการแบ่งพรรคแบ่งพวกตลอด เครือญาติก็ยังแตกแยก แต่มีสิ่งที่ทำให้ชาวบ้านผูกพันกันอยู่ คือ ระบบศาสนา แม้มีมัสยิด 2 แห่ง ก็ไม่ใช่ปัญหา ที่ต้องแยกออกจากกัน ไม่ถึงต้องเข่นฆ่ากัน จะแยกกันเฉพาะตอนปฏิบัติกิจศาสนา วิถีปฏิบัติก็อยู่ร่วมกัน ศาสนาหล่อหลอมให้เราพยายามอดทน และขออู้อาเพื่อดำรงชีวิตอยู่ได้

2) โครงสร้างทางสังคม

จากจำนวนประชากรของกลุ่มน้ำสายบุรีทั้งหมดที่ทำให้เกิดชุมชน เกิดการรวมกลุ่มและมีความสัมพันธ์กันเป็นชุมชนกลุ่มน้ำที่มีวัฒนธรรมหลากหลาย ได้แก่ ไทย มลายู มุสลิม พุทธ คริสต์ จีน ลาว ทำให้เกิดระบบความสัมพันธ์ทางสังคมขึ้น 3 ลักษณะ ได้แก่ ผู้นำทางสังคม โครงสร้างความสัมพันธ์ของผู้นำ และกิจกรรมทางสังคม ดังรายละเอียดต่อไปนี้

2.1) ผู้นำทางสังคม

จากการสำรวจด้วยแบบสอบถามพบว่า ผู้มีตำแหน่งทางสังคมสามารถแบ่งออกได้เป็น 2 กลุ่ม ได้แก่ ผู้นำที่ได้รับการแต่งตั้งอย่างเป็นทางการ มี 3 ประเภท คือ (1) ผู้นำศาสนาและจิตวิญญาณ ได้แก่ โต๊ะครู โต๊ะอิหม่าม คอเต็บ เจ๊ะกู อูสเตอร์ เป็นต้น (2) ผู้นำฝ่ายปกครอง เช่น กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน (3) ผู้นำฝ่ายบริหาร เช่น องค์การบริหารส่วนตำบล (อบต.) กรรมการโรงเรียน กรรมการหมู่บ้าน อาสาสมัครสาธารณสุข (อสม.) และตำแหน่งที่ไม่เป็นทางการแต่ชาวบ้านยกย่องขึ้นมาเอง เป็นผู้นำธรรมชาติ ได้แก่ บอมอกำปง โต๊ะบีแด ปราชญ์ชาวบ้าน เป็นต้น

โดยภาพรวมของกลุ่มน้ำสายบุรีแล้วพบว่า ชุมชนกลุ่มน้ำสายบุรีมีผู้นำทั้งที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ ซึ่งจัดเป็นผู้นำที่มีอิทธิพลต่อพฤติกรรม การตัดสินใจต่างๆของชุมชน ในด้านต่างๆดังนี้

- โต๊ะครู เป็นครูสอนศาสนาโดยเฉพาะที่ผ่านการเรียนทางศาสนาอย่างเป็นทางการ ซึ่ง โต๊ะครูแต่ละคนนั้นเป็นผู้มีความสามารถและมีความถนัดเฉพาะด้าน เช่น ด้านการปฏิบัติ ด้านภาษา เปรียบเสมือนหมอที่มีความชำนาญเฉพาะทาง

- เจ๊ะกู รองจากโต๊ะครู เป็นครูน้อย เป็นผู้รู้แต่เป็นความรู้ระดับหนึ่ง คนที่เป็นเจ๊ะกู จะต้องผ่านการพิจารณาจากโต๊ะครูแล้ว เช่น ครูสอนโรงเรียนตาดีกา เรียกว่า เจ๊ะกู

- อูสเตอร์ เป็นภาษามลายู ถ้าเป็นคนสอนในมหาวิทยาลัยเรียกว่า อูสเตอร์ แต่ถ้าสอนในโรงเรียนธรรมดาเรียกว่า เจ๊ะกู (เป็นเรื่องของภาษาที่ใช้เพื่อให้เกิดความสุภาพ) อูสเตอร์มีวุฒิการศึกษาสูงกว่าเจ๊ะกู แต่น้อยกว่าโต๊ะครู

- อูสเตอร์ชะห์ มีคุณสมบัติทุกประการเหมือนอูสเตอร์

- โต๊ะอิหม่าม ทำหน้าที่ดูแลเฉพาะหมู่บ้าน โดยให้คำปรึกษาและสอนศาสนา

- คอเต็บ เป็นรองผู้ช่วยหมู่บ้านคนที่ 1 เป็นคนอ่านคัมภีระหรือสาร เฉพาะการละหมาดวันศุกร์ ตามสถานการณ์ที่เกิดขึ้นในหมู่บ้านเพื่อวิเคราะห์สถานการณ์ที่เกิดขึ้น อาจจะอ่านคัมภีระที่มีอยู่แล้วหรือแต่งขึ้นมาใหม่เพื่อใช้ในการพูดวันศุกร์ ให้ชาวบ้านรับทราบต่อสถานการณ์ที่เกิดขึ้น เช่น เรื่องยาเสพติด เป็นต้น

- บิลาล เป็นผู้ช่วยคนที่ 2 ทำหน้าที่นับคนให้ครบ 40 ในการละหมาดวันศุกร์และเป็นคนประสานงานให้คนมาละหมาดและทำหน้าที่อาซาน ประกาศเวลาละหมาด

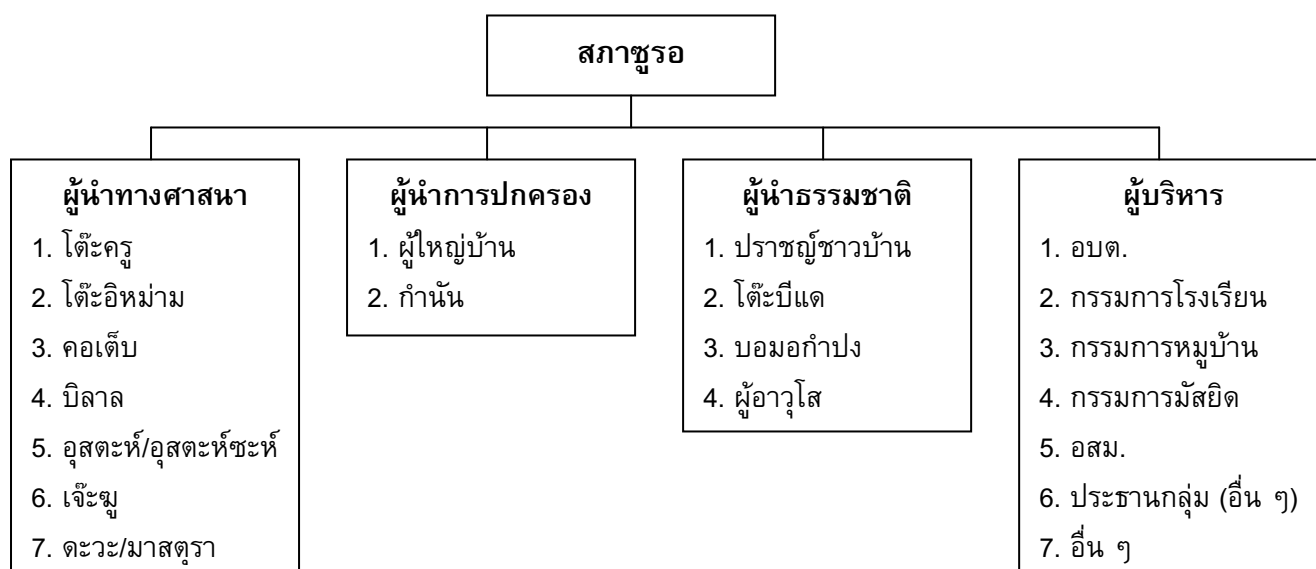
- เมาะตุง เป็นหมอ

- บอมอกำปง หมอพื้นบ้าน เป็นผู้ขอพรจากอัลเลาะห์ เป็นตัวแทนในการสื่อสารกับอัลเลาะห์

2.2) โครงสร้างความสัมพันธ์ของผู้นำทางสังคม

ด้วยลักษณะเฉพาะของสังคมท้องถิ่นใน 3 จังหวัดชายแดนภาคใต้ซึ่งประชากรส่วนใหญ่เป็นมุสลิม มีระบบการจัดการความสัมพันธ์ภายในชุมชนเชิงอำนาจผ่านโครงสร้างหน้าที่ที่มีลักษณะเฉพาะซึ่งเป็นอัตลักษณ์ของท้องถิ่นมาตั้งแต่ดั้งเดิม โดยมีความสัมพันธ์ของผู้นำกลุ่มต่างๆ 4 กลุ่ม หรือ 4 เสาหลัก ดังนี้

ภาพที่ 35 โครงสร้างความสัมพันธ์ของผู้นำทางสังคม

ในการแสดงความสัมพันธ์ต่าง ๆ นั้นพบว่า ผู้นำกลุ่มต่างๆ มีความสัมพันธ์กันโดยการแบ่งหน้าที่และบทบาทของแต่ละส่วนอย่างชัดเจน โดยผ่านการมีส่วนร่วมของประชาคมในหมู่บ้าน

ในอดีตก่อนที่รัฐจะเข้ามาเกี่ยวข้องมากเหมือนในปัจจุบัน โครงสร้าง 4 กลุ่มจะถูกคัดเลือกจากชุมชนด้วยกระบวนการคัดสรรกลั่นกรองภายในชุมชนเอง ซึ่งประกอบด้วยผู้อาวุโสที่มีบารมี มากประสบการณ์ และเป็นที่เคารพนับถือของชาวบ้าน รวมทั้งเข้าใจและรู้จักเครือข่ายอำนาจภายในท้องถิ่นเป็นอย่างดี ซึ่งคนที่ถูกคัดสรรมาเป็นผู้นำจะต้องเป็นผู้มีคุณธรรมจริยธรรม เป็นที่ยอมรับของชาวบ้านอย่างแท้จริง มีบารมีจากความดี มีสภาวะผู้นำ มีใจอาสา และกล้าหาญ ส่วนใหญ่ต้องผ่านการเรียนรู้ทางด้านศาสนามาก่อน

สมัยก่อนการบริหารจัดการหมู่บ้าน การตรวจสอบติดตาม การแก้ปัญหาความขัดแย้ง รวมทั้งการตัดสินใจใดๆ ก็ตามเป็นภารกิจของ 4 เสาหลัก กระบวนการพิจารณา และการตัดสินใจ ชุมชนจะใช้วิธีการปรึกษาหารือระหว่างผู้นำทางศาสนา ผู้นำปกครอง ผู้นำธรรมชาติ และผู้บริหาร รวมทั้งชาวบ้านภาคส่วนต่างๆ (สภาชุมชน) โดยกระบวนการการมีส่วนร่วม และใช้มติหรือความเห็นจากที่ประชุมในการแก้ปัญหา โดยวิธีการนี้จะไรก็ตามที่จะเข้ามาในหมู่บ้าน จะต้องได้รับการตรวจสอบ พิจารณา และการติดตามจากกลไกและกระบวนการนี้ทุกครั้ง เพื่อ

ป้องกันผลที่จะกระทบกับความมั่นคงของชุมชนในหมู่บ้าน มีข้อสังเกตว่าแต่เดิมความสัมพันธ์ระหว่าง 4 เสาหลักมีความแน่นแฟ้น กลมเกลียว และเป็นเอกภาพมาก ผู้นำของแต่ละภาคส่วนจะให้ความเคารพนับถือให้เกียรติ ให้ความสำคัญซึ่งกันและกันมาก โดยเฉพาะผู้นำทางศาสนาและจิตวิญญาณ ผู้นำทางความคิดและปฏิบัติหรือผู้นำธรรมชาติ จะเป็นที่ยอมรับค่อนข้างสูง

เมื่อรัฐเข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนาและจัดการหมู่บ้านมากขึ้น ด้วยกระบวนการบริหารจัดการงบประมาณและกฎหมาย ทำให้อำนาจในชุมชนถูกจำกัดบทบาทลง การจัดการภายในโดยกลไกทางสังคม 4 เสาหลักอ่อนแอลง ความกลมเกลียวและเอกภาพกำลังเปลี่ยนแปลงไปสู่ความห่างเหิน แยกแยกและขัดแย้ง ความเชื่อถือศรัทธา ความนับถือ เกียรติ และศักดิ์ศรีของชาวบ้านต่อผู้นำทางศาสนา และผู้นำธรรมชาติลดน้อยลงไปด้วย ผู้นำปกครองและผู้นำบริหารถูกแยกออกห่างจากผู้นำศาสนาและผู้นำธรรมชาติ และค่อยๆ ห่างไกลไปจากชาวบ้าน เกิดช่องว่างของความไม่เข้าใจมากขึ้นทุกที ขยายไปสู่ความขัดแย้ง ระบบการจัดการภายในของชุมชน และโครงสร้างที่ช่วยสร้างความมั่นคงรุ่มเย็นให้กับหมู่บ้านมาช้านานกำลังจะหมดบทบาทลงไป

2.3) กิจกรรมทางสังคม

ความสัมพันธ์ทางสังคมยังสะท้อนให้เห็นอย่างชัดเจนจากกิจกรรมต่างๆที่เกิดขึ้นในชุมชน ทั้งที่เกิดขึ้นอย่างเป็นทางการและไม่เป็นทางการ กิจกรรมต่างๆเหล่านี้ทำให้เข้าใจวิถีชีวิตวัฒนธรรมของชุมชนได้เป็นอย่างดีว่าแต่ละช่วงเวลานั้นชาวบ้านทำอะไร ที่ไหน มีรูปแบบหรือวิธีการจัดระบบความสัมพันธ์ต่างๆอย่างไร โดยพิจารณาได้จากกิจกรรมเวลาว่าง เรื่องที่พูดคุย กิจกรรมด้านประเพณีวัฒนธรรม และสถานที่ทำกิจกรรม ดังรายละเอียดต่อไปนี้

2.3.1) กิจกรรมเวลาว่าง

ประชากรส่วนใหญ่ใช้เวลาว่างในการทำกิจกรรมต่างๆ โดยมีลำดับความชอบในแต่ละกิจกรรมที่ต่างกัน โดยกิจกรรมที่ทำในเวลาว่าง 5 อันดับแรก มีลักษณะคล้ายคลึงกันทุกภูมิภาค ได้แก่ อ่านอัลกุรอาน (31-36%) พุดคุยกัน (24-32 %) ดูโทรทัศน์ (18-22%) นอนพักผ่อน (16-18%) อ่านหนังสือ (13-14%) ส่วนกิจกรรมอื่นๆที่พบได้ทั่วไป เช่น การเลี้ยงนกเขา นกกรงหัวจุก การเล่นกีฬา และไปเที่ยว

ตารางที่ 7 กิจกรรมเวลาว่าง

กิจกรรม	ลำดับ(ร้อยละ)			
	ตอนบน	ตอนกลาง	ตอนล่าง	ทั้งลุ่มน้ำ
อ่านอัลกุรอาน	1(31.9)	1(36.4)	1(36.1)	34.8
พุดคุย	2(24.7)	2(25.4)	1(32.7)	27.6
ดูโทรทัศน์	2(21.2)	2(18.4)	2(22.4)	20.67
อ่านหนังสือ	2(14.3)	2(14.6)	2(13.9)	14.27

กิจกรรม	ลำดับ(ร้อยละ)			
	ตอนบน	ตอนกลาง	ตอนล่าง	ทั้งลุ่มน้ำ
นอน	3(16.1)	3(16.2)	3(18.4)	16.9
ปลูกไม้ดอกไม้ประดับ	5(5.7)	5(5.7)	3 และ 4 (5.1)	5.5
เที่ยว	5(6.5)	6(7.4)	5(10.2)	8.03
เลี้ยงนกเขา	2,7,9(1.7)	5(3.1)	7(2.4)	2.4
เลี้ยงนกกรงหัวจุก	2(5.5)	2(4.6)	2(4.8)	4.97
เล่นกีฬา	5(4.2)	6(4.9)	3(4.1)	4.4

2.3.2) เรื่องที่พุดคุย

เรื่องที่พุดคุยที่ได้รับความสำคัญในลำดับต้นๆ ได้แก่ การทำมาหากิน (48-53 %) ชาวสารประจำวัน ชีวิตครอบครัว สถานการณ์ความไม่สงบ นอกนั้นเป็นเรื่องเกี่ยวกับการศึกษา ศาสนา การเมือง กีฬา และเรื่องอื่นๆ ส่วนเรื่องราวเกี่ยวกับทรัพยากรได้รับการพุดคุยในลำดับหลังๆ

ตารางที่ 8 เรื่องที่พุดคุยกัน

เรื่องที่พุดคุย	ความสำคัญลำดับที่ (ร้อยละ)			
	ตอนบน	ตอนกลาง	ตอนล่าง	ทั้งลุ่มน้ำ
ทำมาหากิน	1(53)	1(48)	1(52.4)	51.13
ปัญหาในหมู่บ้าน	3(14.5)	3(18.7)	3(18.4)	17.2
ชาวประจำวัน	2(15.1)	2(16.9)	2(17.7)	16.57
ชีวิตครอบครัว	2(15.1)	2(14.6)	2(16.0)	15.23
สถานการณ์ไม่สงบ	3(15.7)	3(12.5)	2(17.3)	15.17
ศาสนา	4(8.6)	4(9.8)	2(9.2)	9.2
การศึกษา	7(8.6)	3(11.3)	3(9.5)	9.8
การเมือง	3(10.9)	4(8.5)	3(6.5)	8.63
กีฬา	10(7.8)	10(11.3)	10(8.8)	9.3
ทรัพยากร	9(6.3)	9(7)	9(8.5)	7.27
อื่นๆ (บันเทิง ยาเสพติด)	11(1.0)	11(1.8)	3(1.0)	1.27

2.3.3) กิจกรรมด้านวัฒนธรรมประเพณี

กิจกรรมด้านวัฒนธรรมประเพณีต่าง ๆ ในชุมชนเป็นกิจกรรมหลักที่มีความสำคัญและสะท้อนให้เห็นถึงความเข้มแข็ง-อ่อนแอด้านจิตวิญญาณของคนในชุมชนได้เป็นอย่างดี จากข้อมูลที่ได้จากแบบสอบถามและการสังเกตพบว่า กิจกรรมทางด้านประเพณีวัฒนธรรมของชุมชนลุ่มน้ำสายบุรีนั้นยังมีความแข็งแกร่ง โดยเฉพาะกิจกรรมที่เกี่ยวกับศาสนาซึ่งสะท้อนให้เห็นค่านิยมด้านศาสนธรรมที่ชาวบ้านให้ความสำคัญเป็นอย่างมาก ในที่นี้สามารถจำแนกกิจกรรมด้านวัฒนธรรมประเพณีได้เป็น 2 ประเภท คือ กิจกรรมเกี่ยวกับศาสนา และกิจกรรมเกี่ยวกับวิถีชีวิตวัฒนธรรม

1) กิจกรรมเกี่ยวกับศาสนา

เนื่องจากประชากรในลุ่มน้ำสายบุรีส่วนมากนับถือศาสนาอิสลาม กิจกรรมเกี่ยวกับศาสนาอิสลามจึงมีการปฏิบัติอย่างสม่ำเสมอซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงความใส่ใจต่อศาสนธรรมของชาวบ้านได้เป็นอย่างดี กิจกรรมทางศาสนาที่สำคัญ เช่น ฮารีรายออดีลฟีตรี, ฮารีรายอฮัจญ์ฮาร์, วันเมาลิด, วันอาชูรอ, รอแน, ซอดะเกาะฮุ, อีสรอฮ์มิฮ์รอซ, ซากาต เป็นต้น ได้รับการปฏิบัติอยู่ระหว่างร้อยละ 35-90 ขณะที่กิจกรรมทางศาสนาของชาวพุทธ ซึ่งแม้มีประชากรน้อยกว่า แต่ก็พบว่าชาวพุทธยังคงให้ความสำคัญกับศาสนกิจเช่นกัน และจากการสังเกตพบว่า ชาวพุทธให้ความสนใจในการทำบุญตักบาตรในช่วงเช้าอย่างสม่ำเสมอแม้สถานการณ์ความไม่สงบยังคงปรากฏให้เห็นโดยทั่วไป แต่ก็มีบางครั้ง ช่วงเวลาที่มีเหตุการณ์ความไม่สงบและมีการเชื่อมโยงไปสู่ความขัดแย้งทางศาสนา จะพบว่าพระไม่กล้าออกมาบิณฑบาต แต่น่าสังเกตว่าพุทธศาสนิกชนก็ยังให้ความสนใจต่อการทำบุญตักบาตร โดยจะนำอาหารหวานคาวมาให้ทหารที่ขับรถมารับแทนไปถวายพระที่วัด

ตารางที่ 9 กิจกรรมด้านศาสนา

ที่	กิจกรรม	เปอร์เซ็นต์			
		ตอนบน	ตอนกลาง	ตอนล่าง	ทั้งลุ่มน้ำ
1.	ฮารีรายออดีลฟีตรี	79.7	91.8	84.4	85.3
2.	ฮารีรายอฮัจญ์ฮาร์	77.1	89.7	86.4	84.4
3.	วันอาชูรอ	72.1	81.1	74.1	75.76
4.	วันเมาลิด	73.2	79.7	72.1	75
5.	รายอแน	68.1	79.8	73.1	73.67
6.	ซอดะเกาะฮุ	63.7	73.1	59.5	65.43
7.	อีสรอฮ์มิฮ์รอซ	45.5	54.9	45.6	48.67
8.	ซากาต	37.9	41.6	35	38.17
9.	วันสารทเดือนสิบ	11.3	5.1	8.5	8.3
10.	อุปสมบท	10.5	3.1	6.8	6.8

ที่	กิจกรรม	เปอร์เซ็นต์			
		ตอนบน	ตอนกลาง	ตอนล่าง	ทั้งลุ่มน้ำ
11.	วันชักพระ	6.7	3.9	7.1	5.9
12.	อื่นๆ (ทำบุญตักบาตร)	9.6	3	2.7	5.1

หมายเหตุ : รายละเอียดเพิ่มเติม¹⁵

¹⁵ รายละเอียดกิจกรรมเกี่ยวกับศาสนา

(1) ฮารีรายออัสตีลฟิตรี เป็นวันตรุษของเดือนรอมฎอน หลังจากเดือนรอมฎอนในวันที่ 1 ของเดือนชาวาล ในวันนี้จะประกอบพิธีละหมาด เยี่ยมเยียนญาติพี่น้อง คนเจ็บไข้ได้ป่วย หรือเรียกว่า รายอพอซอกก็ได้ สำหรับการบริจาคทานนั้นจะทำก่อนวันฮารีรายอ 7 วัน และเตรียมอาหารไว้สำหรับคนที่มาเยี่ยมเยียน

(2) ฮารีรายอฮัจญ์ เป็นพิธีกรรมทางศาสนาเป็นข้อบัญญัติข้อที่ 5 เกี่ยวกับฮัจญ์ ซึ่งเป็นการรวมประชาชาติมุสลิม พิธีกรรมนี้จะกระทำหลังวันฮารีรายออัสตีลฟิตรี 100 วัน

(3) วันเมาลิด เป็นวันประสูติของศาสนานบีมุฮัมมัด

(4) วันอาชูรอ ตรงกับวันที่ 10 เดือน 1 ในวันนี้มีพิธีกรรมปอซอฮ์นัต ศาสดาองค์ที่ 3 เป็นคนชักชวนให้คนที่นับถือศาสนาอิสลามมาสร้างเรือบนภูเขา โดยบอกว่าน้ำจะท่วมโลก แต่ไม่มีใครเชื่อ แม้แต่ภรรยาและลูกของตนเอง วันนี้จึงเป็นวันรำลึกถึงวันน้ำท่วมโลกโดยการกวนข้าวทิพย์ เนื่องจากวันนี้เป็นการนำอาหารที่เหลือมากรวมน้ำกัน เพื่อเก็บไว้รับประทาน

(5) รายอแน เป็นวันบวชหลังจากวันปอซอฮ์นัต 6 วัน มีวัตถุประสงค์เพื่อการปรับตัว หลังจากการถือศีลอดมา 30 วัน

(6) ซอดะเกาะฮ์ คือ การให้ทาน ซึ่งเป็นสิ่งที่ทำได้ตลอดเวลา ให้ได้ทั้งคนรวยและคนจน การให้คนจนก็เพื่อให้เขามีอาหาร ข้าวของไว้ใช้ยังชีพ แต่ให้คนรวยเพื่อเป็นการเตือนสติคนรวยให้ระลึกถึงคนที่ยากจนอยู่เสมอ

(7) อัสรอฮ์มิฮรอซ เป็นวันที่มีการเดินทางในกลางคืนจากเมกะไปมัสยิดโบดิน และสวรรค์ เพื่อรับคำสั่งในการละหมาด 5 เวลา ซึ่งวันนี้จะเป็นการเล่าประวัติของการละหมาดครั้งแรก ในมัสยิดหรือสุเหร่า

(8) ซากาต คือ การบริจาคทาน เป็นการจ่ายภาษีในรูปแบบของอิสลาม โดยการบริจาคเป็นเงิน สิ่งของ สัตว์เลี้ยง พืชผล และข้าว

(9) วันสารทเดือนสิบ เป็นพิธีกรรมของไทยพุทธ เพื่อระลึกถึงบรรพบุรุษที่ได้ล่วงลับไปแล้ว และอุทิศผลบุญให้แก่เจ้ากรรมนายเวร จะกระทำ 2 ครั้ง คือ รับ และ ส่ง ซึ่งครั้งส่งจะทำหลังจากวันรับ 15 วัน พิธีกรรมนี้มุสลิมไม่ได้เข้าร่วม

(10) มะโย่ง คือ การเล่นเกมคล้ายลิเกป่า มิใช่การเล่นเพื่อความบันเทิง แต่เป็นการเล่นเชิงพิธีกรรมใช้รักษาโรคภัยไข้เจ็บ

(11) ก่อกั คือ การเล่นเกมเชิงพิธีกรรมอีกแบบหนึ่ง มีลักษณะคล้ายลิเกป่า และมีวัตถุประสงค์เพื่อใช้รักษาโรคที่เกิดจากการทำคุณไสย เป็นการสืบทอดสิ่งที่เคยทำมาตั้งแต่บรรพบุรุษ จะกระทำสืบทอดกันมา 1 ปี/ครั้ง เพื่อขอพรจากสิ่งศักดิ์สิทธิ์ หรือเพื่อการบนบาน

(12) สุนัต คือ การขลิบอวัยวะเพศ ซึ่งเป็นข้อปฏิบัติที่ปฏิบัติตามท่านนบีมุฮัมมัด ที่ท่านเคยปฏิบัติมาแล้ว

2) กิจกรรมเกี่ยวกับวิถีชีวิตวัฒนธรรม

กิจกรรมเกี่ยวกับวิถีชีวิตวัฒนธรรมมีความสัมพันธ์กันตั้งแต่เกิดจนตาย และยังเกี่ยวข้องกับการประกอบอาชีพ ซึ่งจะสะท้อนให้เห็นความสัมพันธ์ของชุมชนในการร่วมกิจกรรมต่างๆ เช่น การแต่งงาน การตาย การเข้าสู่ันต์ การเกิด การกินข้าวใหม่¹⁶ จากการสำรวจด้วยแบบสอบถามพบว่าทุกภูมิโนเวศยังคงให้ความสนใจมากต่อการเข้าร่วมกิจกรรม ตลอดทั้งกิจกรรมทางการศึกษา เช่น การเรียนปอเนาะ เรียนอัลกุรอาน ก็ยังอยู่ในเกณฑ์สูง ส่วนพิธีลาซัง¹⁷ ซึ่งเป็นประเพณีของชาวพุทธที่มีเปอร์เซ็นต์น้อยเป็นเพราะจำนวนประชากรในชุมชนและจำนวนประชากรตัวอย่างที่น้อยด้วย แต่ก็พบว่า ในภูมิโนเวศตอนล่างมีเปอร์เซ็นต์การเข้าร่วมกิจกรรมมากที่สุด (6.8%)

ตารางที่ 10 กิจกรรมด้านวิถีชีวิตวัฒนธรรม

ที่	กิจกรรม	เปอร์เซ็นต์			
		ตอนบน	ตอนกลาง	ตอนล่าง	รวมทั้งลุ่มน้ำ
1.	แต่งงาน	91.8	93.6	90.1	91.83
2.	การตาย	90.1	89.7	85.4	88.4
3.	เข้าสู่ันต์	69.2	84.9	74.1	76.07
4.	การเกิด	47	55.4	44.6	49
5.	การกินข้าวใหม่	40.5	59.7	49	49.73
6.	เข้าเรียนปอเนาะ	29.6	29.5	33	30.7
7.	เข้าเรียนอัลกุรอาน	24.3	30.7	29.3	28.1
8.	สภามุร่อ	21.6	24.8	27.2	24.53
9.	พิธีลาซัง	1.9	3.8	6.8	4.17
10.	อื่นๆ	4.8	1.6	1.7	2.7

นอกจากนี้ จากการสนทนากลุ่มตามภูมิโนเวศทำให้ได้ข้อมูลที่สำคัญเกี่ยวกับกิจกรรมด้านวัฒนธรรมประเพณีที่สำคัญโดดเด่น ดังนี้

วัฒนธรรมประเพณีที่สำคัญโดดเด่นของภูมิโนเวศตอนบน

ภูมิโนเวศตอนบนของลุ่มน้ำสายบุรีมีประเพณีและวัฒนธรรมที่น่าสนใจควรกล่าวถึงหลายอย่าง เช่น พิธีกรรมเกี่ยวกับข้าว โดยการปลูกข้าวไร้ดั้งเดิมจะมีพิธีกรรมขอขมาเจ้าที่ เมื่อถึงฤดูกาลเกี่ยวข้าว จะมีการรับขวัญข้าวใหม่โดยเจ้าของนาจะเดินเข้าไปในนาเกี่ยวแล้วเกี่ยวข้าว

¹⁶ กินข้าวใหม่ (มาแกนาชิบางู) จะทำหลังเสร็จสิ้นฤดูเก็บเกี่ยวข้าว แต่ละชุมชนที่มีการปฏิบัติไม่เหมือนกัน

¹⁷ พิธีลาซัง เป็นพิธีกินข้าวใหม่ของชาวพุทธ วันขอขอบคุณแม่โพสพ วันฉลองหลังฤดูเก็บเกี่ยว

ใหม่มา 1 รวง ขนาดกำเท่าฝ่ามือ ค่อยๆห่อด้วยผ้า เมื่อเดินทางกลับจะเดินช้าๆ ไม่พูดคุย ระมัดระวังตัวไม่ให้ล้ม แล้วนำมาวางในยุ้งข้าว

นอกจากนี้ พื้นที่ตอนบนลุ่มน้ำสายบุรียังมีศาลเจ้าแม่โต๊ะโม๊ะซึ่งเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ของคนจีน ซึ่งเดิมเป็นเหมืองทองในเขตอำเภอโต๊ะโม๊ะ มีพิธีไหว้เจ้าแม่โต๊ะโม๊ะในเดือนตุลาคมของทุกปี ขณะเดียวกัน พื้นที่ตอนบนยังมีชุมชนชาวอีสานที่บ้านโนนสมบูรณ์ บ้านมะโมง ตำบลภูเขาทอง ซึ่งมีประเพณีบุญบั้งไฟ จึงทำให้ทุกเดือนสี่หรือเดือนพฤษภาคม ชุมชนชาวอีสานโดยรอบจะจัดการแห่บั้งไฟร่วมงานหมู่บ้านละ 1 อัน ในงานมหรสพจะมีการแสดงหลายอย่าง เช่น การแข่งขันชกมวย หนัง หมอลำ เป็นต้น

วัฒนธรรมประเพณีที่โดดเด่นของภูมินิเวศตอนกลาง

วัฒนธรรมประเพณีที่โดดเด่นของภูมินิเวศตอนกลาง แสดงให้เห็นถึงความรักสามัคคีของชุมชนได้เป็นอย่างดี เช่น วัฒนธรรมการแบ่งปันและการแลกเปลี่ยน ซึ่งเป็นวัฒนธรรมหนึ่ง ที่ควรกล่าวถึง เช่น การแลกเปลี่ยนอาหาร การให้ไม้ผลระหว่างชุมชนและภายในชุมชน โดยเมื่อมีการสร้างที่พักหรือกระท่อมในพื้นที่ทำกิน เจ้าของที่พักก็จะสำรองอาหารแห้ง เช่น ข้าวสาร หรือผลไม้ ไว้เพื่อรับรองผู้ผ่านเส้นทางดังกล่าวให้ได้แวะพักและบริโภค วัฒนธรรมดังกล่าวยังคงเหลืออยู่ในปัจจุบันในบางพื้นที่ เช่น บ้านท่าธง บ้านสุวารี ยกเว้นการแลกเปลี่ยนอาหาร ได้เปลี่ยนเป็นการซื้อขายแทน

นอกจากนี้ ยังมีวัฒนธรรมการลงแขก ซึ่งส่วนใหญ่ปรากฏในกลุ่มอาชีพทำนา เช่น การปักดำ ไถ หว่าน และเก็บเกี่ยว เป็นต้น วัฒนธรรมการสร้างที่อยู่อาศัย ซึ่งในอดีตประมาณ 40 ปีที่แล้ว จะใช้วัสดุจากท้องถิ่นทั้งหมด ได้แก่ ไม้ไผ่ หวาย ใบสาคร และใบจาก สำหรับทำหลังคา

สำหรับการจัดการทรัพยากรนั้นพบว่า ชุมชนลุ่มน้ำสายบุรีตอนกลางมีวัฒนธรรมในการจัดการทรัพยากรที่น่าสนใจ กล่าวคือ ในอดีตเนื่องจากกรรมสิทธิ์ของที่ดินไม่มีเอกสารสิทธิ์ที่ระบุผู้ถือครอง สิทธิการถือครองเกิดจากการจับจองเพื่อประกอบอาชีพในพื้นที่ดังกล่าว การถือครองจะเกิดขึ้นในลักษณะกลุ่ม เพื่อที่จะช่วยกันดูแลทรัพยากรและความปลอดภัยในชีวิตร่วมกัน เช่น การแบ่งพื้นที่ที่เรียกว่า “พรุ 7” หมายถึง พื้นที่พรุดังกล่าวถูกแผ้วถางจัดการในระยะเริ่มต้น 7 คน และถือครองในขนาดพื้นที่เท่ากัน และสร้างแนวรั้วกันในลักษณะล้อมคอก เพื่อกันศัตรูทั้งสัตว์และอื่นๆ พร้อมกับสร้างที่พักในพื้นที่แต่ละส่วนที่ถือครอง ต่อมากรรมสิทธิ์ได้ตกทอดมาตามยุคสมัย กรรมสิทธิ์ในการใช้พื้นที่พรุจึงมี 2 ลักษณะ คือ กรรมสิทธิ์ที่เป็นส่วนรวม ซึ่งเป็นพื้นที่พรุที่ใช้ประกอบอาชีพร่วมกัน เช่น พื้นที่เลี้ยงสัตว์ การประมง ส่วนกรรมสิทธิ์ที่เป็นปัจเจก ได้แก่ พื้นที่สำหรับทำนา

วัฒนธรรมประเพณีที่โดดเด่นของภูมินิเวศตอนล่าง

วัฒนธรรมประเพณีที่โดดเด่นของภูมินิเวศตอนล่าง มีหลายพื้นที่ที่ควรกล่าวถึง ดังนี้

ตำบลตะบิง อำเภอสายบุรี มีพิธีกรรมหลังการเก็บเกี่ยวข้าว มีการทำบุญ อุทิศพรให้พระเจ้ารักษา โดยมีการทำขนมจีนเพื่อเลี้ยงคนในชุมชนหลังการเก็บเกี่ยวช่วงเดือนเมษายน

โดยทุกคนจะมีส่วนร่วมในการทำแปรงขนมจีนซึ่งใช้ข้าวจากนา เริ่มจากการนวดข้าวด้วยเท้า เพื่อให้เมล็ดข้าวหลุดจากรวง ใช้สากที่ทำจากไม้ตำเสา ตำข้าวเพื่อเปลี่ยนจากข้าวเปลือกเป็นข้าวสาร จากนั้นจึงนำมาบดเป็นแป้งสำหรับทำเส้นขนมจีน ส่วนน้ำแกงใช้ปลาในพื้นที่ ปลาหลักๆที่หา ได้แก่ ปลาช่อน (กูแวง) ปลาดุก (กือลี) ปลาหมอ (ปุย) ปัจจุบันยังมีพิธีนี้อยู่บ้าง นอกจากนี้ยังมีการช่วยเหลือกันเป็นหมู่บ้านในงานต่างๆเรียกว่า “ปาเมาะ” ปัจจุบันยังพบว่ามีการประเพณีนี้อยู่ แต่มีวงแคบลง

ตำบลบ้านกลาง อำเภอปะนาเระ มีกิจกรรมที่ชาวบ้านได้ทำร่วมกันหลากหลาย เช่น การทำขนมหม้อแกง การไปสอนความรู้ให้แก่เด็กในโรงเรียนประถม การช่วยเหลือกันเกี่ยวข้าว ดำนา วันแมลิด วันอาซุรอ เป็นต้น

อำเภอสายบุรีมีความเชื่อเกี่ยวกับศิลปะการแสดงต่างๆ ได้แก่ มะโย่ง ตีอริ ซึ่งบางครั้งบวงสรวงมีการบนบานไว้หากมีคนไม่สบายและรักษาไม่หาย ก็บนบานให้มีการเล่นหนังตะลุงและตีอริ เป็นต้น ปัจจุบันสิ่งเหล่านี้หายไปเยอะ เนื่องจากความไม่ปลอดภัย เล่นมโนราห์ ฮูลูหนังตะลุง และยังมีการลัทธิฟาง ซึ่งเป็นประเพณีหลังเสร็จจากเก็บเกี่ยว คนว่างเลยคิดเรื่องฉลองมีมหรสพจัดในนาข้าว ดำนา 3 ปี เล่นมโนราห์สักครั้ง

นอกจากนี้ยังพบว่าพื้นที่ตอนล่างลุ่มน้ำสายบุรี มีวัฒนธรรมประเพณีอื่นๆที่น่าสนใจอีก เช่น ปาตาดิข้าว (ลาซัง) ชนวัว ชนไก่ ชากาดข้าว เป็นต้น

2.3.4) สถานที่ทำกิจกรรมทางสังคม

ชาวบ้านมีสถานที่ปฏิบัติกิจกรรมต่างกัน เช่น หากชุมชนมีปัญหาเกิดขึ้น โดยภาพรวมแล้วของทุกภูมิภาคจะพูดคุยกันที่บ้านมากที่สุด (70-75%) รองลงมาคือ ร้านน้ำชา (42-50%) ที่มัสยิด (41-47%) และศาลาหน้าบ้าน (23-32%) ส่วนที่อื่นๆ มีการใช้พูดคุยกันบ้างเช่น ตามไร่นา และร้านอาหาร แต่ไม่มากนัก

นอกจากนี้ การพูดคุยเรื่องราวต่าง ๆ นั้น ชาวบ้านเล่าให้ฟังว่า เรื่องต่างกันก็จะใช้สถานที่ต่างกันด้วย เช่น เรื่องความขัดแย้งในชุมชนหรือเรื่องที่เป็นประเด็นของส่วนร่วม จะอาศัยมัสยิดในการพบปะพูดคุยหรือตัดสินใจร่วมกัน เรื่องความขัดแย้งกับหน่วยงานของรัฐ มักเป็นการคุยเพื่อแลกเปลี่ยนความคิดเห็นกัน (คุยเฉยๆ) จะใช้สถานที่ร้านน้ำชา แต่ถ้ากรณีที่จะต้องไปพบเจ้าหน้าที่ทางราชการ หรือการประชุมและตัดสินใจอย่างเป็นทางการ จะใช้อาคารเอนกประสงค์หรือสถานที่ประชุมอย่างเป็นทางการของชุมชน สำหรับเรื่องการทำมาหากินหรือการเกษตร จะคุยกันบริเวณสถานที่ที่ทำงาน เช่น ที่เรือกวสวไร่นา หรือสถานที่ที่เกิดปัญหา ซึ่งเป็นการพูดคุยอย่างไม่เป็นทางการหรือไม่ได้นัดหมายกันมาก่อน หรือเป็นการพูดคุยกันโดยบังเอิญ

ตารางที่ 11 สถานที่ในการทำกิจกรรม

สถานที่	จำนวน: เปอร์เซ็นต์			
	ตอนบน	ตอนกลาง	ตอนล่าง	รวมทั้งลุ่มน้ำ
ที่บ้าน	71.7	71.5	75.2	72.8
ร้านน้ำชา	50.3	49.3	42.2	47.27
มัสยิด	41.9	47.4	41.8	43.7
ศาลาหน้าบ้าน	32.3	23.9	30.3	28.83
ไร่/นา	5.5	6.6	5.1	5.73
ร้านอาหาร	11.9	9.3	8.5	9.9
อื่นๆ	12.2	10	8.2	10.13

3) สถานที่สำคัญ และความเชื่อ

สถานที่สำคัญและความเชื่อมีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กัน บางสถานที่แฝงความเชื่อ เรื่องเล่าบางอย่างเอาไว้ และต่างอิงอาศัยกันและกันในการดำรงอยู่เพื่อสื่อความหมายบางประการ ดังจะแสดงให้เห็นต่อไปนี้

3.1) สถานที่สำคัญ

ข้อมูลจากแบบสอบถามเกี่ยวกับสถานที่สำคัญของชุมชนพบว่า ส่วนใหญ่เป็นสถานที่ทางศาสนา ได้แก่ มัสยิด กูโบร์ พื้นที่วักฟุฮ์ วัด โรงเรียนตาดีกา ส่วนสถานที่อื่นๆก็ยังคงให้ความสำคัญ เช่น ศาลาเอนกประสงค์ สนามกีฬา และอื่นๆ เช่น สุเหร่า สำนักสงฆ์ เมรุ ซึ่งสถานที่สำคัญต่างๆเหล่านี้เป็นที่รวมของกลุ่มคนหรือชุมชนในการทำกิจกรรมทางสังคม จัดเป็นพื้นที่สาธารณะที่สะท้อนให้เห็นถึงความเข้มแข็งและอ่อนแอของชุมชนด้วย

ตารางที่ 12 สถานที่สำคัญ

สถานที่สำคัญของหมู่บ้าน	เปอร์เซ็นต์			
	ตอนบน	ตอนกลาง	ตอนล่าง	ทั้งลุ่มน้ำ
มัสยิด	82.60	94.10	89.10	88.60
กูโบร์	75.70	85.70	79.90	80.43
พื้นที่วักฟุฮ์	31.90	38.70	36.40	35.67
โรงเรียนปอเนาะ	20.50	28.90	25.50	24.97
วัด โรงเรียนตาดีกา ศาลา เอนกประสงค์ สนามกีฬา	12.80	4.80	10.20	9.27
อื่นๆ (สุเหร่า สำนักสงฆ์ เมรุ)	12.40	8.00	4.80	8.40

จากการเก็บข้อมูลด้วยแบบสอบถามพบว่า ส่วนใหญ่ทุกภูมิโนเวศถือว่ามัสยิดเป็นสถานที่สำคัญของหมู่บ้านมากที่สุด (82-94 %) รองลงมา คือ กูโบร์ (75-85 %) พื้นที่วักฟสุ (31-38 %) โรงเรียนปอเนาะ (20-29 %) วัด โรงเรียนตาดีกา ศาลาเอนกประสงค์ สนามกีฬา (4-12 %) และอื่นๆ ได้แก่ สุเหร่า สำนักสงฆ์ เมรุ (8-12 %) ซึ่งสถานที่ต่างๆเหล่านี้มีรายละเอียดที่สำคัญที่ควรกล่าวถึงคือ

1) มัสยิด มีไว้สำหรับการละหมาด โดยเฉพาะละหมาดวันศุกร์ กิจกรรมที่ห้ามทำในมัสยิด คือ การแสดงมหรสพหรือการบันเทิงต่างๆ

2) สุเหร่า ใช้เป็นสถานที่ละหมาดทั่วไป ยกเว้นการละหมาดวันศุกร์ และใช้เป็นสถานที่ประชุม ทำกิจกรรมต่างๆ ผู้หญิงและเด็กๆ สามารถเข้าไปได้ รวมถึงคนต่างศาสนาด้วย

3) กูโบร์ เป็นสุสานของชาวมุสลิม ซึ่งญาติพี่น้องของผู้ล่วงลับจะไปเคารพศพ และมีกิจกรรมในการพัฒนา ทำความสะอาดสถานที่

4) วักฟสุ เป็นพื้นที่ที่บริจาคให้วัด โรงเรียน ปอเนาะ เพื่อใช้ในกิจกรรมส่วนร่วม แต่เป็นการกล่าวมอบให้อัลเลาะห์ โดยแบ่งเป็นสองลักษณะคือ

- วักฟสุเฉพาะ มีวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้ชัดเจนและจะต้องทำตามวัตถุประสงค์เท่านั้น เช่น วักฟสุมัสยิด เป็นต้น

- วักฟสุส่วนรวม มีวัตถุประสงค์เพื่อส่วนรวม ใช้ทำอะไรก็ได้ที่มีผลประโยชน์ต่อส่วนรวม

5) ปอเนาะ เป็นโรงเรียนสอนศาสนา แบ่งเป็น 2 ลักษณะคือ

- ปอเนาะนอก เป็นโรงเรียนสอนศาสนาเอกชน โดยจะทำการสอนเรื่องศาสนาและสอนวิชาสามัญเข้าด้วยกัน

- ปอเนาะใน หรือปอเนาะดั้งเดิม เป็นการสอนศาสนาแบบดั้งเดิม สอนเรื่องศาสนาอย่างเดียว

ปอเนาะจะใช้สำหรับจัดงานเมาลิด กิจกรรมทางศาสนา เช่น อนุชาต อานคัมภีร์อัลกุรอาน และใช้บรรยายธรรมตามหลักศาสนาอิสลามให้กับคนชรา

6) ตาดีกา เป็นโรงเรียนสอนศาสนาขั้นพื้นฐานสำหรับเด็กเล็ก (ก่อนเข้าประถม 6) อยู่ภายใต้การดูแลของมัสยิด สถานที่ของโรงเรียนตาดีกาจะใช้ประโยชน์ค่อนข้างมาก มีลักษณะคล้ายศาลาเอนกประสงค์ ใช้ประชุม จัดกิจกรรมของหมู่บ้าน

3.2) ความเชื่อ

เนื่องจากพื้นที่ศึกษามีประชากรตัวอย่างส่วนมากนับถือศาสนาอิสลาม การสอบถามเรื่องความเชื่อจึงหมายถึงความเชื่อที่ไม่ได้มีการบัญญัติไว้ในศาสนาอิสลาม เพื่อต้องการให้เข้าใจว่านอกจากความเชื่อสูงสุดในอัลเลาะห์หรือในศาสนาแล้ว ชาวบ้านมีความเชื่ออื่นอะไรอีกบ้าง ซึ่งจากแบบสอบถามทำให้พบว่า ประชากรทุกภูมิโนเวศส่วนใหญ่มีความเชื่อในบอมมอกำปงหรือหมอพื้นบ้านมากที่สุด (60.11 %) และไม่มีความเชื่อ (30.6 %) รองลงมา ความหมายของ

การไม่มีความเชื่อนี้ต้องเข้าใจว่า เป็นคำตอบตามหลักศาสนาอิสลาม เพราะหากมุสลิมใดเชื่อสิ่งอื่นนอกจากอัลเลาะห์ย่อมทำให้ผู้นั้นเป็นบาปตามบัญญัติทางศาสนาอิสลามซึ่งเรียกว่า “ซิริก” ส่วนความเชื่อตามวัฒนธรรมประเพณีอื่นๆ (7.32 %) ได้แก่ เมาะฮูยง มะโย่ง ตีอรี ทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว มโนราห์ หนังตะลุง ไหว้เจ้าที่ หมอไสยศาสตร์ พิธีลาซัง และไม่เชื่อแต่ไม่ลบหลู่

ตารางที่ 13 ความเชื่อโดยทั่วไป

ความเชื่อ	ร้อยละ			
	ตอนบน	ตอนกลาง	ตอนล่าง	ทั้งลุ่มน้ำ
บอมมอกำปง (หมอฟันบ้าน)	57.64	63.92	58.77	60.11
ไม่มีความเชื่อ	31.12	25.15	35.53	30.6
ความเชื่ออื่นๆ	8.65	8.04	5.28	7.32
- เมาะฮูยง	0.58	2.47	1.32	1.45
- มะโย่ง	0.86	2.47	0.00	1.11
- ตีอรี	1.15	0.62	0.00	0.59
- ทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว	1.73	0.62	1.32	1.22
- มโนราห์และหนังตะลุง	1.15	0.21	0.00	0.45
- ไหว้เจ้าที่	0.58	0.41	0.00	0.33
- หมอไสยศาสตร์	0.29	0.00	1.32	0.53
- ไม่เชื่อ แต่ไม่ลบหลู่	1.73	1.24	0.44	1.13
- พิธีลาซัง	0.58	0.00	0.88	0.48

ความเชื่อเกี่ยวกับวิญญาณ/และสิ่งศักดิ์สิทธิ์ในธรรมชาติอีก เกี่ยวกับแม่น้ำ ต้นไม้ ท้องฟ้า และอื่นๆ ได้แก่ เจ้าที่ เจ้าป่าเจ้าเขา, ผีบรรพบุรุษ, ภูเข่า, มโนราห์, วิญญาณ, สถานที่, สัตว์ เชื่อว่าธรรมชาติมีวิญญาณ/เจ้าของ/สิ่งศักดิ์สิทธิ์เฝ้าดูแล

ตารางที่ 14 ความเชื่อเกี่ยวกับวิญญาณหรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ในธรรมชาติ

ความเชื่อเกี่ยวกับวิญญาณ สิ่งศักดิ์สิทธิ์ในธรรมชาติ	ร้อยละ			
	ตอนบน	ตอนกลาง	ตอนล่าง	ทั้งลุ่มน้ำ
มี	41.7	46.6	34.4	40.90
ธรรมชาติมีวิญญาณ/เจ้าของ/สิ่ง ศักดิ์สิทธิ์เฝ้าดูแล	21.12	10.54	11.39	14.35
แม่น้ำ	9.4	7.2	7.8	8.13

ความเชื่อเกี่ยวกับวิญญาณ สิ่งศักดิ์สิทธิ์ในธรรมชาติ	ร้อยละ			
	ตอนบน	ตอนกลาง	ตอนล่าง	ทั้งลุ่มน้ำ
ต้นไม้	10.7	7.9	11.2	9.93
ท้องฟ้า	4.2	3.8	3.4	3.80
อื่นๆ	4.8	6.2	6.8	5.93

ชาวบ้านที่คณะผู้วิจัยสัมภาษณ์ได้บอกเล่าเรื่องราวความเชื่อเกี่ยวกับวิญญาณหรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ในธรรมชาติ ซึ่งจะขอยกตัวอย่างมาพอสังเขป ดังนี้

1) ธรรมชาติมีวิญญาณ/เจ้าของ/สิ่งศักดิ์สิทธิ์เฝ้าดูแล ความเชื่อในลักษณะนี้เป็นการกล่าวถึงอย่างกว้างๆเกี่ยวกับธรรมชาติว่ามีวิญญาณ มีเจ้าของ หรือมีสิ่งศักดิ์สิทธิ์เฝ้าดูแล ขณะเดียวกันยังมีเรื่องเล่า ถ้อยคำอธิบายที่ปรากฏอยู่ในความเชื่อเกี่ยวกับแม่น้ำ ต้นไม้ ท้องฟ้า และความเชื่ออื่นๆด้วย ซึ่งแท้ที่จริงก็เป็นการแสดงนัยในทางเดียวกัน ดังตัวอย่างต่อไปนี้

- โลกนี้มีสิ่งศักดิ์สิทธิ์จริงและดวงวิญญาณจริง ควรเชื่อถือสืบทอดกันต่อไป
- หลายปีก่อน คณะทหารบินสำรวจแนวชายแดนไทย-มาเลเซีย มีอุบัติเหตุเฮลิคอปเตอร์ตก ค้นหาศพไม่พบ เจ้าหน้าที่จึงบนบานเจ้าป่าให้หาศพเจอ แต่เมื่อเจอศพกลับไม่กลับ ทำให้เกิดอาเพศปรากฏเป็นช้างงาดำมาเดินวนเวียนที่ลานบิน เจ้าหน้าที่ตกใจจึงใช้ปืนยิงหลายนัด ช้างก็เดินจากไป เจ้าหน้าที่จึงได้แก่นบนจัดมหรสพต่างๆ
- เคยเข้าป่ามีพรรคพวกพุดไม่ถูกกาลเทศะ เกิดอาเพศ มีช้างและเสียงสัตว์ ลมพายุหลังจากจุดธูปเทียนขอขมา เสียงต่างๆก็หายไป
- กรณีที่ภูเขา มีน้ำตก "ลาดอ" เช่น บางคนทีไปอาบน้ำที่นั่นจะมีอาการไม่สบาย
- วิญญาณและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ อัลเลาะห์ได้สร้างขึ้นมา มันจะอยู่ที่ใดก็ได้ ทุกอย่างมีมัลลิกัด (เทพ) คุ่มครองอยู่ ใครทำดีทำชั่วต่อสิ่งนั้น มัลลิกัด จะบันทึกไว้เพื่อไปพิจารณาในโลกหน้า
- ความเชื่อในเรื่องของวิญญาณที่เฝ้าภูเขา ถ้าใครลบหลู่หรือดูหมิ่นหรือถูกลืม จะทำให้คนเหล่านั้นจะมีพฤติกรรมที่แปลกเหมือนถูกผีเข้าและบางคนอาจถึงตายก็มี
- บ้านเรือนมีผีเจ้าที่ เทวดารักษาอยู่ในบ้าน คอยปกป้องคุ้มครองเจ้าบ้านให้อยู่เย็นเป็นสุข

2) แม่น้ำ

- ผู้เฒ่าเล่าให้ฟังว่าในกลุ่มแม่น้ำสายบุรีมีผีพรายอยู่ มักจะคร่าชีวิตของมนุษย์ในแต่ละปีประมาณ 1-2 คน
- ความเชื่อเกี่ยวกับแม่น้ำ ทุกแม่น้ำมีตำนานมีสิ่งศักดิ์สิทธิ์ เช่น แม่น้ำสายบุรี คนแก่เล่าว่า มีพระเขี้ยวพรพบุรุษคอยปกป้องจะเข้ที่ไม่ดีไม่ให้เข้ามาในเขตที่ลูกหลานของตนอาศัยอยู่ มีผีพราย
- การที่เราถ้ายูจาจะลงในน้ำ พระแม่คงคาจะลงโทษเรา และผิดหลักของศาสนา

- มีนางพรายในแม่น้ำ ถ้ามีการทำในเรื่องผิดต่อธรรมชาติ เช่น น้ำ ลำคลอง จะถูกลงโทษในทางร้ายๆ เพราะมีสิ่งศักดิ์สิทธิ์อยู่เฝ้า

3) ต้นไม้

- ต้นไม้ใหญ่ เช่น ต้นไทร คนแก่เล่าว่ามักจะมีเทวดามาสถิตย์อยู่ในต้นไทรเพื่อปกป้องรักษาป่า ถ้าหากมีคนคิดจะโค่น บางรายจะเกิดอาเพศ บางคนจะเจ็บไข้

- การที่จะตัดต้นไม้ใหญ่ต้องขอเจ้าที่เพื่อให้ตัดไม้ได้สำเร็จ แต่ถ้าไม่ทำพิธีขอ จะทำให้คนตัดเจ็บไข้หนักถึงตายได้

4) ท้องฟ้า

- ท้องฟ้าเป็นสิ่งที่ชาวบ้านนับถือ นั่นคือว่าไม่มีท้องฟ้า ไม่มีมนุษย์ ไม่มีแม่น้ำลำคลอง

- ต้นไม้ที่ตายถูกฟ้าผ่าจะมีมารร้าย (ไซตอน) มาสถิตย์อยู่ เพราะถูกฟ้าผ่าจึงไปไหนมาไหนไม่ได้ คอยหลอกลอนผู้คน เมื่อไปทำมิดีมิร้ายในบริเวณนั้น จึงต้องมีหมอมาช่วยปัดรังควานไซตอนตัวนั้น

- บนท้องฟ้ามีเทวดา นางฟ้า พระอินทร์ พระพุทธเจ้า และสิ่งศักดิ์สิทธิ์ต่างๆ

5) ไม่ควรพูดหรือทำสิ่งไม่เป็นมงคลหรือลบหลู่

- การหลงทางในป่า เพราะพูดจาไม่เหมาะสม

- ตามป่าเขาจะมีผู้ดูแล เวลาเราเข้าไปแล้วคิดไม่ดีไม่ร้าย จะทำให้เราเจ็บไข้ได้ป่วย ถ้าหากว่าเรอลบหลู่

- เวลาเข้าป่าต้องปฏิบัติตามกฎและข้อห้ามต่างๆ ที่เคยปฏิบัติกันมา ถ้าไม่ปฏิบัติตามจะหลงทาง

- เวลาขึ้นบนภูเขาหรือเข้าป่าห้ามพูดถึงสัตว์ร้าย เช่น เสือ ช้าง

6) ฝึบรพบุรุษ

- แผ่นดินศักดิ์สิทธิ์ ต้องคิดดีทำดีตอบแทน ถ้าทำไม่ดีจะมีภัย ทุกปีจะมีการทำบุญให้คนดั้งเดิมที่มาบุกเบิกพื้นที่

- เชื่อที่ฝันว่าปู่ย่าตายายที่ตายไปแล้วจะมาขออาหาร จึงทำอาหารไปเซ่นไหว้ที่หน้ารูปของเขา

7) ความเชื่อเชิงสัญลักษณ์ตามคำบอกเล่า

- ฝั่งทำรังต่ำจะมีน้ำท่วมไม่มาก หากทำรังสูงน้ำท่วมใหญ่

- มดดำ ถ้ามีการยกโขยงเข้าบ้านก็จะเชื่อว่าจะเข้าช่วงหน้าฝน น้ำท่วม

- บัวเวะฮุซกา คนแก่บอกว่าเวลาลูกซากาสุก คือ เวล่าน้ำท่วม (หน้าฝน)

8) โชคกลาง

- คนโบราณเชื่อว่า ถ้าแสงอาทิตย์กำลังตกดินในเวลาใกล้ค่ำเป็นสีแดงจัด มักจะมีคนโดนฆ่าในหมู่บ้าน ถ้าเมฆบนท้องฟ้าเป็นครีบบเหมือนปลาจะได้ปลามาก ถ้าเสือโคร่งคำรามแสดงว่าจะเริ่มฤดูหนาว

- เคยไปขอหอยที่ต้นไม้ใหญ่ แล้วถูกหอยเลขท้ายสามตัว

- ผันว่าได้ไปจับปลา ถ้าจับปลาได้มาก ส่วนใหญ่ทุกครั้งจะได้เงินมามาก, ทุกครั้งที่ภรรยาจะตั้งครรภ์ ผันว่าจะได้เพชรเม็ดงาม ส่วนใหญ่จะได้ลูกผู้หญิง (ทุกครั้งที่ฝันและเป็นจริงทุกครั้ง)

- ถ้าฝันว่าไฟไหม้บ้าน มักจะมีปัญหาทางจิตใจหรือทางกายตามมาในภายหลัง

- ไฟผ่าลงที่บ้านของใคร ถ้าไม่หาหมอมาทำพิธีกรรมปิดเป่า คนในบ้านคนใดคนหนึ่งจะเจ็บป่วย

4) ปัญหาและการจัดการปัญหา

4.1) ปัญหาในชุมชน

ปัญหาที่ได้จากกลุ่มประชากรตัวอย่างทั้งสามภูมิภาคพบว่ายาสเสพติดเป็นปัญหาสำคัญมากที่สุด (78.9-85.6%) รองลงมาได้แก่ ปัญหาสถานการณ์ความรุนแรง ปัญหาความยากจน น้ำท่วม และการทะเลาะวิวาท เมื่อเกิดปัญหาก็จะปรึกษาและขอความช่วยเหลือจากญาติพี่น้องในลำดับแรก และปรึกษาผู้ใหญ่บ้าน องค์การบริหารส่วนตำบล (อบต.) ตามลำดับ

สำหรับปัญหายาสเสพติดซึ่งเป็นปัญหาที่พบมากและอยู่ในระดับที่น่าเป็นห่วงนั้นจากการเก็บข้อมูลด้วยการสนทนากลุ่มพบว่าปัญหายาสเสพติดมีพัฒนาการมาอย่างยาวนาน กล่าวคือ ในระยะแรกประมาณ 60 ปี ยาสเสพติดที่นิยมกันมากได้แก่ ผิ่น กระต้อม น้ำตาลเมา (ตาลโดนด) ต่อมาจึงมีเหล้าเข้ามาในช่วงเริ่มมีสถานบันเทิง ห้องอาหาร คาราโอเกะ และงานประจำปี (งานกาชาด) ส่วนยาบ้า มาจากคนขับรถสิบล้อ หรือคนที่ทำงานหนักที่เพิ่มเวลาการทำงาน คนอีสานเข้ามาทำงานแถวภาคใต้ได้แนะนำให้กินยานี้เพื่อให้ทำงานได้ ต่อมาได้เปลี่ยนสภาพเป็นยาบ้าเนื่องจากเปลี่ยนรูปแบบจากการกินมาเป็นการสูบ เสพ และกัญชา เฮโรอีนก็เริ่มเข้ามา

ส่วนยาแก้ไอผสมน้ำโค้กพบมากในหมู่เยาวชน และพัฒนามาเป็น 4x100 และ 7x100 ในปัจจุบัน ซึ่งประกอบด้วย ใบกระต้อม ยาแก้ไอ โค้ก ยาแก้ไอ ฯลฯ เป็นต้น

ตารางที่ 15 ปัญหาในชุมชน

ปัญหาที่เกิดขึ้นในชุมชน	ร้อยละ			
	ตอนบน	ตอนกลาง	ตอนล่าง	ทั้งลุ่มน้ำ
ยาเสพติด	82.4	85.6	78.9	82.3
สถานการณ์ไม่สงบ	69.2	69.7	63.6	67.5

ยากจน	64.6	71.6	71.4	69.6
น้ำท่วม	39.2	45.7	40.5	41.8
ทะเลาะวิวาท	35.2	35.2	32.3	34.23
อื่นๆ (ทรัพยากรถูกทำลาย ว่างงาน การศึกษา ขยะ ความเป็นธรรม ขโมย ปัญหาครอบครัว น้ำท่วม สุขภาพ ที่ทำกินไม่พอ)	6.3	4.8	1.7	4.27
ขอความช่วยเหลือจาก	1. ญาติพี่น้อง 2. ผู้ใหญ่บ้าน 3. อบต.			

4.2) บทบาทในการแก้ไขปัญหา

บทบาทในการแก้ไขปัญหาเป็นคำถามปลายเปิดที่ตอบได้อย่างอิสระ ประชากรตัวอย่างมีบทบาทอย่างหลากหลาย แต่เป็นไปในลักษณะคล้ายคลึงกันทั้งสามภูมิภาค โดยภูมิภาคตอนบน มีผู้ตอบแบบสอบถาม จำนวน 443 คน มีคำตอบ 561 คำตอบ ภูมิภาคตอนกลาง มีผู้ตอบแบบสอบถาม จำนวน 564 คน มีคำตอบ 905 คำตอบ ภูมิภาคตอนล่าง มีผู้ตอบแบบสอบถาม จำนวน 267 คน มีคำตอบ 325 คำตอบ โดยแบ่งเป็น 11 กลุ่มคำตอบ ได้แก่ ยาเสพติด ยากจน ทั่วไป น้ำท่วม การก่อความไม่สงบ ทะเลาะ การศึกษา ครอบครัว ทรัพยากร ไม่มีบทบาท ตอบไม่ตรงคำถาม ซึ่งสะท้อนให้เห็นว่า ประชากรตัวอย่างมีบทบาทในการแก้ไขปัญหาหลายอย่างร่วมกัน จึงทำให้จำนวนคำตอบมีมากกว่าจำนวนผู้ตอบแบบสอบถาม

บทบาทสมาชิกของชุมชนที่ได้มีส่วนช่วยแก้ไขปัญหาในอัตราที่สูง ได้แก่ ปัญหายาเสพติด (36.36-50.39 %) ปัญหาความยากจน (11.27-21.54%) และเรื่องทั่วไป (10.15-19.96 %) นอกนั้นมีส่วนแก้ไขน้อย เช่น ปัญหาน้ำท่วม สถานการณ์ไม่สงบ การทะเลาะวิวาท และ ปัญหาทรัพยากรถูกทำลาย

ตารางที่ 16 บทบาทในการแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นในชุมชน

ปัญหา	ร้อยละ			
	ตอนบน	ตอนกลาง	ตอนล่าง	ทั้งลุ่มน้ำ
ยาเสพติด	36.36	50.39	37.54	41.43
ยากจน	18.18	11.27	21.54	17.00
ทั่วไป	19.96	16.57	10.15	15.56
น้ำท่วม	7.66	4.64	8.00	6.77
การก่อความไม่สงบ	5.35	2.43	4.31	4.03
ทะเลาะ	4.10	1.66	5.85	3.87
การศึกษา	1.43	1.10	0.92	1.15

ปัญหา	ร้อยละ			
	ตอนบน	ตอนกลาง	ตอนล่าง	ทั้งลุ่มน้ำ
ครอบครัวยุค	0.89	0.66	0.00	0.52
ทรัพยากร	0.18	1.33	0.62	0.71
ไม่มีบทบาท	5.70	9.72	10.77	8.73
ตอบไม่ตรงคำถาม	0.18	0.22	0.31	0.24
รวม	100.00	100.00	100.00	100.00

5) ผู้เชี่ยวชาญและภูมิปัญญาท้องถิ่น

ผู้เชี่ยวชาญหมายถึงผู้ที่มีความถนัดอย่างใดอย่างหนึ่งหรือหลายอย่าง สามารถที่จะทำได้อย่างคล่องแคล่ว บางครั้งผู้เชี่ยวชาญก็มีคุณลักษณะของภูมิปัญญา คือ ไม่เพียงมีทักษะชำนาญในการกระทำของตน แต่เมื่อผ่านการสั่งสมทั้งทักษะทั้งความคิดในระดับหนึ่งก็สามารถยกระดับความรู้ให้เกิดความเข้าใจเป็นภูมิปัญญาที่เกิดความเชื่อมโยงกับระบบชุมชนหรือท้องถิ่นได้อย่างสอดคล้องเหมาะสมกลายเป็นเอกลักษณ์ประจำถิ่นของตนที่เรียกว่า ภูมิปัญญาท้องถิ่น

ภูมิปัญญาท้องถิ่น เป็นความหมายอันเกี่ยวข้องกับแผ่นดินหรือโลก ณ ชุมชนหรือท้องถิ่นอันเป็นพื้นที่เฉพาะแห่งหนึ่ง ซึ่งความหมายดังกล่าวนี้ยังสามารถจำแนกออกได้เป็น 2 ลักษณะ คือ ลักษณะนามธรรม อันเป็นปรัชญา เป็นโลกทัศน์ หรือทัศนะในการมองโลก เป็นระบบคุณค่าที่ให้ความหมายเกี่ยวกับชีวิต ลักษณะดังกล่าวเกี่ยวข้องกับระบบความสัมพันธ์ของสรรพสิ่งในโลกที่รวมถึงมิติทางจิตวิญญาณด้วย ส่วนอีกลักษณะหนึ่งคือ ลักษณะรูปธรรม ซึ่งเป็นสิ่งสะท้อนออกของลักษณะนามธรรมดังกล่าวเพื่อให้เห็นเป็นรูปลักษณะที่สัมผัสได้ เช่น สิ่งประดิษฐ์ อาชีพ ศิลปกรรม เป็นต้น ภูมิปัญญาท้องถิ่นจึงมีความสำคัญมาก เพราะเกี่ยวข้องกับการจัดระบบความสัมพันธ์ของชุมชนว่าจะทำอย่างไรจึงจะมีชีวิตอยู่ได้อย่างสอดคล้องท่ามกลางความหลากหลายในชุมชน

จากการพบปะพูดคุยกับชาวบ้านทั้งสามภูมินิเวศและการทบทวนเอกสารงานวิจัยต่างๆ ทำให้เข้าใจว่า ในยุคปัจจุบันนั้น ชาวบ้านได้ผ่านการเรียนรู้มามาก ได้พบเห็นและเกิดการเรียนรู้เป็นการลองผิดลองถูก ได้เรียนรู้ทั้งจากชุมชนของตนและจากชุมชนอื่น จึงทำให้เกิดเครือข่ายที่ส่งเสริมกระบวนการเรียนรู้ระหว่างกัน และจากประสบการณ์ชีวิตที่สืบทอดมาหลายชั่วอายุคน

สำหรับการจัดการทรัพยากรนั้น ชาวบ้านลุ่มน้ำสายบุรีมองการจัดการน้ำ ดิน พืชและสัตว์ เป็นองค์รวม มีความสัมพันธ์เชื่อมโยงเป็นเรื่องเดียวกัน ทุกอย่างกระทบถึงกันหมด ปราชญ์ท้องถิ่นบอกว่า “สัมพันธภาพ ปลาในแม่น้ำ เกลือในทะเล สูดหายใจอยู่ในหม้อแกงเดียวกัน” เมื่อป่าหรือต้นไม้ถูกทำลาย แม่น้ำก็เหือดแห้ง แผ่นดินแม้จะมีแร่ธาตุอุดมสมบูรณ์ก็จะแห้งแล้ง เพาะปลูกหรือทำอะไรไม่ได้ คนและสัตว์ก็จะเดือดร้อน

คนเลี้ยงควายในพรุ เห็นความสัมพันธ์ระหว่างอาชีพการเลี้ยงควายกับความอุดมสมบูรณ์ของระบบนิเวศพรุ แคร่รอยเท้าที่เกิดจากการเดินของควายก็เกี่ยวโยงได้เกือบทุกเรื่อง รอยเท้าควายช่วยเพิ่มพื้นที่ผิวของดินทำให้ดินแน่น ช่วยให้ดินกักเก็บความชื้นได้เพิ่มขึ้น เป็นพื้นที่วางไข่และหลบภัยของนกนางแอ่นทุ่ง กลายเป็นที่อยู่ของกบเขียดและสัตว์เล็กๆ อีกหลายชนิด ซึ่งเป็นประโยชน์ต่อนกกระยางและสัตว์อื่นๆ ที่สัมพันธ์อยู่ในห่วงโซ่อาหารได้ เป็นต้น โดยทัศนะการมองแบบนี้ การจัดการน้ำของชาวบ้านจึงมีได้หลายอย่าง หลายวิธี เช่น การสร้างบ้านยกพื้นสูงในพื้นที่น้ำท่วม การเลือกทำเลสร้างบ้าน หมู่บ้าน การปลูกพืชริมแม่น้ำที่เหมาะสม การทำสวนดუซง หรือระบบไร่นาสวนผสม การทำวังปลา การทำหลุมโจร (บ่อตกปลาริมแม่น้ำหรือในพรุ) การปลูกป่าชุมชน การอนุรักษ์ป่าจาก ป่าสาธุ การทำฝายทำนบจัดการน้ำในไร่นาโดยระบบกลไกทางสังคม การขุดลอกแม่น้ำลำคลองและแหล่งน้ำโดยใช้วิถีชาวบ้าน เช่น การลงแขก การใช้ระบบความเชื่อประเพณี วัฒนธรรม และหลักศาสนา การอนุรักษ์พื้นที่สำคัญ การใช้เครื่องมือแบบพื้นบ้าน การเลี้ยงสัตว์โดยใช้ชนิดและปริมาณที่เหมาะสม การทำเขื่อนชีวภาพ เช่น การเลี้ยงหอยแมลงภู่เป็นแนวกันกระแสน้ำชายฝั่ง ไม่ปิดกั้นความสัมพันธ์ระหว่างแม่น้ำกับพรุกับแหล่งน้ำสาขา การแต่งและเล่านิทานสอนใจ การปลูกพืชหมุนเวียน การทำเกษตรแบบขั้นบันได การทำประปาภูเขา การปลูกพืชคลุมดิน การใส่ปุ๋ยหน้าแล้ง ภูมิปัญญาการหาทำเลและวิธีการของบ่อน้ำตื้น ภูมิปัญญาการใช้ดัชนีทางชีวภาพบอกการเปลี่ยนแปลงภูมิอากาศ ฤดูกาล และทรัพยากร การทำอ่างเก็บน้ำขนาดเล็ก การทำเกษตรธรรมชาติ การทำเกษตรสลับปี เป็นต้น

อย่างไรก็ตาม จากข้อมูลแบบสอบถามทำให้พบว่า กลุ่มน้ำสายบุรีมีผู้รู้ในเรื่องต่างๆ จำนวนมาก เช่น ผู้นำทางความคิดสูงสุด ร้อยละ 37.83 หมอสมุนไพร ร้อยละ 28.4 การเกษตร ร้อยละ 17.37 การหาของป่า ร้อยละ 15.53 การจัดการน้ำ ร้อยละ 4.9 การจัดการดิน ร้อยละ 3.03 ซึ่งผู้รู้เหล่านี้เป็นกลุ่มคนที่ผ่านประสบการณ์ชีวิตอย่างยาวนานและได้รับการยอมรับอย่างกว้างขวางในพื้นที่ ขณะเดียวกันความรู้ความเชี่ยวชาญหรือความถนัดของแต่ละคนนั้นก็มีความเกี่ยวข้องอย่างใกล้ชิดกับภูมิปัญญาท้องถิ่นดังกล่าวมาข้างต้น โดยมีรายละเอียดที่ควรกล่าวถึงดังนี้

ตารางที่ 17 ผู้เชี่ยวชาญในชุมชน

ผู้รู้ในชุมชน	ร้อยละ			
	ตอนบน	ตอนกลาง	ตอนล่าง	ทั้งลุ่มน้ำ
มี	79.5	70.5	52	67.33
ผู้นำทางความคิด	41.1	42.1	30.3	37.83
หมอสมุนไพร	32.1	33.4	19.7	28.4
การเกษตร	23.5	16.7	11.9	17.37
หาของป่า	26.2	17	3.4	15.53

ผู้รู้ในชุมชน	ร้อยละ			
	ตอนบน	ตอนกลาง	ตอนล่าง	ทั้งลุ่มน้ำ
จัดการน้ำ	7.8	4.9	2	4.9
จัดการดิน	5.5	1.6	2	3.03

5.1) ผู้นำทางความคิด: ปราชญ์ท้องถิ่นผู้เข้าใจระบบชีวิต

ในพื้นที่ลุ่มน้ำสายบุรีเกือบทุกพื้นที่จะมีคนที่เป็นปราชญ์ชาวบ้านหรือปราชญ์ท้องถิ่นกระจายอยู่ตามภูมิณีเวศต่างๆ บางคนเป็นผู้นำศาสนา ผู้นำท้องถิ่น ผู้นำทางความคิด และบางคนเป็นชาวบ้านธรรมดา ไม่มีตำแหน่งอย่างเป็นทางการ แต่ชุมชนให้ความเคารพ นับถือ และเชื่อฟัง

ในพื้นที่ลุ่มน้ำสายบุรีตอนบนมีปราชญ์ชาวบ้านผู้เป็นทั้งผู้นำทางความคิด เป็นผู้เชี่ยวชาญในการเกษตรธรรมชาติ เป็นผู้เคร่งครัดในศาสนา ได้แก่ นายดีอราแม ดาราแม ซึ่งมีโลกทัศน์เชื่อมโยงระหว่างธรรมชาติกับศาสนธรรมอย่างบรรสานกลมกลืน

กรอบที่ 6

ดีอราแม ดาราแม : ผู้นำวิถีธรรมชาติ

“เต่าอยู่ที่ดิน เห็นนกบินมา วิ่งไปคว้านก สุดท้ายก็เสียทั้งนกเสียทั้งเต่า”

ถ้อยคำดังกล่าวคือการเปรียบเทียบให้เห็นภาพ โดยการนำทรัพยากรธรรมชาติในท้องถิ่น หรือสิ่งใกล้ตัว มาผูกร้อยให้เกิดความรู้ความเข้าใจอันลึกซึ้งในเรื่องของสถานการณ์ปัญหาในชีวิตประจำวันว่า ทรัพยากรซึ่งอยู่ใกล้ตัวเราและง่ายต่อการได้มา (เต่า) เพียงแต่ไปหว่านไถตามกระแสน้ำ (นกบินมา) ที่มักจะให้ความหวังอันสวยงาม การเดินตามกระแสน้ำก็อาจหมายถึงการสูญเสียทุกสิ่ง และต้องจมอยู่กับความไม่มีอะไรเป็นหลักประกันให้กับชีวิต

นายดีอราแม ดาราแม ปราชญ์ท้องถิ่นแห่งบ้านมะยุง ตำบลปะลุกลาสาเมา อำเภอบาเจาะ จังหวัดนราธิวาส มีอาชีพเป็นเกษตรกร ทำนา ทำสวนยาง โดยวิถีธรรมชาติ ฝึกลูกหลานเรียนรู้ธรรมชาติด้วยตนเอง ทำให้ค้นพบว่าการเกษตรนั้นควรปล่อยให้ธรรมชาติช่วยเหลือกันเอง ด้วยการปลูกพืชหลายชนิดในพื้นที่เดียวกัน ธรรมชาติจะจัดการช่วยเหลือกัน โดยไม่จำเป็นต้องใช้ปุ๋ยเคมี สารกำจัดวัชพืช ซึ่งนอกจากจะลดต้นทุนแล้ว ชีวิตเกษตรกรก็ปลอดภัยผู้อื่นก็ปลอดภัย เกษตรกรมีรายได้ ลดค่าใช้จ่ายในครอบครัว

นายดีอราแม ดาราแม ได้รับตำแหน่งทางสังคมและได้รับเชิดชูเกียรติอย่างกว้างขวาง เช่น ศิลปอาจารย์เกียรติยศมหาวิชชาลัยชุมชนปักษ์ใต้ สาขาเกษตรยั่งยืน, คณะกรรมการระดับชาติ โครงการนำร่องเพื่อพัฒนาเกษตรกรรมยั่งยืนของเกษตรกรรายย่อย, คณะกรรมการโครงการนำร่องภูมิณีเวศลุ่มน้ำสายบุรี, หนึ่งในผู้ริเริ่มก่อตั้งเครือข่ายลุ่มน้ำสายบุรี เป็นต้น

นอกจากนี้ยังมีคนอื่นๆอีกที่โดดเด่น เช่น นายต่วนพา ต่วนสุหลง อดีตกลุ่มคอมมิวนิสต์ ผู้เข้าใจวิถีชีวิตที่สัมพันธ์กับป่า และนายอาสมัน อาหามะ ผู้มีหัวใจอนุรักษ์ป่า โดยมีผลงานที่โดดเด่น เช่น การอนุรักษ์ป่าชุมชนบ้านกาลอ เป็นต้น

กรอบที่ 7

ผู้นำทางความคิด

นายต่วนพา ต่วนสุหลง บ้านน้ำตก ต.น้ำตก อ.สุคีริน จ.นราธิวาส อายุประมาณ 65 ปี อดีตเคยเข้าไปมีส่วนร่วมกับกลุ่มคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทยทำการเคลื่อนไหว แต่ภายหลังกลับใจเป็นผู้ร่วมพัฒนาชาติไทย ประสบการณ์ที่อยู่ในป่า ทำให้เขามีความรู้เรื่องป่าไม้เขตร้อน มีทักษะการอยู่ให้รอดในป่า รู้จักต้นไม้ รู้จักการเก็บพืชป่ามาทำยาสมุนไพรรักษาโรคต่างๆ และรู้จักการใช้ประโยชน์จากพืชและสัตว์ เข้าใจระบบนิเวศป่าเป็นอย่างดี

ต่วนพา เป็นคนที่มีมนุษยสัมพันธ์ดี มีบุคลิกความเป็นผู้นำ มีวินัย สนใจการใช้ภูมิปัญญาในการจัดการชุมชน มีประชาธิปไตย มีศิลปะในการใช้คน และเข้าใจกระบวนการพัฒนาแบบมีส่วนร่วม

นายอาสมัน อาหามะ บ้านกาลอ ต.กาลอ อ.รามัน จ.ยะลา อายุประมาณ 40 ปี นายอาสมัน เป็นคนอยากรู้อยากเห็น มีความรู้เกี่ยวกับภูมิปัญญาท้องถิ่น เช่น ตันไม้ สัตว์ป่า สนใจงานอนุรักษ์และได้เข้าร่วมกิจกรรมอนุรักษ์ป่าชุมชนบ้านกาลอมาโดยตลอด ทำงานปามานาน รู้จักป่า ตันไม้ สัตว์ และน้ำเป็นอย่างดี มีอารมณ์ศิลปิน มีจิตใจอาสา และได้อบรมสั่งสอนลูกให้สืบทอดงานอนุรักษ์ ส่งเสริมลูกให้เขียนบทความส่งเข้าประกวดที่ต่างๆ จนได้รับรางวัลลูกโลกสีเขียว และยังเป็นคนผลักดันให้ป่ากาลอได้รับรางวัลลูกโลกสีเขียวประเภทชุมชน และร่วมกับ RECOFTC ทำงานเกี่ยวกับป่าที่ป่ากาลอ

ปัจจุบันนายอาสมันได้พยายามเก็บรวบรวมภูมิปัญญาท้องถิ่น ถ้ามคนเฒ่าคนแก่ เก็บโน้ตผสมนี้ จนแต่งหนังสือได้ 1 เล่ม

พื้นที่ลุ่มน้ำสายบุรีตอนกลาง นับว่าเป็นพื้นที่ของปราชญ์และศิลปินวัฒนธรรม โดยมีศูนย์กลางอยู่ที่เมืองรามันซึ่งเป็นเมืองเก่าใน 7 หัวเมือง ในอดีต มีครูเปาะสู วาแมดีสา ผู้เป็นนักคิด นักพัฒนา นักการศึกษา และนักต่อสู้เพื่อความเป็นธรรมให้แก่ชุมชนภาคใต้

ในปัจจุบันมีปราชญ์ท้องถิ่น ผู้นำทางความคิด จำนวนมาก ที่ยกระดับความเชี่ยวชาญของตนให้เป็นภูมิปัญญาที่สามารถใช้เป็นเครื่องมือในการแสวงหาแนวทางร่วมแก้ไขปัญหา มีระบบความคิดที่สามารถเชื่อมโยงปรากฏการณ์ทางสังคมได้อย่างแหลมคม เช่น นายอาอี อาแว, นายกอเซ็ง อาบูชิ, นายมะดามิง อารียู เป็นต้น

กรอบที่ 8

ปราชญ์ท้องถิ่นแห่งลุ่มน้ำสายบุรีตอนกลาง

นายอาอี อาแว ปราชญ์แห่งบ้านปากู ตำบลปากู อำเภอทุ่งยางแดง จังหวัดปัตตานี กล่าวว่า “พรุของชาวบ้านประกอบด้วย 4 ส่วน ส่วนที่ 1 คือ ส่วนที่เป็นน้ำ ส่วนที่ 2 คือ พื้นที่ป่า และส่วนที่ 3 คือ ทุ่งหญ้า ทั้งสามส่วนนี้ชาวบ้านถือว่าเป็นสมบัติส่วนรวมที่ทุกคนต้องมีส่วนร่วมในการใช้และดูแลรักษา ส่วนที่ 4 คือ นาข้าว ชาวบ้านถือว่าเป็นสมบัติส่วนบุคคล ถ้าเปรียบแม่น้ำเป็นรด พรุก็เปรียบเสมือนล้อ ปัจจุบันนี้ล้อถูกปรับแต่งโดยใครก็ไม่รู้ที่ไม่เข้าใจ จนล้อเสียหายรถก็วิ่งไม่ได้ ถามว่า ใครคือผู้ต้องรับผิดชอบ?”

นายกอเซ็ง อาบูชิ ปราชญ์แห่งบ้านจารังตาดง ตำบลท่าธง อำเภอรามัน จังหวัดยะลา กล่าวว่า “ระบบนิเวศของพรุ ก็เหมือนกับมนุษย์ คือ มันมีหัว มีแขน มีขา มีปาก มีทวารหนัก มันต้องกินและต้องขับถ่ายแต่ตอนนี้เราไปปิดปาก และปิดทวารหนักของพรุ จนมันมีอาการผิดปกติและกำลังจะตาย”

นายมะดามิง อารียู ปราชญ์แห่งบ้านกะรือ ตำบลกะรือ อำเภอรามัน จังหวัดปัตตานี กล่าวว่า “ผลไม้บนภูเขา ปลาในแม่น้ำ เกลือในทะเล สูดหายใจแล้วทั้งหมดก็จะอยู่ในกระเพาะร้อนใบเดียวกัน”

การสะท้อนความคิดของปราชญ์ท้องถิ่นเหล่านี้ได้แสดงให้เห็นนัยอันลึกซึ้งเกี่ยวกับชีวิตเป็นโลกทัศน์ของผู้ผ่านประสบการณ์การเรียนรู้เรื่องราวของโลกมาอย่างยาวนาน จึงทำให้เกิดปัญหาหยั่งรู้และเข้าใจปรากฏการณ์ต่างๆ เป็นอย่างดี บางถ้อยคำมีการเปรียบเปรยราวถ้อยคำของกวีที่พยายามปลุกสัญชาตญาณฝ่ายดีให้เกิดขึ้นแก่ท้องถิ่นและมวลมนุษย์ เช่น นายอาอีอาแว เคยเปรียบเปรยเรื่องราวเกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติในการประชุมครั้งหนึ่งเพื่อนำเสนอความรู้ความเข้าใจของตนเอง โดยหวังว่าผู้อื่นจะเข้าใจความหมายอันถ่องแท้ของวิถีชีวิตชาวบ้านว่า

“มูมมองชาวบ้านกับชลประทานก็ต่างกัน หากเปรียบแม่น้ำเหมือนเปิด ชาวบ้านเลี้ยงเปิดไว้กินไข่ แต่ชลประทานเลี้ยงเปิดไว้ขาย ตรงนี้ ชาวบ้านใช้ประโยชน์ตามแม่น้ำ แต่ชลประทานเขาจะบังคับน้ำไปใช้ประโยชน์ เพราะฉะนั้น ชลประทานเห็นว่าน้ำท่วมคือปัญหา แต่ชาวบ้านเห็นว่า น้ำท่วมเป็นปรากฏการณ์และให้ประโยชน์กับชาวบ้าน แต่คนในเมือง คนที่ไม่ได้อยู่ในพื้นที่ เห็นว่าน้ำท่วมไปมาลำบาก ชาวบ้านก็ว่าน้ำท่วมสักพักหนึ่งแล้ว ต่อไปก็จะช่วยชีวิตต้นไม้พืชพันธุ์จะสมบูรณ์เพราะน้ำท่วม ฉะนั้นมูมมองตรงนี้เห็นด้วยกับชลประทานว่าต้องพูดให้ชาวบ้านเข้าใจจริงๆ ไม่งั้นอย่าเพิ่งสร้าง...”

นอกจากนี้ยังพบว่า ลุ่มน้ำสาบบุรีตอนล่างซึ่งเป็นพื้นที่ติดต่อกับป่าสนทราย ป่าชายเลนทะเล ก็มีปราชญ์ท้องถิ่นที่มีความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับท้องถิ่นของตนเป็นอย่างดี เช่น กำนันลายิ สาแม ผู้เฝ้ามองชีวิตผ่านสายตาที่ยังรู้และเข้าใจปัญหาของสังคมได้อย่างสัมพันธ์เชื่อมโยงอย่างเป็นองค์รวม

กรอบที่ 9

ลายี สาแม : ปราชญ์แห่งลุ่มน้ำสายบุรีตอนล่าง

นายลายี สาแม ปราชญ์ท้องถิ่นบ้านดาโต๊ะ ตำบลแหลมโพธิ์ อำเภอยะหริ่ง จังหวัดปัตตานี เคยกล่าวถึงทรัพยากรทะเลว่า

“อ่าวปัตตานีเป็นสมบัติสาธารณะ เป็นพื้นที่ส่วนร่วม เป็นที่ทำมาหากินของคนยากคนจน คนไม่มีที่ดิน เป็นที่ทำนาของชาวประมงที่ยากจน เป็นเหาะออแซพามา มันควรจะเป็นที่ซึ่งไม่ควรจับจองเป็นเจ้าของ”

กำนันลายี สาแม ผู้เป็นที่เคารพรักของชาวบ้านนั้น ยังให้สติเตือนใจไม่เพียงผู้คนในท้องถิ่น แต่ยังแสดงความห่วงใยต่อมนุษย์ และปลูกความเชื่อมั่นศรัทธาต่อชีวิตให้เพื่อนมนุษย์อดทนต่อสู้ และรู้จักความมั่งคั่งยั่งยืนในทรัพยากรธรรมชาติ ด้วยการรู้จักการจัดระบบความสัมพันธ์โดยไม่เบียดเบียนมนุษย์ ไม่เบียดเบียนธรรมชาติ และมีศาสนธรรมประจำใจ

“มนุษย์เราควรมีชีวิตแบบนก ตื่นแต่เช้า บินไปหากิน ตอนเย็นก็บินกลับมา ท้องอืดแล้วก็บินกลับมา นกมันไม่เคยสะสมอะไร ไม่ฝากธนาคาร ไม่มีกระเป๋ามีแต่ท้องอย่างเดียว เขาไม่ได้ห่วงกังวลอนาคต เพราะมีความเชื่อว่า มีเหลือพอ แล้วมนุษย์ยิ่งใหญ่มากกว่านก กลับห่วงอนาคตว่าไม่มีอะไรจะกิน เราก็เลยไปสะสม เพราะกลัวว่าจะอด ก็เลยไปเบียดเบียนคนอื่น จึงเดือดร้อนจนทุกวันนี้ มนุษย์ที่ศรัทธาพระเจ้า เชื่อว่าพระเจ้านั้นจริง ต้องอยู่ด้วยศรัทธา เชื่อว่าพระเจ้าไม่ทอดทิ้ง ไม่ให้อด”

การสะท้อนของปราชญ์ท้องถิ่นยังมีอีกจำนวนมากที่เป็นภูมิปัญญา ซึ่งแสดงให้เห็นถึงโลกทัศน์หรือทัศนะในการมองโลกต่อปรากฏการณ์ทางสังคม ที่ทำให้เข้าใจในเบื้องต้นได้ว่า ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการทรัพยากรของกลุ่มน้ำสายบุรีนั้นมีความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกับหลักการทางศาสนาอิสลามที่ให้ความสำคัญกับการรู้จักคุณค่า การไม่เบียดเบียนธรรมชาติ ไม่เบียดเบียนมนุษย์ เพราะเมื่อพระเจ้าสร้างสรรพสิ่ง และมอบความไว้วางใจแก่มนุษย์ให้ใช้ทรัพยากรอย่างรู้คุณค่า ไม่สุรุ่ยสุร่าย ไม่วิตรอนสิทธิ์ผู้อื่น และต้องจ่ายชะกาต (การบริจาค) เพราะในที่สุดแล้วสรรพสิ่งล้วนต้องกลับคืนสู่ธรรมชาติ และสิ่งนั้นก็คือพระเจ้า อัลเลาะห์องค์เดียว การมีความรู้ความเข้าใจหลักการศาสนาอย่างถูกต้องลึกซึ้งก็สามารถทำให้เกิดปัญญาที่จะนำไปแก้ไขปัญหาอย่างสันติได้ไม่ยาก

อย่างไรก็ตาม การกล่าวถึงผู้รู้และภูมิปัญญาในที่นี้เป็นการยกตัวอย่างเพื่อให้เข้าใจแต่พอสังเขป การศึกษาเรื่องภูมิปัญญาการจัดการทรัพยากรธรรมชาติยังมีเรื่องราวอันละเอียดลึกซึ้งที่ต้องทำการศึกษาอย่างจริงจังกันไป

5.2) การรักษาโรคด้วยภูมิปัญญาท้องถิ่น

ในเรื่องการรักษาโรคนั้นพบว่า ชาวบ้านมีผู้รู้ในการดูแลรักษาชาวบ้านด้วยตนเองยามเจ็บป่วย ส่วนใหญ่เป็นผู้อาวุโสในหมู่บ้าน เนื่องจากในอดีตการสาธารณสุขและการพยาบาลยังไม่ทั่วถึง ชาวบ้านใช้ภูมิปัญญา ความรู้ในชุมชนดูแลรักษาตนเองก่อน ปัจจุบันถึงแม้การสาธารณสุขจะเจริญมากขึ้น แต่ก็ยังพบว่ามีชาวบ้านส่วนหนึ่งที่ยังคงพึ่งพาภูมิปัญญาพื้นบ้านเหล่านี้อยู่ เช่น

อำเภอยางแดง มีหมอดำแยที่มีชื่อเสียงเรียกว่า โต๊ะบิแดและโต๊ะมุเต็ง โดยโต๊ะบิแดเป็นหมอดำแยรักษาผู้ป่วยที่เป็นผู้หญิง (ทำสูนัตผู้หญิง นวดเส้นและทำคลอด) โต๊ะมุเต็ง เป็นหมอดำแยรักษาผู้ป่วยที่เป็นผู้ชาย (ทำสูนัตผู้ชาย) ทั้งโต๊ะบิแดและโต๊ะมุเต็ง มีการสืบทอดโดยจิตวิญญาณ หรือที่เรียกว่า “อาจิง” มีการสืบทอดจากรุ่นก่อน เช่น กรณีที่มีแม่เป็นโต๊ะบิแด ลูกอาจไม่ได้ตั้งใจเป็นโต๊ะบิแด แต่เมื่อมีคนมาขอให้ช่วยทำคลอดให้ ก็อดไม่ได้ที่จะไปช่วยทำคลอด และกลายเป็นโต๊ะบิแดในที่สุด เพราะมีคนมาให้รักษาตลอด ซึ่งในอดีตโต๊ะบิแดเป็นที่พึ่งของคนในชุมชนได้เป็นอย่างมาก ถึงแม้ปัจจุบันจะมีระบบการพยาบาลและสาธารณสุขที่ทันสมัย และชาวบ้านนิยมคลอดลูกที่โรงพยาบาล แต่ก็ยังมีการพึ่งพาโต๊ะบิแดอยู่ เช่น การนวดเส้นเพื่อเตรียมตัวสำหรับแม่ก่อนคลอด เป็นการจัดทำเด็กให้อยู่ในท่าที่เหมาะสมและคลอดง่าย นอกจากนี้ การนวดเส้นยังมีผลช่วยให้น้ำนมไหลได้ดีขึ้นด้วย (นิมะเฮาะ)

อำเภอยางแดงมีโต๊ะบิแดที่มีชื่อเสียง 2 คน คนแรกชื่อ มะเงาะ อายุประมาณ 60 ปี อยู่ที่ตำบลปากู อำเภอยางแดง โดยมะเงาะสามารถช่วยจัดทำเด็กก่อนคลอดให้อยู่ในท่าที่เหมาะสม คนที่สองชื่อ เมาะนะ อายุประมาณ 60 ปี อยู่ที่ตำบลน้ำดำ อำเภอยางแดง ค่อนข้างมีชื่อเสียง สามารถนวดยกมดลูกที่ลดต่ำให้ขึ้นมาได้ เวลาตรวจคนตั้งท้องก็ไม่เคยจับท้องคนท้องเลย

สำหรับโตะมุเต็ง ที่ตำบลปากู มีอยู่เพียงคนเดียวในอำเภอทุ่งยางแดง และพื้นที่ใกล้เคียง มีอีกหนึ่งคน ชื่อ แบมะ (มุเต็ง) อายุประมาณ 60 ปี ปัจจุบันไปทำงานที่ประเทศมาเลเซีย เคยมีชาวบ้านในหมู่บ้านไปหาโตะมุเต็งที่อื่นมาเพื่อให้ทำพิธีส่นต์ให้ลูกชาย แต่พอทำแล้วเลือดออกไม่หยุด จึงโทรไปหาแบมะประเทศมาเลเซีย เพียงแค่บอกว่า เด็กลูกใคร ชื่ออะไร เลือดหยุดไหลทันที ชาวบ้านได้แสดงความคิดเห็นเกี่ยวกับความมหัศจรรย์ที่เกิดขึ้นว่า น่าจะเป็นเรื่องของเขตการดูแล คล้ายๆลำเซต จึงทำให้เลือดไหลไม่หยุด ปัจจุบันเวลามีคนมาหาแบมะไม่สะดวกที่จะทำให้อายุยืนยาวให้คนอื่นทำแทน อย่างนี้ไม่เป็นไร

นอกจากนี้ ยังพบอีกว่า วิธีการรักษาแบบพื้นบ้านเกี่ยวกับการห้ามเลือดนั้น ชาวบ้านมีความเชื่อเกี่ยวกับผีและวิญญาณร้าย แต่ก็มีวิธีการป้องกันผีเหล่านี้ เช่น เรื่องการห้ามเลือด ให้เอาหนาม (ต้นไม้) กับสับปะรดไปไว้ใต้ถุนบ้าน เวลามีการคลอด เพื่อไม่ให้ผีมา จะได้ปลอดภัย ไม่เสียเลือด เพราะจะได้ไม่มีผีมากินเลือด

นอกจากนี้ ในพื้นที่ลุ่มน้ำสายบุรีตอนล่างยังมีหมอรักษาโรคอื่นๆอีก เช่น ผู่อาวูโส ชื่อ อาเยะมุ (อายุมากกว่า 80 ปี) อยู่ที่ ตำบลตะบิง อำเภอสายบุรี จังหวัดปัตตานี สามารถรักษาโรคอะไรก็ได้ และยังมีหมอบ้านที่มีชื่อเสียง เช่น วามะ สามารถรักษาโรคอีสุกอีใส รักษาสมุนไพร และแซโอะ เป็นหมอผี หมอดูแลสุขภาพ หมอและผู้มีความสามารถดังกล่าวเหล่านี้ ในปัจจุบันยังมีความรักษาอยู่เป็นประจำ

5.3) วังปลา

วังปลา เป็นภูมิปัญญาในการจัดการทรัพยากรของบ้านกือเม็ง ตำบลอาซ่อง อำเภอรามัน และบ้านจาร์จาดาง ตำบลท่าธง อำเภอรามัน จังหวัดยะลา เป็นชุมชนริมน้ำสายบุรี ชาวบ้านเล่าว่าแต่เดิมแม่น้ำมีความอุดมสมบูรณ์มาก มีวังปลาอยู่หลายแห่งในแม่น้ำสายบุรี บริเวณบ้านกือเม็งมีวัง (ลูโปะ) เช่น ลูโปะเยะ ลูโปะสโตร์ ลูโปะปิยง ส่วนที่บ้านจาร์จาดาง เช่น ลูโปะตาดง ลูโปะซอลัง ลูโปะมีอบา ลูโปะตอเยะ ลูโปะกือราฟี ลูโปะกาแม ลูโปะซื่อแปรง เป็นต้น ในอดีต ชาวบ้านที่อยู่ริมแม่น้ำจะช่วยกันดูแล มีกฎกติกาห้ามปรามการทำประมงที่ผิดกฎหมาย ไม่มีจริยธรรม แต่ละวังจะมีเรื่องราวล่าชานเกี่ยวกับจระเข้ และมีข้อห้ามต่างๆ

ชาวบ้านจะทำประมงในวังโดยใช้เครื่องมือประเภทอวน (ปูกะ) แห (ยาลอ) เบ็ดราว (ฆา วา) ในฤดูแล้ง จมวก (ยาแป) เบ็ด (เง) และบูนู เป็นต้น เกือบทุกครอบครัวในหมู่บ้านมีส่วนเกี่ยวข้องกับการทำประมงในแม่น้ำ ประมาณ 8-9 เดือน/ปี สัตว์น้ำที่จับได้ส่วนใหญ่ได้แก่ปลาตะเพียน ปลาเก๋แพ ปลาชะบามา ปลาเก๋ละ อูแดกาละ และปลาน้ำจืดทั่วไป เป็นต้น

ต่อมามีชาวบ้านจากนอกพื้นที่เข้ามาหาปลาและจับสัตว์น้ำในวังต่างๆ มีการทำประมงผิดกฎหมายโดยใช้ยาเบื่อ ซ็อตด้วยไฟฟ้า ใช้ระเบิด และไม่ยอมเคารพกติกาข้อห้ามของชุมชน ทำให้สัตว์น้ำในวังหรือลูโปะลดจำนวนลง และมีผลกระทบต่ออาชีพและความมั่นคงด้านอาหารของชาวบ้าน จึงเกิดการรวมตัวกันเป็นกลุ่มอนุรักษ์ ทำการฟื้นฟูภูมิปัญญาวังปลาขึ้นมาใหม่ใน 2 หมู่บ้าน โดยมีกิจกรรมเลี้ยง/ปล่อยปลาท้องถิ่น อนุรักษ์พันธุ์ไม้ชายน้ำ สร้างกลุ่มเฝ้าระวัง และ

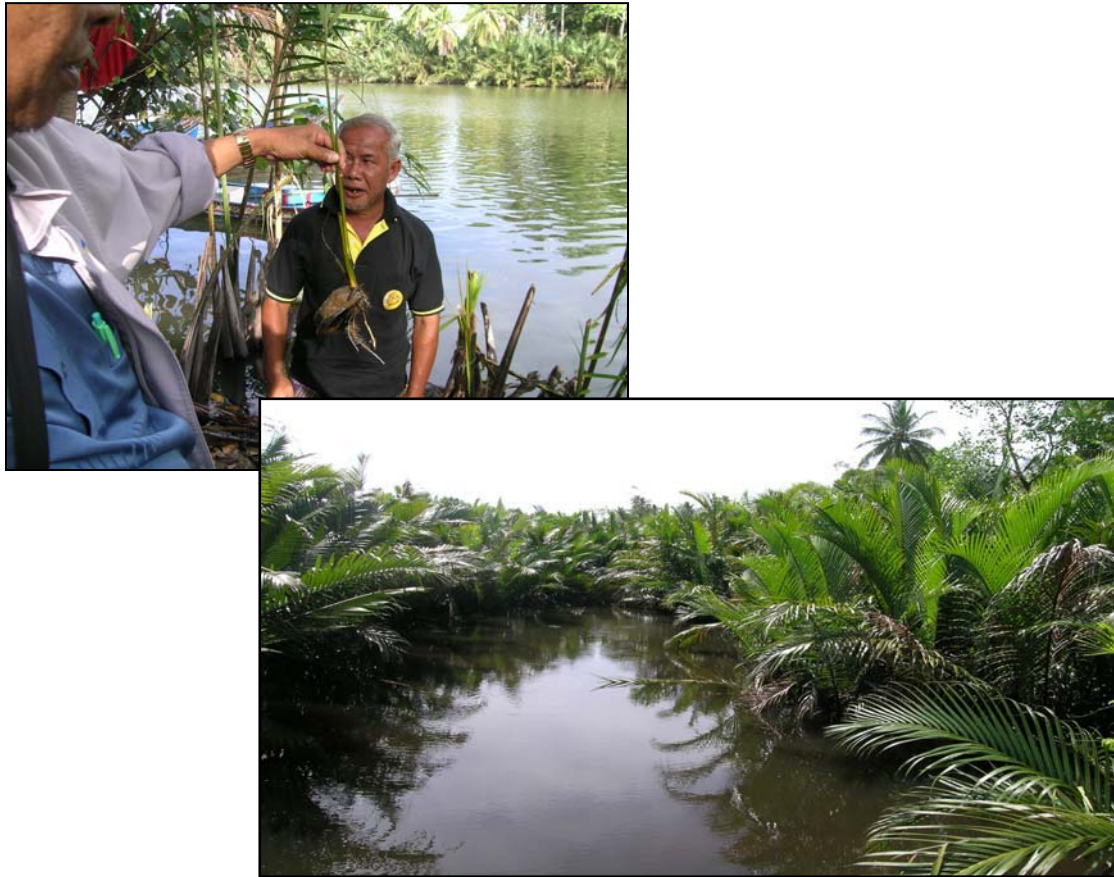
กำหนดกฎกติกาการใช้ประโยชน์วังปลา เป็นต้น และมีการขยายเครือข่ายวังปลาไปยังชุมชน
ริมน้ำอื่นๆ ต่อไปในอนาคต

ภาพที่ 36 วังปลา บ้านกือเม็ง ตำบลาชอง อำเภอรามัน จังหวัดยะลา

5.4) ภูมิปัญญาเกี่ยวกับต้นจาก

แม่น้ำสายบุรีบริเวณใกล้ปากแม่น้ำเป็นระบบนิเวศน้ำกร่อย ริมฝั่งมีป่าจากขึ้นอยู่อย่างหนาแน่น ชาวบ้านในท้องถิ่นมีภูมิปัญญาเกี่ยวกับต้นจาก รู้จักคุณค่าและการใช้ประโยชน์อย่างกว้างขวาง เช่น ยอดอ่อนจากต้นจากใช้ทำใบจากแห้งมวนกับยาเส้นสูบแทนบุหรี่ ใบแก่ใช้ทำตับจากมุงหลังคาบ้าน ผลจากใช้รับประทานเป็นอาหาร น้ำจากงวงจากใช้ทำน้ำส้มจากและน้ำตาลจาก และใช้ทำยารักษาตาอักเสบได้ ที่สำคัญยิ่งก็คือ ป่าจากเป็นแหล่งอาศัยและหลบภัยของสัตว์ป่าและสัตว์น้ำหลากหลายชนิด เช่น ปูดำ ปูแสม นาก นกน้ำ ปลา กุ้ง ฯลฯ ซึ่งมีคุณค่าทางเศรษฐกิจและนิเวศวิทยาของพื้นที่ชายฝั่ง รวมทั้งช่วยยึดตลิ่งให้มีความมั่นคง ชาวบ้านที่ประกอบอาชีพทำการประมงที่บ้านกาแลรายอ (บ้านท่าพระยา) ตำบลตะลุบัน อำเภอสายบุรี จังหวัดปัตตานี จะช่วยกันดูแลรักษาป่าจากเอาไว้และเลือกบริเวณที่มีจากมากเป็นทำเลสำหรับเป็นท่าจอดเทียบเรือ ชาวบ้านเล่าให้ฟังว่าป่าจากช่วยยึดตลิ่งไม่ให้พัง ป่าจากทำให้แม่น้ำลึกอยู่ได้นานโดยไม่ต้องขุดลอก และมีสัตว์น้ำให้จับได้ตลอดทั้งปี ชาวบ้านที่นี่ยู้ออดได้แม้จะไม่รวย เพราะป่าจากเป็นทุนทรัพยากรของท้องถิ่น

ภาพที่ 37 ป่าจาก อำเภอสาบบุรี จังหวัดปัตตานี

5.5) การป้องกันตลิ่งพังและการกัดเซาะชายฝั่ง

ตลิ่งพังและการกัดเซาะชายฝั่งเป็นความเปลี่ยนแปลงของชุมชนลุ่มน้ำที่นำกังวลอีกประการหนึ่ง จากการสังเกตของชาวบ้านที่อาศัยอยู่ริมแม่น้ำมาอย่างยาวนาน พบว่าแม่น้ำสาบบุรีมีการเปลี่ยนแปลงมาอย่างต่อเนื่อง แม่น้ำมีแนวโน้มน้ำกว้างขึ้นกว่าเดิม มีความตื้นเขินมากขึ้น รูปร่างของแม่น้ำเปลี่ยนไปจากเดิม รวมทั้งคุณภาพและปริมาณของน้ำตั้งแต่ต้นน้ำจนถึงบริเวณปากน้ำและบริเวณชายฝั่ง แม้ว่าการเปลี่ยนแปลงจะเป็นปรากฏการณ์ปกติตามธรรมชาติ แต่อัตราการเปลี่ยนแปลงมีแนวโน้มเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็วมากในช่วง 30 ปีมานี้เอง และหากย้อนไปในอดีตอันไกลโพ้นก็ยังพบว่า การเปลี่ยนศูนย์กลางการปกครอง หรือการเปลี่ยนเมืองใหม่ของเจ้าเมืองก็มีสาเหตุจากการเปลี่ยนแปลงของแม่น้ำ เช่น การย้ายเมืองสาบบุรีเดิมซึ่งอยู่เขตอำเภอไม้แก่น ไปอยู่ที่เมืองตะลุบัน เนื่องจากปากแม่น้ำตื้นเขิน เป็นต้น

ภาพที่ 38 การกีดเซาะชายฝั่ง

ชาวบ้านที่สังเกตปรากฏการณ์ของแม่น้ำเล่าให้ฟังว่า ตลิ่งของแม่น้ำมีการกัดเซาะเพิ่มมากขึ้น ถ้าล่องเรือตามแม่น้ำจะพบเห็นร่องรอยอยู่ทั่วไป เรือกสวนไร่นาของชาวบ้านริมตลิ่งเสียหายจำนวนมากและมีความเสี่ยงเพิ่มขึ้น บางพื้นที่ซึ่งมีการเซาะพังมาก ทางราชการจะเอาก้อนหินมาทิ้งยึดเอาไว้ด้วยตาข่ายเพื่อป้องกันและชะลอการเซาะพัง ชายฝั่งบริเวณปากแม่น้ำจะมีแนวเขื่อนหินกันทรายป้องกันปากแม่น้ำตื้นเขิน แต่ตามแนวชายหาดจะสังเกตพบเขื่อนหินสร้างเรียงเป็นระยะๆ ตั้งฉากกับแนวชายฝั่งเพื่อป้องกันการกัดเซาะชายฝั่ง การก่อสร้างโครงสร้างเหล่านี้รัฐต้องใช้งบประมาณมาก

ชาวบ้านไม่รู้สาเหตุที่แท้จริงที่ทำให้เกิดปัญหา แต่มีข้อสังเกตว่าในแม่น้ำมีการดูดทรายมาก บริเวณชายน้ำริมตลิ่งมีการบุกรุกทำลายป่าและต้นไม้ริมน้ำตามธรรมชาติ เพื่อปลูกยางพาราและทำการเกษตรเชิงเดี่ยว หรืออาจเป็นเพราะน้ำอาจจะไหลแรงขึ้นเนื่องจากป่าไม้ลดลง เป็นต้น นอกจากนั้นก็มีชาวบ้านบางคนคิดว่าอาจมีสาเหตุมาจากการพัฒนา เช่น การสร้างท่าเทียบ ดันดิน หรือประตูกั้นน้ำ เกิดการกักเก็บตะกอนทำให้ความสัมพันธ์ระหว่างพрудแหล่งน้ำสาขากับแม่น้ำสูญเสียสมดุลของปริมาณตะกอน แม่น้ำมีตะกอนไม่พอที่จะไปซ่อมแซมตลิ่งตามธรรมชาติ ส่วนในพрудและแหล่งน้ำสาขามีตะกอนมากเกินไปจนเกิดการตื้นเขิน ทำให้ความจุในการกักเก็บน้ำน้อยลงมีความเสี่ยงในการเกิดน้ำท่วมมากขึ้น

อย่างไรก็ตาม ชาวบ้านที่อยู่ริมแม่น้ำก็รู้จักเรียนรู้ และมีวิธีการจัดการแก้ไขปัญหา ด้วยการปลูกต้นไม้เป็นแนวป่าธรรมชาติ เพื่อกันตลิ่งพัง นอกจากนี้ ชาวบ้านยังต้องรู้จักเลือกทำเลสร้างบ้าน และการทำท่าเทียบเรือด้วย เพื่อลดความเสี่ยงต่อการเกิดผลกระทบ

กรอบที่ 10

ชาวบ้านปลูกต้นไม้ป้องกันตลิ่งพัง

ชาวบ้านที่อาศัยอยู่ริมแม่น้ำสายบุรี มีบทเรียนและประสบการณ์เกี่ยวกับแม่น้ำสายบุรีมาอย่างยาวนาน และได้เรียนรู้ว่า ปัญหาหรือความขัดแย้งระหว่างคนกับแม่น้ำที่เกิดขึ้นอย่างต่อเนื่องก็คือความไม่มั่นคงของตลิ่งและชายฝั่ง ซึ่งมีผลกระทบต่อชาวบ้านที่ต้องพึ่งพาแม่น้ำ ชาวบ้านริมแม่น้ำสายบุรีได้พัฒนาภูมิปัญญาง่าย ๆ ในการรักษาความมั่นคงของตลิ่ง ไม่ต้องลงทุนมาก ด้วยการสร้างแนวป้องกันทางชีวภาพ ซึ่งทำให้ได้ประโยชน์ด้านอื่นด้วย นั่นก็คือการเลือกปลูกต้นไม้ที่เหมาะสมบริเวณริมตลิ่ง ช่วยยึดดินเอาไว้ให้มีความมั่นคงเพิ่มขึ้น

ถ้าลองเรือไปตามแม่น้ำนอกจากจะเห็นแนวป่าธรรมชาติ สวนผลไม้ สวนยางพาราแล้ว เราจะพบเห็นต้นไม้หลายชนิดที่ชาวบ้านปลูกและดูแลรักษาเอาไว้เป็นตัวช่วยทางชีวภาพเพื่อป้องกันการกัดเซาะของแม่น้ำ เช่น พาสงยี่ลีมอ (จำฉา) หมือแลงบือซา (ชุมเห็ดเทศ) ใช้เป็นยาสมุนไพรได้ด้วย ยี่ลีตี่ (โพธิ์ทะเลและปอทะเล) ซาโหม (สาคุ) ใช้ประโยชน์ได้สารพัด บูละ (ไผ่) มี 2 ชนิดที่นิยมปลูก คือ บูละโอ (ไผ่หนาม) ใช้จักสาน กับบูละมีเยาะ (ไผ่ไม่มีหนาม) นิยมทำรั้ว พามอ (มะเดื่อ) ผลสุกปลาชอบกินมาก กือบียอ (จาก) ใช้สารพัดประโยชน์ กลาดิ (บอน) ช่วยดักตะกอน ปากู (ผักกูด) เป็นอาหารยอดนิยมนิยมต้มหรือลวกกินกับน้ำพริก เป็นต้น บางชนิดงอกเองตามธรรมชาติ ชาวบ้านรักษาเอาไว้

นอกจากการเลือกปลูกต้นไม้ท้องถิ่นที่เหมาะสมแล้ว แม้แต่การเลือกทำเลสร้างบ้าน การทำท่าเทียบเรือ ก็ต้องดูว่าอยู่บริเวณใดของแม่น้ำ กระแสน้ำมีทิศทางใด แรงเร็วแค่ไหน ลึกเท่าไร มีแนวป้องกันตามธรรมชาติหรือไม่ เพื่อลดความเสี่ยงต่อการเกิดผลกระทบในอนาคตให้มากที่สุด

5.6) ภูมิปัญญาการจัดการน้ำ

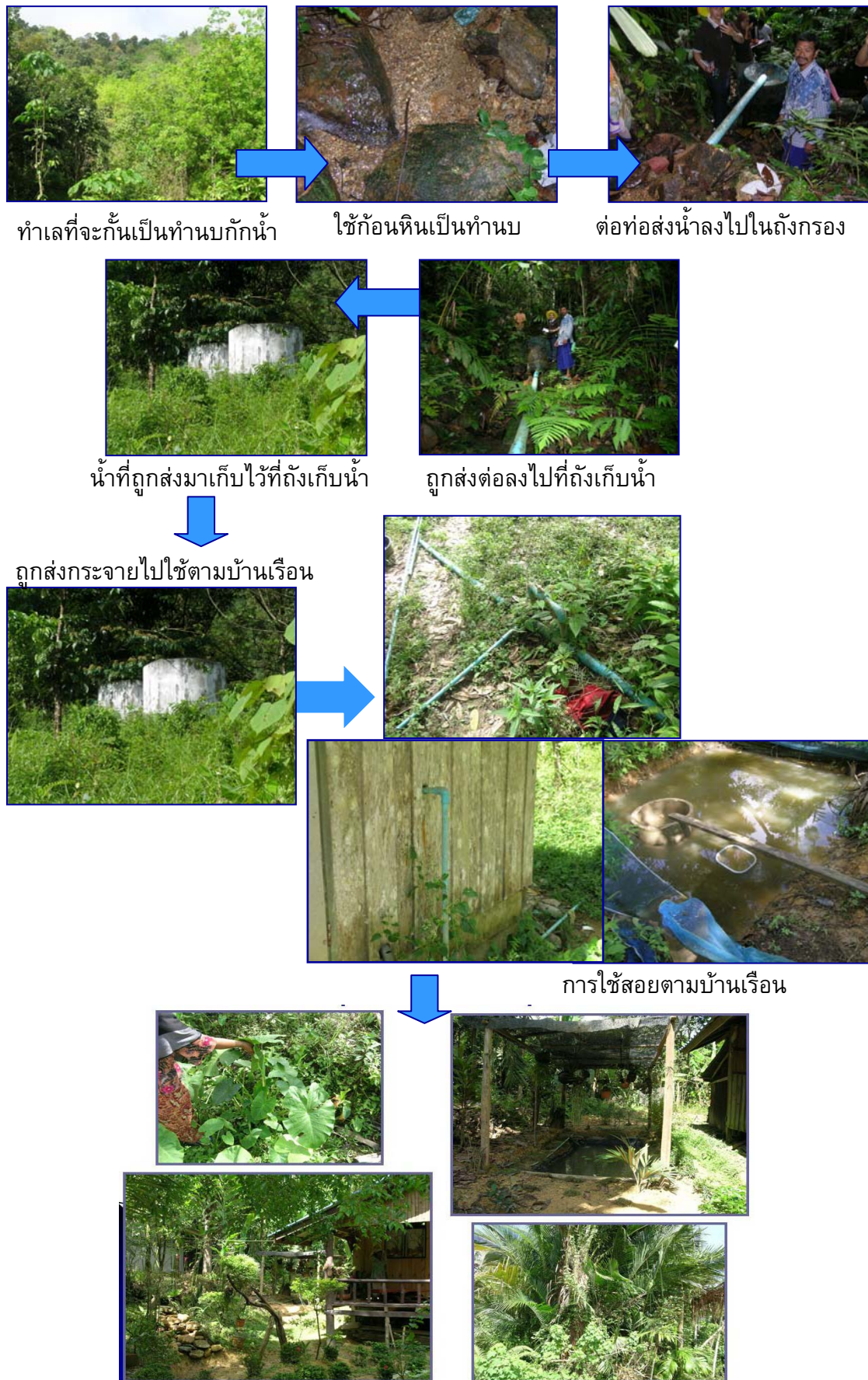
บ้านน้ำตก ตำบลสุคีริน อำเภอสุคีริน จังหวัดนราธิวาส มีภูมิปัญญาการจัดการน้ำที่เกิดขึ้นจากชาวบ้าน ด้วยการทำประปาภูเขา ชาวบ้านน้ำตกเป็นคนมาจากที่ต่างๆ ตั้งหลักแหล่งตามนโยบายเปิดนิคมในยุคแรกๆ เมื่อมาถึงได้มีการบุกป่า หักร้างถางพง ก่อสร้างสร้างสวนร่วมกันอย่างยากลำบาก เกิดสวนผลไม้ เป็นชุมชนในพื้นที่ป่าต้นน้ำ มีสายน้ำลำธารที่ยังมีความเป็นธรรมชาติ ชาวบ้านเก่าแก่เล่าให้ฟังว่า ตอนเปิดนิคมนั้น น้ำท่าสมบูรณ์กว่าปัจจุบันมาก จึงเกิดความเป็นห่วงว่า ในอนาคตน้ำอาจลดลงและแห้งหายไปจากลำธารถ้าป่าไม้ถูกบุกรุกทำลายไปมากกว่านี้

บ้านน้ำตกมีชาวบ้าน 8 ครอบครัวรวมกลุ่มกันทำประปาภูเขาโดยการทำท่อพลาสติกส่งน้ำจากลำธารบนภูเขาลงมาที่หมู่บ้านข้างล่าง ใช้วิธีการง่ายๆ คือ ชั้นแรกช่วยไปสำรวจทำเลที่จะกันเป็นทำนบกักน้ำโดยใช้ก้อนหินและวัสดุในท้องถิ่น เสร็จแล้วก็ต่อท่อส่งน้ำลงไปจนถึงขนาด 200 ลิตร (ถึงน้ำมัน) ซึ่งมีตาข่ายบู่ไว้ที่ปากถังเพื่อกรองเศษตะกอนและใบไม้ จากนั้นน้ำที่ผ่านการกรองแล้วก็ถูกส่งไปเก็บไว้ที่ถังเก็บน้ำ ก่อนที่จะกระจายผ่านท่อไปใช้ตามครัวเรือนต่างๆ

ชาวบ้านเล่าให้ฟังว่า ได้แบบและแนวคิดมาจากชาวบ้านคนหนึ่ง เมื่อก่อนชาวบ้านใช้ไม้ไผ่ทำเป็นท่อส่งน้ำจึงตัดแปลงมาใช้เป็นท่อพลาสติกแทนเพื่อให้อายุการใช้งานนานขึ้น ชาวบ้านมีการลงเงินและลงแรงช่วยกันทำ โดยได้รับการสนับสนุนงบประมาณบางส่วนจากอบต.บ้านน้ำตกประมาณสองหมื่นบาท เวลามีปัญหาขัดข้องชาวบ้านในกลุ่มก็จะช่วยกันซ่อมแซม ง่ายและสะดวก ไม่ต้องทำเรื่องอะไรให้ยุ่งยาก สามารถดูแลและจัดการกันเองและช่วยกันมาหลายปีแล้ว ไม่ค่อยมีปัญหาอะไร มีความรู้สึกเป็นเจ้าของและภาคภูมิใจ ชาวบ้านบอกว่าจะต้องรักษาป่าต้นน้ำเอาไว้เพื่อไม่ให้ลำธารนี้แห้งหมดไป

น้ำจากประปาภูเขาที่ชาวบ้านนำมาใช้ขยายประโยชน์หลากหลาย มีประสิทธิภาพและประหยัด เช่น ใช้อุปโภค บริโภคในบ้าน น้ำส่วนหนึ่งระบายลงในบ่อเลี้ยงปลาริมบ้าน หลังจากนั้นก็จะระบายต่อไปเลี้ยงพื้นที่เกษตรกรรมข้างบ้าน ก่อนปล่อยลงไปในแหล่งระบายน้ำตามธรรมชาติ

ชาวบ้านที่บ้านน้ำตกยังมีการเก็บรักษาป่าบอน ป่าสาธุ บ่อเลี้ยงปลา สวน พันธุ์ไม้ท้องถิ่น เป็นต้น ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของการจัดการน้ำและทรัพยากรท้องถิ่น

5.7) ป่าชุมชนกาลอ

กาลอเป็นชุมชนมุสลิมดั้งเดิมแห่งแรกของอำเภอรามัน ตั้งถิ่นฐานมานานราว 300 ปี มีป่าเป็นของชุมชนดั้งเดิม โดยชุมชนจัดการแบ่งพื้นที่รับผิดชอบให้ตระกูลต่างๆในชุมชนดูแลรักษา และใช้ประโยชน์ ตามกฎระเบียบ ข้อห้ามและความเชื่อต่าง ๆ ผ่านคำสั่งสอนของผู้อาวุโสในชุมชน มีปายางเก่าแก่ สวนลองกอง สวนทุเรียน และป่าไผ่ เป็นต้น มีป่าดงดิบเขาที่สมบูรณ์ มีคลองธรรมชาติหลายสายไหลลงคลองบาตูลาตะ ซึ่งชุมชนอาศัยเป็นแหล่งน้ำใช้สอย ป่าชุมชนกาลอจึงมีค่าและสำคัญต่อชีวิตความเป็นอยู่ของคนในชุมชนเป็นอย่างมาก

เมื่อปีพ.ศ. 2468 คนในชุมชนได้สิทธิการถือครองที่ดินและเริ่มมีการทำสวนยางพาราแบบดั้งเดิม โดยนำพันธุ์ยางมาจากอำเภอเบตง จังหวัดยะลา และมีการเก็บของป่าประเภทหวาย และกำยาน ส่งไปขายที่จังหวัดปัตตานี จากนั้นเมื่อปีพ.ศ. 2498 คนในชุมชนได้รับเอกสารสิทธิ (ใบ สค.1 และนส.3) และมีการประกาศพื้นที่ป่าสงวนทับพื้นที่ สค.1 ของชาวบ้าน จากนั้นอีกเพียงไม่กี่ปี ในปีพ.ศ. 2505 นิคมสร้างตนเองพัฒนาภาคใต้ อำเภอบันนังสตา จังหวัดยะลา ได้เปิดโอกาสให้คนจากนิคมฯ เข้าถางป่าและจับจองที่ทำกินในเขตป่าเทือกเขากาลอ ทำให้พื้นที่ป่าด้านทิศใต้ของตำบลกาลอหมดไป ต่อมารัฐได้ส่งเสริมการทำสวนยางของกองทุนสงเคราะห์การทำสวนยาง ทำให้มีการบุกเบิกพื้นที่ป่าเพื่อทำสวนยางเพิ่มขึ้น รวมทั้งมีการลักลอบตัดไม้ขายโดยใช้ช้างลาก ในปีพ.ศ. 2511 ได้มีประกาศสัมปทานป่าบริเวณเทือกเขากาลอและพื้นที่ใกล้เคียง จนกระทั่งปีพ.ศ. 2521 บริษัทยะลาทำไม้ได้เข้าไปตัดไม้บริเวณป่าต้นน้ำของเทือกเขากาลอ

จากเหตุการณ์ดังกล่าวทำให้คนในชุมชนรวมตัวกันคัดค้านจนบริษัทต้องถอนตัวออกไป และชาวบ้านตำบลกาลอได้มีการตั้งกลุ่มอนุรักษ์และมีข้อตกลงที่จะร่วมกันดูแล รักษาป่า และเริ่มมีกิจกรรมต่างๆ เพื่อดูแลป่าชุมชนร่วมกัน โดยในปีพ.ศ. 2536 ได้มีการสำรวจป่าร่วมกับทีมสำรวจของผศ. นิธิ ฤทธิพรพันธุ์ จากมหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ เพื่อสำรวจหาข้อมูลในการจัดการป่าของชุมชน โดยได้มีการเดินดูสภาพป่า ทำแนวเขตป่าชุมชน และคุยกับแกนนำของนิคมเรื่องแนวเขตและปักเขตป่าชุมชนกับที่ทำกินของชาวบ้าน โดยองค์กรชุมชนร่วมกับศูนย์อบรมวนศาสตร์ชุมชนแห่งภูมิภาคเอเชียแปซิฟิก (RECOFTC) และโครงการจัดการทรัพยากร โดยองค์กรชุมชนในพื้นที่ลุ่มน้ำภาคใต้ โครงการวิจัยพื้นที่ชุ่มน้ำ มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตปัตตานี และโครงการอนุรักษ์และฟื้นฟูลุ่มน้ำสายบุรี จัดทำแผนการจัดการป่าชุมชนกาลอ โดยการมีส่วนร่วมของชุมชน บนพื้นฐานองค์ความรู้ การใช้ประโยชน์ ความเชื่อ และการดูแลป่าของชุมชนที่มีอยู่ดั้งเดิม ทำให้มีคณะกรรมการที่มีบทบาทหน้าที่ชัดเจน และมีการวางแผนสำรวจป่าอย่างสม่ำเสมอ ออกข้อบังคับการรักษาน้ำ สัตว์ป่า และป่าไผ่ มีการจัดเวทีนำเสนอแผนการจัดการและกฎระเบียบป่ากาลอกับทางอำเภอและกรมป่าไม้ และมีการประชาสัมพันธ์เรื่องป่าชุมชนกับชาวบ้านกาลอและชุมชนใกล้เคียง

ปัจจุบันชาวบ้านในชุมชนยังคงมีการใช้ประโยชน์ ดูแล และรักษาป่า และได้รับรางวัลลูกโลกสีเขียวประเภทชุมชน นอกจากนี้ ผลกระทบจากเหตุการณ์ความไม่สงบในพื้นที่สามจังหวัดชายแดนภาคใต้ทำให้การเดินป่าเพื่อดูแลป่าของชุมชนลดลง

6) เครือข่ายชุมชนอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ

ในด้านการจัดการเครือข่ายนี้เกิดขึ้นอย่างเห็นได้ชัดเมื่อมีนักวิชาการจากสถาบันการศึกษามีโครงการส่งเสริมความสัมพันธ์เครือข่ายป่า-พรุ-สันทราย-ชายเลน เพื่อการอนุรักษ์และฟื้นฟูภูมิปัญญาการจัดการป่าให้เกิดความยั่งยืน¹⁸ ซึ่งเข้าไปสร้างความเข้มแข็งให้องค์กรชาวบ้าน โดยอาศัยกระบวนการเรียนรู้บนพื้นฐานการสร้างความรู้ภูมิปัญญาและวัฒนธรรมท้องถิ่น และมีบทบาทเชื่อมโยงประสานความร่วมมือระหว่างภาคส่วนต่างๆ ด้วยการจัดการเครือข่ายผ่านกิจกรรมและเวทีเรียนรู้ ซึ่งทำให้ได้ภาพรวมของการดำเนินงานที่สามารถต่อยอดงานเครือข่ายให้เติบโตต่อไปได้ เกิดการจัดการทรัพยากรท้องถิ่นที่เป็นเครื่องมือการแก้ปัญหาความขัดแย้งภายในชุมชน ระหว่างวัฒนธรรม และทำให้ค้นพบร่วมกันว่า ความมั่นคงของฐานทรัพยากร ความมั่นคงทางอาหาร คือความมั่นคงของท้องถิ่น การทำงานของนักวิชาการนี้แสดงให้เห็นว่าเป็นการทำงานที่มีความสัมพันธ์กับภาคประชาชนอย่างใกล้ชิด

นอกจากนี้ โครงการส่งเสริมกิจกรรมและพัฒนาศักยภาพชุมชนในการจัดการทรัพยากรเชิงสมานฉันท์เพื่อการฟื้นฟูอาชีพ วัฒนธรรมและฐานทรัพยากรท้องถิ่นแบบมีส่วนร่วม¹⁹ ซึ่งดำเนินการภายใต้เครือข่ายนักวิชาการจากสถาบันต่างๆ เช่น จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหิดล สถาบันวัฒนธรรมศึกษากัลยาณิวัฒนา พิพิธภัณฑ์ประวัติศาสตร์ชาติและเครือข่ายเรียนรู้ท้องถิ่น คณะวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ ได้เข้าไปเสริมสร้างความแข็งแกร่งของภาคประชาชนได้อย่างดี ซึ่งทำให้เกิดกิจกรรมต่อเนื่องเกี่ยวกับการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติในลักษณะการทำงานแบบเครือข่ายภาคประชาชน ไม่เพียงกลุ่มต่างๆในพื้นที่ลุ่มน้ำสายบุรี แต่ยังเชื่อมโยงไปสู่กลุ่มอื่นๆเช่น เครือข่ายอ่าวปัตตานี เครือข่ายพรุลานควาย เครือข่ายป่าเขตร้อน 3 จังหวัดชายแดนภาคใต้ และเครือข่ายองค์กรชาวบ้านพิทักษ์ลุ่มน้ำสายบุรี อันก่อให้เกิดกิจกรรมพัฒนาเพื่อค้นหาทางเลือก เช่น เชื้อนชีวภาพ, วัชปลา, พิพิธภัณฑ์ชุมชน, ปุ๋ยชีวภาพ, ผักปลอดสารพิษ, พืชท้องถิ่นในชุมชน, พัฒนาเส้นทางธรรมชาติ, กลุ่มเลี้ยงนกกระทา, กลุ่มเพาะเห็ดนางฟ้า, กองทุนหมุนเวียนเครื่องมือประมง, ฟื้นฟูบ่อตก

¹⁸ แผนกวิชาชีววิทยา คณะวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตปัตตานี, “โครงการเสริมสร้างความสัมพันธ์เครือข่ายป่า พรุ-สันทราย-ชายเลน เพื่อการอนุรักษ์และฟื้นฟูภูมิปัญญาการจัดการป่าให้เกิดความยั่งยืน,” 2549, น.158.

¹⁹ นุกุล รัตนดากุล และคณะ, รายงานฉบับสมบูรณ์ โครงการส่งเสริมกิจกรรมและพัฒนาศักยภาพชุมชนในการจัดการทรัพยากรเชิงสมานฉันท์เพื่อการฟื้นฟูอาชีพ วัฒนธรรมและฐานทรัพยากรท้องถิ่นแบบมีส่วนร่วม, (พิพิธภัณฑ์ประวัติศาสตร์ชาติและเครือข่ายเรียนรู้ท้องถิ่น คณะวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตปัตตานี, สนับสนุนโดย องค์การอ็อกแฟม เกรท บริเทน, 2551)

ปลารวมชาติ (หลุมโจร), พัฒนางานจักสานท้องถิ่น, พัฒนากลุ่มดูแลผู้ป่วยวัยชราและเด็กกำพร้า, พื้นฟูนาร้าง และพัฒนาปรับปรุงแหล่งน้ำ, กองทุนเลี้ยงวัว, การพัฒนาศักยภาพกลุ่มสตรีและเยาวชน, การแลกเปลี่ยนเรียนรู้เกี่ยวกับศาสนา วัฒนธรรมและภูมิปัญญาเกี่ยวกับการจัดการทรัพยากร, การศึกษาดูงานการจัดการทรัพยากรท้องถิ่น, การถอดบทเรียนและองค์ความรู้

ผลจากการสร้างองค์ความรู้ ทำให้เกิดความตระหนักต่อความสำคัญของฐานทรัพยากรธรรมชาติ ชาวบ้านจึงมีความคิดริเริ่มจัดทำขึ้นกันเองภายในชุมชน โดยมีหน่วยงานอื่นๆเข้ามาสนับสนุน แต่ประชาชนจะเป็นผู้ริเริ่มดำเนินการเอง ซึ่งเท่าที่ผ่านมามีพบว่าชาวบ้านได้มีการจัดการทรัพยากร ป่า น้ำ พืช ที่ดิน เป็นต้น โดยอาศัยทั้งระบบความเชื่อ การกำหนดกฎเกณฑ์ของชุมชน การสร้างเครือข่าย การศึกษาวิจัยท้องถิ่น เป็นต้น และยังมีการจัดการโดยร่วมกันกำหนดกฎเกณฑ์ต่างๆด้วย ขณะเดียวกันชาวบ้านแก้ไขปัญหาจากการได้เฝ้าสังเกตปรากฏการณ์ เข้าใจแล้วจึงแก้ไข จึงเป็นที่มาของภูมิปัญญาชาวบ้าน “ประมาณ 100 ปี ปึงน้ำไสเป็นทางน้ำเล็กๆจากภูเขา ไหลลงสู่แม่น้ำสายบุรี ชาวบ้านทำนาริมฝั่งประมาณ 100 ไร่ ต่อมาต้องการทำเพิ่มขึ้น จึงทำท่อบปิดกั้นทางน้ำ เพื่อให้ระดับน้ำสูงขึ้น แล้วทำทางระบายน้ำสู่หน้า”²⁰

อย่างไรก็ตาม การคิดทำขึ้นเองของชาวบ้านก็ได้ปฏิเสธคนนอกที่จะเข้ามาจัดการทรัพยากรธรรมชาติ เพราะจากผลงานการวิจัยที่พฤษภาคมควายสะท้อนให้เข้าใจได้ว่า “เสียงเรียกร้องของชาวบ้านก็คือ การขอเข้าไปมีส่วนร่วมและใช้สิทธิ์ของชุมชนตามรัฐธรรมนูญ ดังนั้นชาวบ้านเครือข่ายพฤษภาคมจึงพยายามสร้างเครือข่าย สร้างความเข้าใจ สร้างงาน กิจกรรมต่างๆให้เกิดบาร์มี ศรัทธา เป็นที่ยอมรับในทุกระดับ เกิดเป็นสภาพที่มีอำนาจในการต่อรองผลักดันเชิงนโยบายทุกระดับได้ในอนาคตอันใกล้...”²¹ ซึ่งผลการวิจัยดังกล่าวน่าสนใจที่เป็นงานวิจัยของชาวบ้านเป็นแกนนำในการทำงาน เช่น อายี อาแว และคณะ²² เรื่องการมีส่วนร่วมของชุมชนในการฟื้นฟูและอนุรักษ์พฤษภาคมควาย, อาแว ดีเยาะ และคณะ²³ เรื่องการศึกษาวิจัยถึงแนวทางฟื้นฟูการทำนาในพื้นที่พฤษภาคมควาย ของกลุ่มคนชาวบ้านตำบลกะตุง อำเภอสายบุรี จังหวัดปัตตานี

นอกจากนี้ยังพบว่าได้เกิดเครือข่ายที่เกี่ยวข้องกับการจัดการทรัพยากรอย่างกว้างขวาง โดยทำงานร่วมกับองค์กรพัฒนาเอกชน และกลุ่มนักวิชาการต่างๆ โดยมีเครือข่ายเกษตรกร

²⁰ มีอิลี เจ๊ะหลง, ชาวบ้านปึงน้ำไส ตำบลตะโล๊ะหลอ อำเภอรามัน จังหวัดยะลา, รายงานการประชุมสัมมนา “ยุทธศาสตร์การจัดการป่าพฤษภาคมควายในลุ่มน้ำสายบุรี,” (คณะวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตปัตตานี, 2538)

²¹ นุฏล รัตนดากุล, “โครงการวิจัยการมีส่วนร่วมของชุมชนในการฟื้นฟูและอนุรักษ์พฤษภาคมควาย,” (คณะวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตปัตตานี, 2547) น. 55-59.

²² อายี อาแว และคณะ, โครงการวิจัย การมีส่วนร่วมของชุมชนในการฟื้นฟูและอนุรักษ์ พฤษภาคมควาย, (กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2547)

²³ อาแว ดีเยาะ และคณะ, “แนวทางฟื้นฟูการทำนาในพื้นที่พฤษภาคมควาย,”

<<http://www.budutani.com/payo/index.html>> (เข้าถึงข้อมูล วันที่ 15 ตุลาคม 2551)

ทั้งสิ้น 200 ครัวเรือน ในพื้นที่สามจังหวัด คือ ยะลา ปัตตานี นราธิวาส ประกอบด้วย 19 กลุ่ม หรือ 200 ครัวเรือน ดังนี้²⁴

ตารางที่ 18 เครือข่ายเกษตรกรจังหวัดยะลา

ลำดับ	ชื่อกลุ่ม / ชุมชน	จำนวน (ครัวเรือน)
1	กลุ่มอนุรักษ์พรุแหม บ้านกะตุนง ตำบลเกาะรอ อำเภอรามัน	20
2	กลุ่มอนุรักษ์ป่าชุมชนกาลอ ตำบลกาลอ อำเภอรามัน	14
3	กลุ่มอนุรักษ์พรุบึงน้ำใส ตำบลตะโล๊ะทะเลอ อำเภอรามัน	10
4	กลุ่มออมทรัพย์สหพัฒน์บ้านพะปงเงาะ ตำบลเกาะรอ อำเภอรามัน	18
5	กลุ่มออมทรัพย์สหพัฒน์บ้านปาต่ายอ ตำบลเกาะรอ อำเภอรามัน	10
6	กลุ่มเกษตรกรรมทางเลียบบ้านกือเม็ง-สะโต ตำบลอาซ่อง อำเภอรามัน	9
7	กลุ่มปลูกผักปลอดสารพิษบ้านเกาะรอ ตำบลเกาะรอ อำเภอรามัน	12
8	กลุ่มอนุรักษ์พรุลานควายบ้านป่าบอน ตำบลท่าธง อำเภอรามัน	25
9	กลุ่มอนุรักษ์พรุลานควายบ้านท่าธง ตำบลท่าธง อำเภอรามัน	
10	กลุ่มอนุรักษ์พรุลานควายบ้านสาเมาะ ตำบลท่าธง อำเภอรามัน	
	รวม	118

ตารางที่ 19 เครือข่ายเกษตรกรจังหวัดปัตตานี

ลำดับ	ชื่อกลุ่ม / ชุมชน	จำนวน (ครัวเรือน)
1	กลุ่มเกษตรกรรมทางเลียบบ้านตะบั้ง ตำบลตะบั้ง อำเภอสาบบุรี	8
2	กลุ่มเกษตรกรรมทางเลียบบ้านตะโล๊ะดีอรัมมัน อำเภอเกาะพ้อ	13
3	กลุ่มอนุรักษ์พรุลานควาย บ้านปาญ ตำบลปาญ อำเภอทุ่งยางแดง	18
4	กลุ่มอนุรักษ์พรุลานควาย บ้านน้ำดำ ตำบลน้ำดำ อำเภอทุ่งยางแดง	
	รวม	39

²⁴ มูลนิธิเกษตรกรรมยั่งยืน (ประเทศไทย), โครงการนำร่องเพื่อพัฒนาเกษตรกรรมยั่งยืนของเกษตรกรรายย่อย, “ภูมิโนเวศน์ลุ่มน้ำสาบบุรี,” <<http://www.sathai.org/aboutus/pilotproj/South/Saiburi.htm>> (เข้าถึงข้อมูล วันที่ 22 ตุลาคม 2551)